

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ!

(Tutó niká = E jelben győzz!)

Krisztus-monogram a Kr. u. IV. századból

(Pécs, Szent István tér, Péter–Pál sírkamra, 2000.)

2008.

nyár

2005. október 19-én Bozóki András hivatalosan is bejelentette: a Magyar Köztársaság kormánya a nemzetközi szakmai zsűri döntése alapján Pécs-et jelölte a 2010-es Európa Kulturális Fővárosa címre.

Rétfalvi Sándor: Romhányi György, 2006. 48-as tér

BOROS LÁSZLÓ

A PÉCSI HAVAS BOLDOGASSZONY KEGYKÁPOLNA¹

A Pécs-budai külváros fölött emelkedő meredek hegyoldal fehér mészkősziklakkal koronázott orommal, a Havihegy, amelyet a középkorban a pécsiek Kakasdomb, majd a török alatt Bajraktár néven emlegettek.² A régi adatközlők szerint a hegy az 1860-as években szőlővel beültetett terület volt. Ekkor a város területén 3334 kapás szőlőterületet tartottak nyilván.³ A kedvező éghajlati és talajszerkezeti adottságok mellett ez az állítás nem tűnik túlzásnak, ha figyelembe vesszük egy 1687-ből származó, a török utáni kezdeti állapot összeírási adatait is. A Havihegy koronázó ékessége az a kegykápolna, amely nevet adott az egykor itt bányászható fehér és fekete mészkövet adó festői magaslatnak. A kis templom neve egy 4. századi legendához kötődik.

E szerint Liberius pápa (352–366) halála előtt csaknem egy hónappal álmában a Szűzanya arra kérte, hogy az általa megjelölt helyen, egy róla nevezett templomot építtessen. Másnap, 366. augusztus 5-re virradó reggelén, Róma egyik dombját hólepel borította, amely meglehetősen ritka esemény az itáliai éghajlat alatt. A természeti jelenséget a pápa Szűz Mária jelzésének tulajdonította, ezért e helyen, bár csak az 5. század közepén, az Esquilinuson építették, és augusztus 5-i napon szentelték fel az ismertebb nevén Santa Maria Maggiore, eredetileg Beata Maria Virgo ad Nives bazilikát. A csodás hóesés emlékére, az évfordulókon, a napjainkig fennmaradt szokás szerint fehér virágszirmokat szórnak az ünneplőkre.

A ritka nyári hóesés után kétszáz évvel újabb esemény kapcsolódott a Havas Boldogasszony emlékéhez. A jogtudós bencés szerzetesből lett pápa, Nagy Szent Gergely (590–604) hivatali ideje alatt pestis tizedelte Róma lakóit. A pápa rendelkezése a könyörgő körmenetben a Szent Lukács keze munkájának tartott Mária-képet, a Santa Maria Maggiore bazilika oltárképét hordták körbe a városban. Amikor a menet Hadrián hatalmas síremléke elé ért, angyali hangon e szavakat hallották: Mennye királyné asszonya, örülj szép Szűz. Talán innen ered az ismert húsvéti antifóna részlete. A vonuló körmenetből angyalt is láttak, aki kivont pallosát visszacsúsztatta hüvelyébe, annak jeleként, hogy a járvány véget ért. Hadrián mauzóleumát e jelenés óta nevezik Angyalvárnak.⁴

A járvány rövid időn belül megszűnt. A Havas Boldogasszony járványűző, betegségtől óvó szerepét Európa-szerte elismerték a Mária tiszteletét fenntartó vallások gyakorlatában.⁵

Hazánkban kevés számban szenteltek kápolnát Havi Boldogasszony tiszteletére. A pécsi egyházmegyében Püspöknádasdon (Mecseknádasd) 1770-ben, Birján-

---

¹ A magyar szakrális szóhagyomány szerint: Havi Boldogasszony, a továbbiakban így említjük.

² Bajraktár török szó, jelentése zászló. Ennek alapján feltehető, hogy a magaslat a török katonaság megfigyelőhelye volt = Pesti János: Pécs földrajzi neveinek eredete. Pécs, 2004. 35. p.

³ Babics András: Pécs város szabad királyi rangra emelésének története 1703–1780. Pécs, 1937. 19. p.

⁴ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. Budapest, 1977. 154. p.

⁵ Bálint... i.m. 1977. 155. p.

ban 1938-ban épült kápolna, amelyet Havi Boldogasszony titulussal konszekráltak. Magyarországon a pécsi Havi Boldogasszony-kápolna az egyetlen búcsújáróhely, amelynek oltárképét a római Santa Maria Maggiorében őrzött eredetiről másolták.⁶

A török háborúk után a pestisjárványok meg-megújuló hullámokban szedték nagy számú áldozatukat. A pestis közel negyven éven át fenyegette az országot. A vész a török alól felszabadult Pécsen több ízben is meglátogatta. Ennek nyomaként honosodott meg a pestis-szentek közül Szent Rókus, Szent Sebestyén mint a város védőszentjei, valamint Xavéri Szent Ferenc és a Szentháromság tisztelete is.⁷

Pécsen az első nagy pestisjárvány 1691–92-ben volt. Ennek megszűnte után a jezsuiták a pécsi katolikusok védelmében tettek kirekesztő tartalmú fogadalmat, amely a városban élő más felekezetűek heves ellenállását eredményezte.⁸

A következő járvány 1693-ban tört ki, amely után a város megmaradt lakossága hálája jeleként a Havi Boldogasszony kápolna építését határozta el. 1709-ben a kór újra kitört a városban.⁹ Az 1713. évi pestisjárvány alkalmával arról döntött a város, hogy a bécsi Grabenen I. Lipót által emeltetett, Európa első pestisemlékének példájára Szentháromság emléket állít fel a főtéren.¹⁰ 1739-ben a Xavér-kápolna építéséről döntöttek.

A pestisjárványok nyugtalanságot keltettek a különösen veszélyeztetett helyeken. A védekezésre felszólító rendeletek a ragály gyors terjedéséről árulkodnak. Már az első járvány hírére Gabriele Vecchy, a töröktől felszabadító császári sereg és a város parancsnoka, azonnal intézkedett. Pécs város tanácsához Szigetvárról, 1691. július 22-én keltezett rendelkezésében halálbüntetéssel fenyegette meg a város bírait, ha nem járnak el a legmesszemenőbb módon a járvány enyhítésére. A kirurgusok, közemberek, papok számára kiadott feladatok között a leghatékonyabbnak az elkülönítés és a felégetés módszere látszott, mivel a kor egészségügye a pestissel szemben jóformán tehetetlen volt. Következő rendeletét július 28-án küldte a tanácshoz, amelyben a bíraktól és a kirurgusoktól Pécs város pecsétjével hitelesített beszámolót kért a járvány alakulásáról.

Vecchy e két levele is rávilágít a helyzet komolyságára, és e szomorú idők félelemtől átszőtt hangulatára, amely a pestishaláltól rettegő lakosságot fogadalmainak megtételére az égi hatalmak felé fordította.¹¹

A kakasdombi, azaz havihegyi kápolna építési idejére vonatkozólag több időpontot jelölnek meg a források. Eszterházy Pál nádor 1696-ban kiadott Mennyei szent korona című munkájában felsorolja a világ búcsújáró helyeit, a Havi-hegyi kápolnát azonban még nem említi. Ha a kápolna korábban is épült volna, országos hírnévre még nem tarthatott számot.

P. Ullmann Dominicus domonkos-rendi szerzetes 1704-ben a rácok elől a bécsi rendházba menekült. A pécsi németek és magyarok kápolnaépítéssel kap-

⁶ Florianus Balogh: B.V. Mater Dei qua regina et Patrona Hungariae. Eger, 1872. 182–194. p.

⁷ Bálint Sándor: A szegedi népelet szakrális gyökerei. Budapest, 1943. 12. p.

⁸ Pinzger Ferenc: Emlékezzünk régiekről. Pécs, 1934. 70. p.

⁹ Ez volt Pécsen a harmadik pestisjárvány a 18. században, 1709 és 1710 után, 1713-ban.

¹⁰ Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Pécs, 1981. 306–313.

¹¹ Pécsi Napló 1907. augusztus 4.

csolatos vitája kapcsán küldött levelében említi, hogy Dullersberg Fülöp kamarai tiszttartó az építendő kakasdombi kápolna építkezésének céljaira 150 forintot adományozott. Tekintettel arra, hogy Dullersberg 1696-ban foglalta el hivatalát, a kápolna építése korábbra nem tehető.¹²

Ágh Timót Emléklapok Pécs szabad királyi város múltjából és jelenéből (1894) című munkájában írja, hogy a polgárok a kápolnát 1696-ban kezdték építeni fogadalomból a közelgő mirigyjárvány elhárításának megnyerésére.

Németh Béla a kápolna építését 1698. évre teszi, amikor a Pécssett időző Caraffa-féle császári komissziót, minthogy tulajdonos nélkül álló terület volt, arra kéri, hogy a Kakasdombot adományozzák a fogadalmi kápolna céljaira.

Az építkezéssel kapcsolatos bizonytalan időhatárokat vagy eleve lehetetlen évszámokat emlegető további szerzők (Aigl Pál, Haas Mihály, Brüstle József, Cserkúti Adolf, Szentkirályi István) adataival nem kívánjuk a szót szaporítani. Érdekes azonban, hogy az építés idejét tekintve Szőnyi Ottó szintén bizonytalan. A Dominikánus-ház üvegképeit bemutató munkájában a Havi Boldogasszony-kápolna építésének megkezdését 1698-ra teszi, pécsi útmutatójában ugyanezt az eseményt az 1693. évben jelöli meg.¹³

Az Ágostontéri plébánia 1860-ban kelt Canonica Visitatiója írja, hogy „a pestis elhárítására tett fogadalmi kápolna 1697-ben épített és felszenteltetett.” Az adatok összevetéséből az építés időpontjául, 1693-mal szemben, a Visitációban megadott 1697. évszám látszik valószínűbbnek. Ugyanakkor a Caraffához intézett területfoglalási kérvény benyújtása az 1697. évi pestisjárvány lezajlása után történt. Következésképpen az építkezés időpontja, az Ágoston téri plébánia Visitatiója jelzett évadata ellenére sem határozható meg az 1697-es, sokkal inkább az 1698-as évszamban. Eszerint a Havi Boldogasszony kápolnája 2008-ban ünnepelheti fennállásának 310. évfordulóját.

Az építendő kápolna helyéül a magyarok által Kakasdombnak nevezett magaslatot szemelték ki. Az építkezést adományokból és a vármegye 60 forintnyi hozzájárulásával indították el, s a város lakosságának tevékeny közreműködésével be is fejeződött. Ez utóbbi úgy értendő, hogy fogadalomból, szállítóeszközök igénybe vétele nélkül, kézi erővel hordták fel az építőanyagot a meredek domboldalon. Az építkezés szervezője és állandó jelenlétével a munkálatok felügyelője, a szakemberek irányító vezetője P. Ullmann Domonkos volt, akit felettesétől, Schütz Ambrus domonkos rendi vikáriustól kértek ki a pécsi polgárok.¹⁴

Caraffa, báró Kurtz prefektust utasította a hely kijelölésére és az okirat elkészítésére. Az alapkő letételét Schütz vikárius és Ullmann dominikánus szerzetes végezték. Az aktusról Ullmann atya Bécsből írt levelében így ír: „az alapkövet letettük, a beléje helyezett pergament lapra a dátumot, mindkettünk nevét és még XI. Ince pápa megszentelt partikuláit tettük, és a nyilvánosság előtt felolvastuk a jelen-

¹² Hal Pál: A pécsi Havi Boldogasszony kápolna története. 1947. Kézirat. Oldalszám nélkül.; Babics András: A kamarai igazgatás Pécs városában 1686–1703. Pécs, 1937. 37. p.

¹³ Szőnyi Ottó: A pécsi Dominikánus ház üvegfestménye = Pécs-Baranyai Múzeum Egyesület Értesítője 1913. VI. évf. 2. sz.; Szőnyi Ottó: Pécs. Útmutató a városban és a környéken. Pécs, é.n. 75. p.; Nagy Lajos orvostörténész ugyancsak az 1693-as évszámot fogadta el. Nagy Lajos: Az 1710. évi pécsi pestisjárvány = Baranyai Helytörténetírás, 1981. Pécs, 1982. 118. p.

¹⁴ Németh Béla: A pécsi dominikánus-ház története. Pécs, 1903. 11. p.

levő nagy tömeg és az egyházi és világi magas rangú személyiségek előtt, és hogy mindnyájan megértsenek, latinul és németül szónokoltam."¹⁵

Az alapkövet minden valószínűség szerint a szokásnak megfelelően az apszis alapfala ívének közepén helyezték el. Az említett ereklyét XI. Ince pápa (1676–1689) valószínűleg korábban adományozta a bécsi dominikánusoknak, amelyet, vagy egy részét helyezték el a kápolna alapkövével.

Az épület külső megjelenése

A Havihegyi kápolna főhomlokzata (fotó Romváry Ferenc)

A Havihegyen álló kápolna Pécs minden pontjáról jól látható, jellegzetes fehér foltként tűnik ki a természeti környezet zöld háttéréből, ellentétben a városképet zavaró, abba nem minden esetben odailló épületekkel.

Napjainkban a várost tudatosan szemlélő régi pécsieket a felfedezés öröme tölti el, amikor a hétköznapi ügyintéző sürgés-forgásában egy-egy kedvező nézőpontból feltárul a Havihegyet ékesítő kápolna látványa. Formai kialakításában első látásra nem tűnik fel semmi különös megtekintésre érdemes építészeti részlet.

¹⁵ A levél eredeti példánya a városi levéltárban az 1709. évi iratok között fekszik, de a domonkosok iratai között is megtalálható az Országos Levéltárban írja Németh... i.m. 1903. 12. p.

Varázsa éppen egyszerűségében, tömegalkotásában, megragadó összképi megjelenésében rejlik.

Külső falfelületei közül nyugati homlokzata a legváltozatosabb. A kissé előreugratott toronytestet pilaszterek, falszalagok szegélyezik. Két párkány három szintre tagolja a tornyot. Közülük legmagasabb a bejáratot és az alsó toronyablakot magába foglaló egység. Lábazatos saroklizénája az épületen körbefutó pálcstagig emelkedik. Felső határoló eleme hármprofilú övpárkányként folytatódik, majd tovább haladva ereszpárkányként zárja az épület falkoronáját.

A második toronyszint saroklizénával szegélyezett mezejében kóperemes kerek ablak töri meg a pilaszter-szárköves, félkörív záródású ablakok sorát. A legfelső toronyemelet három oldalra nyíló harangablakai megegyeznek az alsó szint ablakával. Koronapárkánya alatt a saroklizénákon átfutó pálcstag a sarokpilaszterek látszatát kelti. A toronyhomlokzat összképi megjelenésének változatossága tulajdonképpen a lizénák által határolt mezők méretének és arányainak ügyes variálásában rejlik: A bejáratot és a nyugati ablakot magába foglaló egység felfelé törő, nyújtott, álló téglalapja után a fekvő helyzetű, kerekablakos kis négyszög következik, amely megtörni látszik az alsó egység vertikális lendületét. Ez után a bejárat fölötti ablakos mező ismétlődik, de már egy alacsonyabb, a négyzethez közelítő téglalap formájában, s éppen ez utóbbi, a perspektivikus rövidülést imitáló szakasz által a torony a valóságnál magasabbnak látszik. A félgömb alakú toronysisak zenitjén, az egykori fényképek alapján, egy övperemes gömb-, azóta kissé átalakított kehely-idomon áll az abból felmagasodó kereszt.

Az eredetileg faanyagú tornyot az importált barokk művészet jegyei bizonyára nem jellemezték. Ennek ellene szól, hogy mint a korai sövénytemplomok felületét, úgy több helyen a faépítményekét is vakolták, ami által, vagy a fa könnyű megmunkálhatósága által, nem jelentett különösebb nehézséget legalább a szerényebb falszalagok, egyszerűbb díszítmények alkalmazása. Ezt a fatornyot, amelyet a tetőszerkezet gerendázatára építettek, 1814-ben bontották le, amikor a nyugati homlokzatra falazott tornyot emeltek.¹⁶

A Pécssett addig nem ismert barokk stílus, ha csak a kápolna ablakainak, belterének egyszerű formaelemeiben is, hogy egyáltalán megjelenhetett, az építkezést elindító és irányító P. Ullmann érdeme, aki az új stílus néhány változatát bécsi környezetéből a Havihegyi kápolna építészeti jegyeibe ültette.

Természetesen a Havi Boldogasszony-kápolna nyugati toronyhomlokzatának 18. század végi felületét nem vethetjük össze, a gráci Kalvarienberg kápolnájának gazdagon tagolt hasonló részletével, vagy az érett barokk egyéb alkotásait jellemző formakincs gazdagságával. Mégis figyelemre méltó, hogy a török után emelt első pécsi épület, a csekély anyagi erő és az építkezés ismert nehézségei ellenére is, megjelenítette és képviselte az új művészi ízlés szerkezeti és felületi változatosságra törekvő igényét.

Az építészeti részletek elemzése, figyelmes tanulmányozása után, amennyiben nem támasztjuk magunk elé a magasabb művészi látvány kívánalmát, akkor a

¹⁶ Hal Pál: A pécsi Havi Boldogasszony kápolna története. 1947. Kézirat.

torony, s általa maga a kápolna, már nem is tűnik oly puritán építménynek. Különösen helytálló lenne ez az észrevétel, ha a 18. század végi, vagy a későbbi átépítés állapotában láthatnánk a tornyot, amikor is két szélső oromzati bázisán, valamint a torony koronapárkányának négy sarkán még az 1960-as években is egy-egy copf kőváza állott.¹⁷

A kápolna egészét a szentély ívét követő félkúp záródású egyetlen nyeregterítő fedi. A tetőgerinc keleti végén az apostoli kettős-kereszt emlékeztet a kápolna kegyúri voltára, különleges rendeltetésére és funkciójára.

Déli homlokzatát az ereszpárkány közelében körbe futó pálcátagos díszítőelemen kívül, a pilaszterköteges, architráv-felépítésű portikuszos bejárat és négy félköríves hajóablak tagolja. Ez a nagy fehér falfelület, egy további, a szentélybe nyíló ablakkal, illetve keletről az apszis közepén egy körablakkal áttört íven fordul észak felé, ahol a sekrestye csatlakozik az épülethez.

A belső architektúra

A szentély apszisának külső íve belülről nem érzékelhető, itt egyenes záródású. A szentély északi oldalához 1710-ben építettek egy kisebb sekrestyét, amelyet 1781-ben nyugat felé bővítettek, s föléje a városi kegyuraság számára oratóriumot emeltek. Külön lépcsőháza a sekrestye északnyugati végéből indul, ahonnan a kórus mellvédjéhez közeli szószék is megközelíthető. Innen egy bal lépcsőforduló a sekrestye alapterületének megfelelő oratórium terébe vezet. Mennyezete a kápolna északi falához ívelő fél dongaboltozat.

Keleti végén nyíló erkélye a szentélyre tekint. Az épületbelső dísztelen architektúrális környezetében formai megoldása megragadja a figyelmet. Előre ívelő mellvédjének kialakítása a főoltárral harmonizál. Kétszattatú öblét márványozott betétfelületek, illetve csüngő, aranyozott copf levélfüzérek díszítik. Középen arany felületű koszorúval ékített pilaszter gazdagítja az építmény művészi-esztétikai látványát.

A csehsüveg-boltozatos szentélyt határoló diadalív egy csekély falcsonkból felvezetett egyszerű hevederből áll. A hajó belső terét lizénákkal osztott fiókos dongaboltozat fedi. A déli fal közepén nyíló bejárat ajtónyílása fölött, a külső fal szélességének megfelelő egyszerű, dísztelen szegmentív látható. Kelet felé a bejáratlal megegyező méretű, ugyancsak szegmentíves falfülke ismétlődik.

A nyugati kapuból a torony alatti szakaszon túl egy csarnokszerű, csehsüveg-boltozatokkal fedett előtér következik, amelynek négy erőteljes márványozott festésű oszlopán, a néphajó hosszának felét elfoglaló, tágterű kórus nyugszik. A bejárat csarnok délnyugati sarkában önálló orsóterű csigalépcső vezet a kórusra. A két szélső donga-, valamint a középső szegmentívából alakított mellvéd a csarnokrész két első oszlopán támaszkodik. Keskeny profilú párkányos homlokfala egyenes vonalban, a hajó teljes szélességére terjed.

A berendezés

1780. augusztus 27-ről 28-ra virradó éjjel vihar elé harangoztak a városban. Természetesen a havihegyi harang is megszólalt. A harangozó a főoltáron gyertyát

¹⁷ Dercsényi Dezső–Pogány Frigyes–Szentkirályi Zoltán: Pécs. Budapest, 1956. 121. kép

A főoltár (fotó Romváry Ferenc)

gyűjtött, majd feladata végeztével aludni tért. A faoltár meggyulladt, minden berendezés a tűz martaléka lett, a tető azonban sértetlen maradt. 1781-ben új berendezéssel látták el a kápolnát s ekkor állították fel jelenlegi márványoltárát. A többi berendezés is a századvég évtizedeiből való.

A 18. század végi tűzesetről és a templombelső adományokból történt felújításról szűkszavú feljegyzés tudósít: Sacellum hoc tempore pestis ex voto aedificavit Civitas, quod anno circiter 1781 vel 1782. per incendium desolatum, successive multo splendidius interne instructum est, et magno per totum annum concursu populi honoratur.¹⁸

A vörösmárvány oltár magas felépítményét (retabulum) kazettált rozetta-frízes, copfdíszes archivolt koronázza. Ennek ívpárkánya háromtagú pillérkötegen nyugszik, amelyeknek aranyozott kompozit-fejezeteire további tartóegységek, felhúzott abakuszos, metopés részelemek, végül tagolt párkányfejezetek épülnek. Ez az architektúra

¹⁸ Historia Parochiae, 20. p.

Atyaisten (fotó Romváry Ferenc)

változat ahhoz az oltártípushoz sorolandó, amelynek két példáját a győri székesegyház Szent István- és Szent László-oltárának felépítményében ismerhetjük fel.

Az archivolt mezejében az Atyaisten puttóval, angyalkafejekkel, felhőpamacsokkal kiegészített remek szoborkompozíciója lebeg. Az Atya hasonló megfogalmazású alakja gyakran előfordul a Szentháromság-ábrázolásokban, főként a Fiúval vagy jelképével és a Szentlélek-galambbal, plasztikus vagy festett változatban is. Önálló megjelenítésben ritkábban ábrázolják. Az alkotás, felfogásában azt a kompozíciós változatot követi, amely a győri székesegyház északi mellékhajójának kegyoltárán is előfordul.

Az a felismerés, amely a győri példákhoz vezetett, a barokk művészetnek a Bécs–Pozsony–Győr, és mesterköreinek Pécs irányában való terjedésével magyarázható. A 18. századi pécsi püspököknek bécsi és pozsonyi kapcsolatai nyomán számos olyan szobrászati alkotás látott napvilágot, amelyek a közép-európai barokkot méltó módon képviselték a székesegyházban.¹⁹

A főoltár két oldalán álló szobrok közül balról *Szent Rókus*t, a pestises betegek gyógyítóját látjuk, az ellenkező oldalon *Compostellai Szent Jakab*, a zarándokok védőszentje áll. Megjelenésükben még felfedezhetők a rokokó reminiscenciák, de az architektúrához alkalmazkodva, már a klasszicizmus irányába hajló sajátságokat mutatnak. E két festett szoborban testesül meg a kápolna pestisem-

¹⁹ Boros László: A pécsi székesegyház a 18. században. Budapest, 1985. 67. p. A Honsbruch síremléket Lorenzo Mattielli, a székesegyház 18. századi főoltárának szobrai a Donner köréhez tartozó Bohumil Gottfried Fritsch, a mellékoltárokét a bécsi Martin Fischer, illetve Giuseppe Antonio Sartori faragta.

lék jellege, egyben a Havihegyi Boldogasszony tiszteletére érkező zarándoklatok részvevői is pártfogójukhoz folyamodhatnak.

A szobrok fából készültek. Alkotójukat nem ismerjük, de annyi megállapítható, hogy képzett és gyakorlott mesterkéztől származnak. Nem lehet kizárt, hogy a barokk heroizmusától már mentesült Donner-iskola hatása alatt működő szobrász művei.

Az oltár barokk szarkofág alakú lábazatos vörösmárvány menzáján copf füzéres, volutadíszes tabernákulum áll. Előre ívelő ajtajának rátétes fém díszai az Eucharisziára utalnak. Oldalain adoráló angyalkák hangsúlyozzák a hely jelentőségét.²⁰

Az oltár mellett álló, a 18. század végéről származó gyertyatartókról is érdemes szót ejteni. Virágkehely alakú viaszfogójuk alatt a gazdagon tagolt szárukon levélfüzér tekeredik. Nóduszuk körte alakú, hangsúlyozottan copf-díszítésű, angyalfejes lábazataik volutákban végződnek. Anyaguk aranyozott bronz. Feltehetően Johann Jacob Kelb augsburgi, vagy egy ismeretlen bécsi mestertől származnak, de semmi esetre sem a Havihegyi kápolnáról kiadott tájékoztatókban szereplő Damninger-műhelytől, mert az csak a 19. század közepétől dolgozott a székesegyház számára.²¹ Kelb a pécsi káptalan megrendelésére a székesegyház főoltárára szánt gyertyatartókat készítette. A dóm barokk berendezésének kiürítésakor kerültek a Havihegyi kápolnába 1882 nyarán.

A Havi Boldogasszony kegyképe

A főoltárképet a római Santa Maria Maggiore kegyképének egyik másolataként tartjuk nyilván. Ez a madonna-típus a Hodigitria (Útmutató)-ikonokra vezethető vissza, amelyeken az Istenanya, balján ülő gyermek Jézusra mutató kézmozdulattal utal az igaz hívők által követendő, az isteni Fiához vezető útra. A korábbi merev ábrázolások után a 14–15. századtól, a Hodigitria típusú Istenanya-ikonok elterjedésével enyhül és humanizálódik az Anya és a Gyermekek közötti kapcsolat, és ez időtől ábrázolják a kis Jézust anyjának a bal karján.²²

A Hodigitria-ábrázolásokhoz fűződő legenda szerint e típusokat Szent Lukács evangélista festményeinek tartják. A Hodigitria eredetű Istenanya-képeknek, mint a római Havi Boldogasszony, a csestochowai, pócsi, kolozsvári és brünni másolatok változatai hazánkban is ismertek.

A római festményről az első másolat készítését V. Pius pápa (1566–1572) engedélyezte. Ez a kép az ingolstadti jezsuitákhoz került, kultusza az erről készített metszetek, festmények útján terjedt el. A téma a 17. és a 18. századi pestisjárványok idején vált gyakori ábrázolássá hazánkban. A legnevezetesebbek között szerepel a pécsi másolat, valamint a rosznyói székesegyházban tisztelt oltárkép. A római Havi Boldogasszony bazilika nevezetes kegyképének, s így a pécsi Havi-hegyi kápolna képének is egy analógiáját ismertük fel Jacob Adam (1748–1811) rézmetszetében, amelyet Cserey Farkas Lorettói litániájának illusztrációjaként terjesztettek.²³

Adam „Csudálatos Anya” feliratú metszete és a pécsi kegykép közötti hasonlóság és részletazonosság kétségtelenné teszi, hogy a két mű közös előkép

²⁰ Az eredeti, fából készült példányokat ellopták, a jelenlegiek gipszmásolatok.

²¹ Szőnyi Ottó: A pécsi székesegyház az 1882. évi átépítés előtti állapotában. Pécs, 1916. 19. p.

²² Lexikon der Marienkunde. Regensburg, 1960. VI. 1018. p.

²³ Szilárdy Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon. Budapest, 1984. 13. képszöveg.

Jacob Adam metszete a római Sta Maria Maggiore Havi Boldogasszony festményéről

Főoltár, a Havihegyi kápolna kegyképe (fotó Boros László)

alapján készült. Az Istenanya és a kis Jézus pozicionálásán túl, Mária görögkesztes fátylának redővezetése, kézfejeinek helyzete, a balján ülő gyermek mozgólata a bal kezében tartott bibliával, mind olyan képi elemek, amelyek a pécsi festményen azonos módon ismétlődnek. Véletlen kompozíciós egyezésről tehát nem beszélhetünk, még abban az esetben sem, ha tudjuk, hogy a 14–16. századi, akár a későbbi ikonok ismertebb Hodigitria-ábrázolásai is, mint korai előképi típusok között előfordul, hogy a gyermek Jézus, bal kezével Szentírást jelképező iratkereszet tart. Máriának szokatlan kéztartására szolgáló példa azonban az ikonfestészet egyik időszakából sem ismert.²⁴

Főoltárképünk festésmódja, szín- és tónuskezelése rendkívül finom, s az arctípusoktól eltekintve, szinte Murillo puha festésmódjára emlékeztet. Az ikonfestők rajzi sablonja, színviláguk főként lokálszínekben való megjelenése már távol áll a példájukon érlelődött, mindössze formai atavizmusokat hordozó későbbi kompozícióktól.²⁵

A pécsi Havihegyi festmény művészi gonddal készült aranyozott keretének fűzérés, szalagos copf oromdísz, Mária nevének betűit foglalja magába. Jobbról-balról egy-egy lebegő puttó tartja a keret oldalán csüngő levélfűzéseket.

²⁴ Hodigitria Istenanya, 14. század első fele. Ohrid, Nemzeti Múzeum, Perivleptosz Istenanya-ikon 14. század vége, vagy például Útmutató Istenanya 16. század, Moszkva, Rubljov Múzeum. A bizánci ikonokon ábrázolt kis Jézus alakjainál sokkal elevebbek a 18–19. századi másolatai. Lásd a római Havi Boldogasszony másolatát a salzburgi Szent Péter-templomban. A Szeged-alsóvárosi templom Fekete Mária képén, amely viszont a csestochowai kegykép barokkos utánköltése, a gyermek alakján ugyanez a barokkos dinamizmus látható.

²⁵ Szilárdfy az ercsi Boldogasszony templom kegyképében is a római előkép hatását ismerte fel: Egy ercsi délszláv képes-ponyvairat ismertetése = Közlemények, év és hely nélkül, 159. p.

A kép történeti, művészettörténeti jelentőségén kívül abban is különleges értéket képvisel, hogy másolása után hozzáérintették eredetijéhez, a római Santa Maria Maggiore kegyképéhez, s e tényt a kép jobb alsó sarkában látható viaszpecséttel hitelesítették. A kegyképet Zichy Gyula pécsi püspök (1905–1926) adományozta a kápolna számára.²⁶

A főoltár két oldalához közeli tárlókban láthatók azok az ezüst, illetve ezüstözött votív tárgyak, amelyeket a hívők, imájukba foglalt kívánságuk meghallgatásáért hálából a Havi Boldogasszony elé helyeztek. Leírásukat, az esetleges vésett szövegeket, bélyegüket, mesterjegyeiket és súlyukat Szőnyi Ottó állította össze. A jegyzéket a kápolna leltára tartalmazza.

A liturgikus tér szép neobarokk főpapi karosszékén kívül említésre méltó az oltár jobb oldalán a falba épített szenteltvíztartó, amely új szerepében miseszerevények tartására szolgál. Párdarabja a déli bejárat mellett eredeti feladatát látja el. Anyaguk vörösmárvány. Csekély úrtartamú medencéjük lefelé keskenyedő kannelurált pillérlábazaton áll.

A szentély legújabb berendezési tárgya a szembemiséző oltár. Anyaga furnérozott fa. A menza hajó felőli szegélyét vörösrézlemez borítja, amelyet öt, enyhén ovális homogén kék zománctelület ékesít. A vörösréz-betétes lábazat homlokfelületén a stipes teljes szélességére terjedő rézdomborításban az *Utolsó vacsora* jelenetét idézte kompozíciójában Rétfalvi Sándor 1968-ban.

Műalkotások a hajóban

A jellegtelen diadalív és a hajó falainak szögletében egy-egy sarokra állított mellékoltár vonja magára a figyelmet. Tágas szoborfülkeszerű, ívelt bélletű, márványozott festéssel kezelt felület előtt áll északról a *Szent Sebestyén*-, a déli oldalon a *Szent Flórián*-oltár. Ezen áldozati helyek titulusai, illetve szobraik, a főoltár bal oldalán álló Szent Rókus szoboralakjával együtt, Pécs város védőszentjeit képviselik a kápolnában.

A két oltár formailag azonos felépítésű. Az oltárasztalok lábazati része koporsó alakú, anyaguk szürkemárvány. Tabernákulum és magas hátoldali felépítmény nélkül készültek. Menzájukon a gyertyapad szélességét meg nem haladó, a közép felé ívben felfelé keskenyedő alacsony hátfaluk, a falfülke öbléhez idomul. Ennek közepén oltárkereszt kitételére alkalmas konzol foglal helyet. A következő, egyben legfelső szinten a szobrok posztamense helyezkedik el. A mellékoltár-építmények formai és a díszítményi jellege tekintetében határozottabb klasszicizáló irányultságot mutatnak.

Szent Sebestyén alakjában az általános ábrázolási gyakorlatnak megfelelő pozíciót, de semmi esetre sem az egervári Johann Baptist Straub-féle Sebestyén-szobor dinamizmusát látjuk. Tekintettel készítésének 18. század végi bélyegeire, több részletében a Sartori-féle, a székesegyházban elhelyezett példányhoz áll közelebb.

A lábainál jelképezett égő épületet oltó Szent Flórián mozdulatát is a klasszicizmus határozott előszele érintette. Ismeretlen alkotója olyan felszíni részletnyomokkal ru-

²⁶ Bögner Miklós–Lőrincz Sándor–Platthy István: Havihegyi búcsúskönyv. Pécs, 1997. 6. p.

A Szent Sebestyén mellékoltár
(fotó Romváry Ferenc)

A Szent Flórián mellékoltár
(fotó Romváry Ferenc)

házta fel a szent alakját, amelyek a 17. századi osztrák Schwanthaler-iskola és későbbi követői, Andreas Tamasch, továbbá Georg Hoffer alkotásain már megfigyelhetők.²⁷

A legközelebbi, gazdagon színezett-aranyozott Flórián alakját a nagykanizsai volt ferences templom hajójának jobb oldalán találjuk. Ezt a Straub mesterköréhez köthető kiváló alkotást, vagy hasonló eredetű vázlatokat a mi mesterünk is ismerhette.

A Sebestyén- és Flórián-szobrok fából készültek, felületüket, mint a főoltár szobrait is, monokróm olajfestés fedi. Ez azonban nem lehet akadálya annak, hogy a Tírol–Stájer vonal mentén ötvöződött mesterkör magyarországi áthatásának megnyilvánulásai feltűnjenek.

A Szent Sebestyén-oltár szomszédságában, szegmentívű falfülkében áll a *Fatimai Szent Szűz* ébenfa szobra. A fehér köpenyes Szűz rendkívül finom vonásokkal formált arca idealizált szépséget mutat. Légies könnyedségét, mozdulatlanúságba meredt imádkozó alakjának nyugalmát a köpenyredők ráncnélküli függőlegesei te-

²⁷ László Boros: Eine österreichische Bildhauerskizzen–Sammlung aus dem 17. Jahrhundert in Ungarn = Studien zur Werkstattpraxis der Barockskulptur im 17. und 18. Jahrhundert. Poznan, 1992. 72. p.

szik hangsúlyossá. A jellemzően 20. századi alkotást 1985-ben, Fatimában végzett zarándoklata alkalmával Cserháti József püspök (1961–1989) hozta magával és ajándékozta a Havi Boldogasszony-kápolna számára. A Mária fején lévő zárt korona Bázeltől származik, amelyet Mayer Mihály megyéspüspök 1993-ban ünnepélyes szertartás keretében helyezett a szoborra.

A hajó északi, illetve déli falán a hagyományos ábrázolás módjától eltérő bemutatásban láthatjuk Rétfalvi Sándor figyelemre méltó, vörösréz domborműben előadott stáció-sorozatát. A hét-hét egységből álló két pannó ötletét feltehetően a helyi körülményekből adódó szükség hozta létre. A keresztút egyes állomásainak bemutatása mindig egy-egy önálló műalkotás készítésére nyújtott lehetőséget. E helyütt, a praktikus szempontokon túl azonban lényegesebb, hogy a stációképek megszokott, egymástól rövidebb-hosszabb távolságú széttagoltsága helyett, az áhítattal emlékező vagy a műalkotás élvezetét kereső látogató maradandóbb emlékképeket őrizhet a dombormű-egységek nyújtotta lelki és esztétikai élményéből.

A stációképek előtörténetét a második évezred elejének kereszties háborúi indították, amikor Európa érdeklődéssel fordult a Szentföld felé. A keresztutak bemutatása onnan ered, hogy a szentföldi zarándokok felkeresték Jézus szenvedéseinek színhelyeit.

A keresztút történéseit a román kori faragványok képes bibliái által ismerhette meg az írástudatlan köznép. A későbbi korok polgáraival a szárnyasoltárok festői ismertették meg a passió szenvedéstörténetét. A továbbiakban elsősorban a barokkban elterjedt kálváriaépítmények festett vaslemezei, domborműfaragásai szemléltették a keresztút egyes állomásait. A templomi stációk tulajdonképpen a kálváriák könnyebben bejárható változatának tekinthetők.

A különböző színvonalon alkotó újabbkori mesterek általánosan megszokott, 19–20. század eleji faragott képsoraitól Prokopp Péter festett alkotásáig, a sablonos előadásmódtól alig tértek el. Rétfalvi Sándor Havihegyi stáció-együttese sajátos nézőpontú kompozíciókban, az újszerűség meglepetésével hat a szemlélőre. A jelene-tek túlmagyarázása helyett jelképi, vagy utaló jellegű művészi eszközeivel hat a szemlélő fantáziájára, vagy a képi kiegészítést korábbi ismereteire bízta.

A kápolna szószéke, a Mindenszentek templomáéhoz hasonlóan, a kórus közelében az északi falon, a szemközti ablaknak megfelelő falmélyedésben helyezkedik el. Hangvetője nincs, kosara egyszerű félhenger alakú. Fehér színű könnyöklőpárkánya alatt középen aranyozott levélkoszorúval, márványozott palástfelület következik. Hangsúlyos lábazati párkánya felszínén márványfestésű betétek, illetve rozetták váltják egymást. A falhoz illeszkedő fehér pillérszegélyén aranyozott copf füzérek csüngenek. Alsó záróeleme alul gránátalmában végződő, szirmokból álló kehely. Feljárata a sekrestyéből indul.

A hajó padjai dísztelen, egyszerű kialakításúak. Oldallapjuk a székesegyház 19. századi példányainak megfelelő kiképzésű. Feltehető, hogy a székesegyházi kápolnák egyszerűbb formaváltozataiból valók, vagy azok alapján készült 20. századi másolatok.

A kápolnának 1725-ben már volt orgonája.²⁸ A jelenlegi egymanuális, hatreszteres orgona az Angster gyár terméke.²⁹ Az orgonaház prospektje háromrészes. A koronázópárkány aranyozott leveles-volutás oromdísze kockafrízes párkányzaton nyugszik. Az egyes homlokzati szekrényegységeket kannelurált pilaszterek választják el. A sípház íves nyílásait aranyozott levélkombinációkból és copf füzérekből álló díszítmények keretezik. A középső magasabb egység felépítése és díszítése az oldalsó szektorokon ismétlődik.

A kegyképet kivéve, a kápolna festmények tekintetében igen szegény. Egy sötét tónusú, ismeretlen férfiszentet ábrázoló képen kívül, a kórus toronybeli térben egy feszületet ábrázoló érdemtelenül eldugott, 19. század végi vagy inkább későbbi, művészi értékeket mutató festmény látható. Alkotója ismeretlen.

Harangok, felszerelés

Ullmann atya fentebb említett, 1709-ben Pécs város tanácsához írt levele alapján bizonyosra vehető, hogy a kápolnának már a kezdetektől volt harangja. A kezdeti építkezéshez támogatást nyújtó németajkú lakosság segítőkészségét bizonyítandó, a felsoroltak között említi, hogy derlichskroni Derlicher Hans Jakabtól 50 forintot kapott egy harangra, amelyet be is szerzett, de azt a rác betöréskor elrabolták. Az 1710-ben végrehajtott bővítés alkalmával újabb haranggal látták el a Havihegyi Boldogasszony-kápolnát, amelyet a város megbízásából a domonkosok gondoztak. 1713-ban, Pécssett harangöntő üzem még nem lévén, a pesti Pichler Jánostól rendeltek harangot.³⁰

Később, ismeretlen időben, kettőt öntettek. A Mennybevitt Mária és az Őrangyalok tiszteletére szentelt példányokat említi az 1810. évi Canonica Visitatió. Ezek sorsa ismeretlen. Az 1860. évi Visitatió szerint már a Szent István- és a Szent Ignác-harang függ a toronyban.

A kápolna belseje fennállása óta több esetben felújításra szorult. 1884-ben kifestették, aranyozták a három oltárt, a szószéket, az orgonát és a gyertyatartókat.

Az előbbi tennivalókat a használat és az eltelt idő következményei miatt 1913-ban megismételték. A teljes restaurációt jelentő munkálatokat a pécsi Oltár-egylet és annak lelkes elnöke, Zichy Lujza grófnő, Zichy Gyula püspök (1905–1926) nővére elhatározása nyomán végezték. Mindezen munkálatokat 1935-ben és 1947-ben is megismételték.³¹

1887-ben a kápolna új, ezüst kelyhet kapott, s a következő évben kerültek a székesegyház gyertyatartói a főoltárra. Özvegy Bonipariné nevű asszonyság vörös bársonykazulát ajándékozott a kápolna részére 1898-ban, majd 1908-ban özvegy Scherfenbergné adományával, egy új albával gyarapodott a sekrestye felszerelése.

²⁸ Az 1723–1725. évi költségvetésben egy 53 forint 12 dénárról szóló adat szerepel a beszerzett orgonáról. Lásd Hal Pál... i.m. 1947.

²⁹ A klaviatúra elé helyezett réztábla szecessziós betűkkel írott szövege: Angster József és Fia.

³⁰ Az 1713. évi számadásoknál szerepel Pichler Nep. János császári ágyúöntő mesternek 1714. július 24-én kiállított nyugtája, amelyben elismeri, hogy Filári Péter dominikánus atya kezéből a kápolna részére öntött 66 font súlyú harang ára fejében 32 forintot felvett, és ezen felül díjtalanul megkapta a 32 forintnyi régi harangot = Dunántúl 1925. augusztus 5.

³¹ Historia Domus, 198. p.

A Havihegyi kápolna déli homlokzata (fotó Romváry Ferenc)

Az ötvöstárgyak állandó választékát egy neobarokk aranyozott kehely paténával, egy neoromán jellegű cibórium és egy vésett, domborított ezüst emlékpohár jelenti.

„A Havihegyi koronája”, vagyis a Havi Boldogasszony kápolnája és közvetlen környezete, szakrális tájegységet is jelent. Természeti értékei által is, a hely varázsa, az adományozó lelkületű polgárok mellett a művészeket is vonzotta. Itt találjuk a búcsúsok és zarándokok egyik imahelyét, a Szűz Mária-szobrot, Bartalits Mihály kereszt-talapzaton álló Piéta-szobrát, Kiss Györgynek anatómiai tanulmányszámába menő Feszületét, valamint a kissé távolabbi sziklaszirten Rétfalvi Sándor nagy hatású művét, amellyel az emberi, s benne a krisztusi kínszenvedésnek állított döbbenetes erejű emléket.

A kápolna egyre szélesedő vonzáskörzetében az eddig idegen kultuszáramlatok is érvényesülnek. Erre szolgál példával a Fatimai Szűzanya kultuszának meghonosodása a Havihegyen, ami a nagy barokk búcsújáráshelyekhez hasonló, egyre kiterjedtebb, a határainkon is átható vonzerejéről tanúskodik.

A pécsi Havi Boldogasszony-kápolna külső megjelenésében a falusi templomok bájjával, nemesen egyszerű kiállításával nem sejteti, inkább magába zárja az őt létrehozó tragikus emberi sorsok titkait. Hófehér falaiba zárva ott ül a magyar történelem egy darabkája, a falak mögött pedig olyan építészeti és művészeti értékeket őriz, amelyekkel meg tudja lepni a nagyobb, gazdagabb templomokat is ismerő érdeklődő hívő és nem hívő látogatóit.

NAGY IMRE

„Szerencsétlen csillagzat alatt...” BRODARICS ISTVÁN ÉS A HISTORIA VERISSIMA (ÖTTORONY VI.)

*„O felix, claros patriae qui vidit honores,
Illius ast cladem cernere non voluit.”*

Oláh Miklós

Brodarics István személye az 1522-es római követséggel került előtérbe. Fontos diplomáciai munkát végzett a Szentszéknél, hogy országa számára segítséget kapjon a török ellen. Életének korábbi szakaszáról keveset tudunk. A szakirodalom 1469 és 1471 közé helyezi születésének idejét, legalaposabb biográfusa, Sörös Pongrác szerint 1471-ben látta meg a napvilágot.¹ Legújabb monográfusa, Kasza Péter, más életrajzi adatok és összefüggések alapján, későbbre, az 1480 körüli évekre datálja Brodarics születését.² Szlavóniai nemes családból származott, előneve: Jarosini vagy Jerosini. Születésének helye valószínűleg a Zágrábtól északkeletre fekvő Poljána, a család birtoka. II. Lajos címerbővítő oklevele szerint az ezüsfolyón átevező páncélos ifjú heraldikai képe mellett a babérkoszorút csőrében vivő fekete holló szimbolizálja a címer birtokosát.³ Itáliában tanult, a padovai és a bolognai egyetemen, 1505–1506-ban szerzett doktori címet. Lehetséges, hogy Szatmári püspök támogatta itáliai tanulmányait (erre következtettek korábbi életrajzírói), akinek később híve és munkatársa lett, humanista körének tagja, de az is lehet (mint Kasza Péter véli), hogy zágrábi örkanonok nagybátyja segítette. Diplomáciájával, nyelvtudásával, műveltségével minden feltételnek megfelelt ahhoz, hogy komoly egyházi és politikai karriert fusson be. Vonzó egyénisége, állhatatossága és szorgalma szinte minden kortársában rokonszenvet keltett iránta. Elméjének józanságáért és körültekintő gondosságáért Árgushoz, az ókori hitrege százszemű alakjához hasonlították.⁴

Pécsi kötődései meghatározóak pályáján. Útját Szatmári György egyengette. 1508-ban pécsi püspöki titkár, 1524-ben prépost. E cím birtokosaként a Kápta-

---

¹ Sörös Pongrác: Jerosini Brodarics István (1471–1539). Budapest, 1907. 7. p.; Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526) = Tanulmányok Pécs történetéből 17. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2005. 335–337. p.

² Kasza Péter: „Mert látom, hogy néhányan az eseményeket másképp mesélik, mint megtörténtek...” Brodarics István tevékenysége irodalomtörténeti megközelítésben. PhD értekezés. Témavezető: Szörényi László egyetemi tanár. Szeged, 2007. Kézirat. 39. p. Ezúton mondok köszönetet a szerzőnek, hogy disszertációjának szövegét, amelyet a tanulmányomban érintett más kérdésekkel kapcsolatosan is felhasználtam, rendelkezésemre bocsátotta.

³ Kujáni Gábor: Adalékok a Brodarics-család és Brodarics István életéhez. Forrástanulmány. Budapest, 1913. 7–17. p. E munka fontos kiegészítője a szerző korábbi, általunk szintén felhasznált tanulmányának: Kujáni Gábor: Brodarics István élete és működése = Történelmi Tár 1888. 1–34., 225–262. p.

⁴ Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Budapest, 1955. 261. p.

Káptalan utca 2. az 1980-as években

lan utca 2. számú ház tulajdonosa volt. Nevéhez fűződik a nevezetes műemlék-épület reneszánsz stílusú átépítése. G. Sándor Mária kutatásai szerint az 1524 és 1526 között folyó munkát a Szatmári által létrehozott kőfaragó műhely végezte.⁵ Mint már korábban említettük, püspöke megbízásából még 1512-ben kísérletet tett Aldus Maniciusnál Janus Pannonius műveinek kiadására. Pécsi préposti tisztségéről 1526-ban lemondott, de a városhoz fűződő kapcsolatait tovább ápolta. Még vissza fog térni Pécsre.

Diplomataként elnyerte a Szentszék bizalmát. Mind VI. Adorján, mind VII. Kelemen segítő szándékkal tekintett a fenyegetett Magyarországra, nem rajtuk múlt, hogy a felajánlott pénz csak igen lassan akart befolyjni. Sokáig úgy tűnt, nehézségekbe ütközik Brodarics kancellári kinevezése is, amelyet a Vatikán erősen szorgalmazott. Szalkai László érsek azonban meg kívánta tartani e tisztséget is, majd mikor látta,

⁵ G. Sándor Mária: A reneszánsz Baranyában. Budapest, 1984. 29–30., 67. p.

hogy erre még sincs mód, saját emberét óhajtotta volna e „bizalmi állásban” látni. (A királynénak is más jelöltje volt.) A pápa azonban állhatatos volt. 1525. augusztus 8-án ezt írta a királynak, örömet fejezve ki, hogy Brodarics érdekében tett nyilatkozatait Budán bizonyára figyelembe veszik: „Ezen érzéstől és a Te tisztességed óhajtásától ösztönözöttem ajánlottuk neked szerény fiúnkat, Brodarics Istvánt a kancellári méltóságra. [...] Igen kérünk, Isten nevében figyelmeztetünk, odaadással, okossággal, tekintéllyel támogass bennünket ezen igyekezetünkben; s azért legfőbb kívánságunknak megfelelően saját méltóságod és dicsőséged érdekében teljesítsd ezt az egy kérésünket.”⁶ Ekkor a minden hájjal megkent Szalkai azzal érvelt, hogy Brodarics azért nem lehet kancellár, mert nem püspök. A főpásztori kar néhány tagja valóban dohogott, hogy a pápa egy prépostból akar kancellárt csináltatni. Ebben a kényes helyzetben Szatmári pécsi humanista körének egy másik tagja, korábbi tanulmányunk egyik szereplője, Macedóniai László segített: átengedte barátjának a szerémi püspökséget (helyette ő lett pécsi prépost), s ezzel a leleményes és baráti helycserével elhárult az utolsó akadály: Brodarics István kancellár lett. A király környezetének egyik legfőbb személyiségeként komoly erőfeszítéseket tett egy török elleni összefogás érdekében, majd – fenntartásai ellenére – részt vett a mohácsi csatában. Vitézül harcolt, egészen az elenséges ágyúig nyomult előre. Csak akkor menekült, amikor már látszott, hogy a csata elveszett. Túlélt az ütközetet. A királynéhoz igyekezett Pozsonyba. Mária ugyanis (ahogy egyesek nevezték: „a német lutherána”) a csatavesztés hírére elmenekült Budáról, mint tudjuk, nem a még messze állomásozó törökök elől, hanem a magyaroktól való félelmében. Ezek ugyanis kitörő örömmel értesültek a csatavesztésről, gondolván, hogy megszabadulnak az „idegen uralomtól”. Zápolya (Szapolyai) János, Dózsa leverője, aki nem ment el Mohácsra (erre van mentsége: ellentmondásos utasításokat kapott), erős haderővel állomásozott a Tiszánál.

De térjünk vissza Brodaricshoz, aki tehát a királynéhoz igyekszik. Immár gyalog, mert lova elpusztult, készletei elvesztek, a cseh zsoldosok kifosztották. (Ez akkoriban nem volt egyedi eset: a pécsi káptalan értékeit, köztük páratlan értékű kéziratokat menekítő szekérsort Báthori István, az ország nádora(!) megtámadta, kirabolta és részben felprédálta.) A kancellár barátai nem tudják, mi történt vele. Egy héttel a csata után, szeptember 6-án érkezik meg Pozsonyba. Rettenetes állapotban van. Testileg-lelkileg összetört, kétségbeesett. Ezt írja a pápának október 4-én: „Szentséged világosan látja, már nem csak veszélyben vagyunk, s nem csupán vereséget szenvedtünk, hanem elvesztünk, s veszünk után elvész az egész kereszténység. Kérem és könyörgök a mindenható Isten szerelmére, teremtsen békét a kereszténységben.”⁷

Újabb sérelmek érik. Az országnak immár két ura, hamarosan két királya van. Ferdinánd azonban mellőzi, nem hívja meg a hainburgi tanácskozásra, Zápolya pedig azzal vádolja, hogy az ország királyi pecsétjét Bécsbe vitte. (A vád alaptalan: a visszaélések elkerülése érdekében ugyanis a kancellár összetörette a pecsétet.) E súlyos helyzetben Brodarics a rá jellemző óvatos körültekintéssel mérlegel. Abból indul ki,

⁶ Sörös... i.m. 1907. 29. p.

⁷ Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század. Közreadja V. Kovács Sándor, fordította: Kapitányfy István. Budapest, 1971. 564. p.

Brodarics István névalírása

hogy minden áron meg kell védelmezni az ország egységét, és el kell kerülni a polgárháborút. És azt gondolja, hogy ennek a célnak az elérését leginkább egy nemzeti királyság biztosíthatja, ha másként nem megy, akkor török segítséggel. Brodarics István tehát János királyhoz csatlakozik. Tudja, hogy lépése pálfordulásként értelmezhető: „De midőn a haza van kérdésben, melynek mindenünket köszönjük, s annak szabadsága, melyet utolsó csepp vérünkig védelmeznünk kell [...] kénytelen vagyok azt tenni, ami inkább hazámnak hasznos” – írja. Elhatározza, hogy ő, a tragikus események szemtanúja és túlélője, megírja tapasztalatait. Ez lesz főműve, a *Historia verissima, az Igaz történet*.⁸ Mielőtt azonban górcső alá vennénk nevezetes munkáját, fel kell vázolnunk azt a történelmi situációt, amelyben a mű megszületett. Csak ily módon tehetünk kísérletet a szerző szemléletmódjának és nézőpontjának megértésére.

A Mohács körül kialakult szituációnak már akkoriban kétféle értelmezése volt, s ez a kettősség a történelmi visszaemlékezést is áthatotta. Az egyik helyzetértelmezés szerint a törökök stratégiája Magyarországgal szemben lényegében ugyanaz a négylépcsős metódus volt, mint amelyet a Balkánon korábban alkalmaztak. Ebben állt: először sorozatos betörésekkel felőrölni a kiszemelt ország ellenállását, azután egy döntő ütközetben megsemmisíteni annak hadseregét, majd hűbéri függésbe kényszeríteni az ellenfelet, végül bekebelezni az országot a birodalomba. Lényegében így értelmezi az eseményeket Szakály Ferenc *A mohácsi csata* című könyvében.⁹ Ebben a helyzetben Magyarország egyetlen lehetséges önvédelmi koncepciója a Habsburg-házhoz való csatlakozás volt, amely V. Károly német-római császárrá választásával jelentősen megerősítette pozícióját. Ezen dolgozott korábban Szatmári György, és ezt készítették elő a Habsburgok és a Jagellók közti házassági szerződések. Ferdinándnak, Károly (igaz, általa nem nagyon kedvelt) öccsének magyar királlyá választása tehát logikus, szükségszerű lépés volt. Ez lenne a históriának Ferdinánd-párti olvasata. Először a mohácsi síkról menekülő Brodarics is így értelmezte a viszonyokat. De aztán, mint tudjuk, átállt János királyhoz. Már céloztunk arra, mi magyarázhatta e lépését. Ám most fel kell tennünk a kérdést, valóban létezett-e a Mohács utáni helyzetnek egy másik olvasata is. S ha igen, akkor mi volt a lényege?

⁸ Teljes címén: De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcorum imperatore ad Mohach historia verissima. Magyarul Kulcsár Péter fordításában: *Igaz történet = Humanista történetírók*. S.a.r.: Kulcsár Péter. Budapest, 1977. 289–328. p.

⁹ Szakály Ferenc: *A mohácsi csata*. Budapest, 1975.

16. századi németalföldi festő: II. Lajos (Szépművészeti Múzeum)

Perjés Géza, aki Nemeskürty István nyomában halad, feltételezi, hogy létezett egy ún. „szulejmáni ajánlat”.¹⁰ Ennek előzményeként az igen energikus, ám nagyon is okos, racionálisan gondolkodó Szulejmán belátta, hogy Magyarországot nem képes tartós eredménnyel meghódítani (legfeljebb csak ideig-óráig, nagy véráldozattal és súlyos anyagi ráfizetéssel), mivel ez a terület jórészt kívül esik a török hadsereg akciórádiuszán, hadászati hatósugarán. Ezért valójában nem is akarta elfoglalni az országot. Ez magyarázza, hogy Mohács után tizenöt évig nem történt ebben a vonatkozásban semmi. A szultán a csatát követően bevonult ugyan Budára, ahonnan akkora már szinte mindenki elmenekült, csak a szegények, betegek, bénák, félkegyelműek maradtak a városban, akiknek a felettébb csodálkozó Szulejmán pénzt osztatott, felgyűjtotta a várost (a királyi palotát nem), ám hamarosan kivonult az országból. (A Duna–Tisza közén Zápolya seregének közelében haladt el, akinek nem jutott eszébe, hogy megtámadja a hazafelé tartó, már elcsigázott török sereget.) E helyzetértelmezés képviselői feltételezik, hogy a szultán Magyarországot meghagyta volna régi állapotában és egységében – két feltétellel: ne válasszanak a Habsburg-házból királyt, és a kormány folytasson törökbarát külpolitikát. (És, persze, adott esetben engedjék át a Bécs

¹⁰ Perjés Géza: Mohács. Budapest, 1979.; Nemeskürty István: Ez történt Mohács után. Tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről 1526–1541. Második kiadás. Budapest, 1968. Perjés és Nemeskürty álláspontja természetesen nem ugyanaz. Nemeskürty lényegében 1529-ig, a nevezetes mohácsi kézcsóig, a középkori magyar állam szimbolikus meghódolásáig tartja reálisnak Zápolya útját.

felé vonuló török sereget. Adót viszont alkalmasint nem kellett volna fizetni.) Mindez azt jelenti, hogy Zápolya János nemzeti királysággal kapcsolatos politikai koncepciójának volt realitása. Ezt látta meg Brodarics. Nem az motiválta, amit Szekfű feltételez: „délsláv vérében meglévő respektusa a töröknek”.

Csakhogy az adott körülmények között egyik koncepciót sem lehetett kimunkálni, végigvinni. A Ferdinánd-félét azért nem lehetett, mert a császári fivér nem is akart, meg nem is tudott az egyébként is határozatlan öccse mögé állni. Lekötötte őt az I. Ferenc francia királlyal folytatott háború, ami elterelte figyelmét Kelet-Európáról, egyébként is fontosabb török elleni frontnak, hadszíntérnek bizonyult számára a Földközi-tenger medencéje. Így Ferdinánd, ez a mi viszonyaink tekintetében eléggé tájékozatlan, spanyol neveltetésű és anyanyelvű király végső soron csak az ország nyugati részét tudta uralni. Zápolya János viszont egyre inkább elszigetelődött, ideológiai és érzelmi okokból pedig mind nehezebben viselte a Szulejmán vazallusának a nemzeti tradíciókkal alig összeegyeztethető szerepét. Anyagi gondokkal küszködött, a harmincas évektől kétes helyzetében erősödő lelki válság terhelte. Ezért azután 1538-ban, Brodarics igen hathatós közreműködésével a két fél megkötötte a nagyváradi békét, amely legitímálta ugyan János király uralmát, ám halála utánra Ferdinándnak ígérte az országot. Persze, igyekeztek titokban tartani az egyezséget, nehogy a Portán megtudják, de hiába. Amikor Szulejmán tudomására jutott a dolog, visszavonta ajánlatát (mint jeleztük, ez volt az I. Jánossal kapcsolatos elképzelés kulcseleme), és 1541-ben, Mohács után másfél évtizeddel csellel elfoglalta Budát, és vele az ország harmadát. A viszonylag független erdélyi fejedelemség létrejötte talán igazolja, hogy a szultán alkalmasint efféle állami státust szánt volna az egységes Magyarországnak. Ám ezzel már a feltételezések terepére lépünk. Erdély egyébként is kiesett a törökök fő hadi útjából, sajátos helyzetét ez a körülmény bizonyára erősen determinálta.

Egyszóval immár „oda Buda”, és az ország végzete beteljesedett: három részre szakadt. Brodarics ezt már nem érte meg. 1539-ben meghalt. „Szerencsétlen csillagzat alatt” élt, különösen Mohács után, ahogy egy levelében írta. János diplomatájaként bejárta Európát Lengyelországtól Velencéig és Bécstől Párizsig. Szinte mindig úton volt. 1532-ben elnyerte a pécsi püspökség javadalmait, majd 1535-ben jogilag is Pécs püspöke lett (habár ezúttal pápai megerősítést nem kapott). Több levele tanúskodik arról, hogy ha tehetné, a Mecsek-alji városban időzött, hogy rendbe szedje egyházmegyéjének ügyeit. 1537-ben aztán nyugalmasabb helyre került: váci püspök lett (pápai jóváhagyással). A váradi béke előkészítése mellett ő hozta el királyának feleségül a lengyel királylányt, Izabellát (János Zsigmond majdani édesanyját), az esküvői szertartáson is ő képviselte urát.

Megismerve az írásmű létrejöttét meghatározó körülményeket, térjünk vissza a *Historia verissimá*-hoz!

A munka 1527-ben jelent meg Krakkóban, a nevezetes Vietor nyomda termékeként. Lehet, hogy Brodarics Zsigmond lengyel király felkérésére írta (minden bizonnyal az év tavaszán), aki II. Lajos nagybátyja volt, ám a döntő motívum mégis inkább az lehetett, mint Kasza Péter elemzéséből is kiviláglik, hogy az európai

APPENDIX.

757

CLADES IN CAMPO MOHACZ. IN QVA
LVDOVICVS OCCIDIT, A' D. STEPHANO
BRODERITH OLIM PROCANCELLARIO
descrip̃ta.

Egnabat eo tempore, quo Solymanus Hungariam ualidissimo exercitu est aggressus, anno 1526. Ludouicus eius nominis secundus, Hungariae, Boemicae rex, Vladislai Cazimiri ex Anna de Caudale Galla filius: qui patre in etate pupillari amisso, agebat eo tempore, quo bellum est ei per Turcam motum, primum & uigesimum annum. Fuerat ei paucis mensibus ante mortuū patrem desponsata Caroli Imperatoris ac Ferdinandi archiducis austricæ soror Maria: quam statim ut ad annos pubertatis peruenit, duxit in uxorem: sorore sua natu maiore Anna, eodem tempore Ferdinando in matrimonium tradita. Erat Ludouicus iuuenis procerus, forma corporis supra alios æquales egregia, naturæ singulari bonitate, & præclara indole: uirtutis ita insignis, ut si eū ad maturiorem ætatem peruenire contigisset, habuissimus in eo proculdubio, longè optimum ac præstantissimum principem. Ingenio erat miti admodum, ac minimè feroci, ad omne rectum & honestum mirè flexibili, & sua etiam sponte proclui. Præterea armorum tractandorum, equitandi, uenandi, & alia huiusmodi iuuenilia & militaria opera exercēdi studiosus, uerax, cōstās, & secreti, si quod ei credidisses, tenacissimus.

20 Erat eodem tempore regni comes Palatinus, quæ uocant, quæ prima est a rege inter seculares dignitas, Stephanus Batori: superstes Stephani Batori, qui sub Matthias rege impigre & magna cum laude rem Transyluanam administrauerat, ex fratre Andrea nepos: & Transyluania: præerat Ioannes Zapoli, comes Scepuſiensis, is qui paulo post regnum est adeptus. A patre Stephano in amplissimis opib. cum fratre Georgio est relictus: tanta apud nobilitatem gratia & fauore, ut iam inde à puero omnes eum, ueluti regni successorem, si illud herede legitimo uacuum remāssisset, obseruarent, & in eum unum omnium oculi essent coniecti. Maiori Vualachia, quam Moldauiam appellant, Stephanus: minori, quam Transalpinam uocant, Radul impergebatur, uterq; regi Hungariæ subiectus. Banus Dalmatiae, Croatiae & Sclauoniae (nam hæc tres prouinciæ ab uno magistratu regebantur, quem nos maritimū etiam 30 præfectum dicimus) erat Franciscus Bathiam, obsequijs familiaribus iuuenis olim regi adhuc puero conciliatus. Arcem Themesiensem, & eas regni partes quas inferiores uocamus, Petrus Pereni tuebatur: & is coronam etiam regni, post mortem patris Emerici Pereni, apud eum relictam, cum eo quem diximus Ioanne Zapoli comite Scepuſiensis seruabat. Sirmio, & ei regni parti, quæ inter Sauum & Drauum per ripam Danubij iacet, Paulus Tomorij archiepiscopus Colocēsis præerat, ex ordine eorum quos Fratres minores de obseruatiua uocamus: uir strenuus, & qui, antequam eam religionem intrasset, plurima exhibuerat, nec modica suæ uirtutis argumenta, cum hoste sæpius congressus. Vacante postea archiepiscopatu Colocēsi, cum ea bona, amisso paulo ante Belgrado, non minus defensore quàm factorū ministro indigere uiderentur: postulatu fuit in publico regni conuentu ab omnibus, ut Paulus religione, si exire abnueret, etiā ut & auctoritate summi pontificis Romani extractus, illi ecclesiæ, illisq; locis ab hoste defendendis præficeretur. Diu multumq; ac uerè, non simulatè reluctatum, tandem uoluntati regiæ ac regni parère cœgerunt. In qua præfectura, confessione omnium, perperam etiam de eo iudicium, (ut nulla excellens uirtus sine inuidia est.) ita se gessit, ut nihil penitus prætermiserit, non solum quod ad strenuum militem, & Imperatorem, sed etiam, quod ad uirum religiosum, & bonum archiepiscopum pertinere: nihil de priore uitæ austeritate, necq; in cultu corporis, neque in ulla alia re remittens, aut immutans. Comes Christof

Brodarics István: Historia verissima c. művnek egy nyomtatott lapja

közvéleményben olyan – a magyarokra nézve igencsak elmarasztaló – vélekedések alakultak ki a tragikus eseményekről, amelyeket Brodaricsnak, aki kancellárként felelősséget érzett a történekiért, saját meggyőződése szerint meg kellett cáfolnia.¹¹ Túlélő szemtanúként nem hallgathatott. „Mert látom, hogy néhányan az eseményeket másképp mesélik, mint megtörténtek” – írta. Cuspinianus, korábban Miksa császár követe, a csatáról szóló nagy hatású beszédében rendkívül kedvezőtlen képet festett a magyarok hebehurgyaságáról és hanyagságáról, s külön megemlítette, hogy az esztergomi huszárok megtámadták és kifosztották menekülő királynéjukat és kíséretét (ami valóban megtörtént). A német újságokban pedig arról cikkeztek,

¹¹ Kasza... i.m. 2007. 47–63. p.

hogy a könnyelműen és szervezetlenül harcba bocsátkozó magyarok képtelenek voltak legalább a királyukat megvédelmezni. Ezen egyébként, mint mesélik, Ibrahim nagyvezér is felettebb csodálkozott, mondván, hogy ők a legutolsó janicsárt sem hagynák így elpusztulni. Persze, Ibrahim tudta, hogy valójában pirruszi győzelmet arattak, alaposan túllőtték a célon. II. Lajos halálával éppen a Habsburgok trónra kerülését segítették elő, amit pedig mindenáron meg akartak akadályozni.

Brodarics mentségeket keres erre a (hacsak nem volt szándékos mulasztás) valóban szinte felfoghatatlan tényre. Leghűbb emberei védelmezték a királyt, állítja, és Lajos nem tiltakozott, amikor Tomori, aki egyébként jó stratégaként irányította a magyar sereget a többszörös túlerő ellen, a törökök ellentámadásakor elvezényelte a király őrizetére rendelt csapatot. A szerző fatális véletlennek tekinti azt, amire valóban nincs mentség: a döntő pillanatban testőrei nem voltak a király mellett!

A *Historia verissima* Zápolya-párti írás. Felmenti Jánost a szándékos késlekedés vádjá alól. De nemcsak őt menti, hanem az egész sereget. Vitézül harcoltak, mondja. Kezdetben, a jobbszárny támadásával meg is lepték a teljesen még fel nem sorakozott ellenséget. Igyekszik tárgyilagos maradni. Bemutatja az előzményeket, leírja a csatahelyet, beszámol a tanácskozásokról, jellemzi a résztvevőket, majd szemléletes tömörséggel felidéz a csata egyes fázisait. Tudatosan megválasztott elbeszélő formában, harmadik személyben beszél önmagáról. Függő beszédben idézi saját szavait, amelyekkel még az ütközet előtt megpróbálta lebeszélni a parancsnokokat elhamarkodott döntésükről, inkább a kivárást, a szervezett visszavonulást javasolva. Szinte mi, olvasók is a sorsdöntő események tanúi leszünk. A legdrámaibb talán az a jelenet, amikor még a csata előtt a király így fakad ki a mohácsi síkra vonulni nélküle nem akaró nemesek előtt: „Látom én – úgymond –, hogy ki-ki saját mentességét és üdvét az én fejemre hárítja a magáéről (mert úgy idézzük a király szavait, ahogy elhangzottak). Személyemet és fejemet azért hoztam e veszedelembé, hogy ez országért és a ti javatokért a sors minden fenyegetésének kitegyem. Nehogy tehát legyen valaki, aki saját tunyaságára bennem legcsekélyebb mentséget is talál, és hogy ne lehessen nekem bármit is felróni, holnap a nagy Isten segítségével személyesen megyek veletek oda, ahová mások nélkülüm menni vonakodnak.”¹²

Brodarics István munkája vegyes műfajú szöveg. Egyszerre beszámoló, emlékirat és humanista commentarius.¹³ Stílusa egyszerű, magvas és lényegre törő. Bizonyára ezek a formai jegyek is hozzájárultak ahhoz, hogy a *Historia verissima* nagy hatású forrásmunkának bizonyult. A történetírók Istvánffytól Horváth Mihályig nagymértékben támaszkodtak rá. De a szépirodalmat is megihlette. Erről tanúskodik a kalandor életű Listius László *Magyar Márs* című eposza (1653) és Etédi Sós Márton hasonló műfajú *Magyar gyásza* (1792), valamint Jósika Miklós *A zöld vadász* című romantikus regénye (1854), amelyben a szerző fellépteti a történetíró, és vele mondatja el a csata történetét. Gulácsy Irén is beépítette a Brodaricsnál olvasottakat *Fekete vőlegények* (1927) című regényébe.¹⁴ A *Historia*

¹² Humanista történetírók 307.

¹³ Kasza... i.m. 2007. 108–126. p.

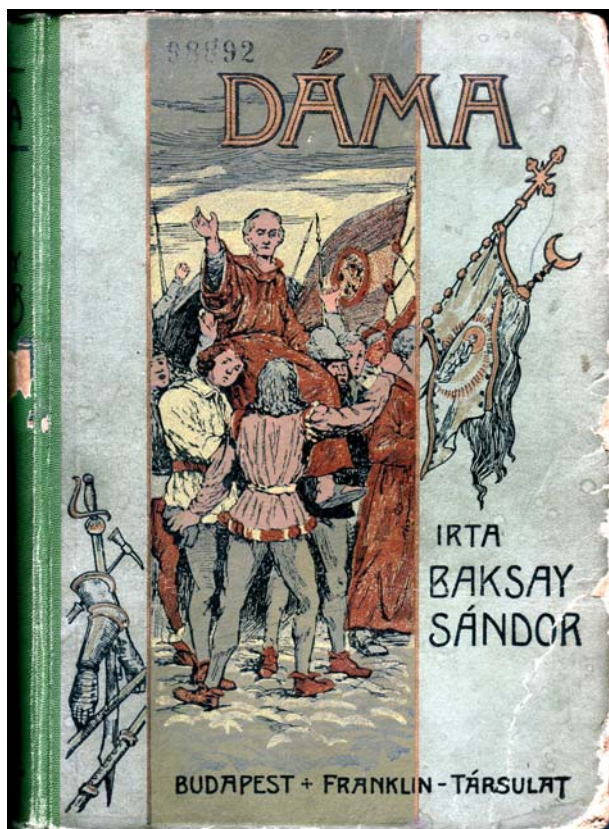
¹⁴ Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927.; Kasza... i.m. 2007. 152–174. p.

Az 1960. évi mohácsi ásatások során feltárt II. sz. tömegsír

verissima által megihletett művek közül Baksay Sándor *Dáma* című “történelmi körkép”-ére a felsorolás kiegészítésén túl azért vetünk egy futó pillantást, mert a szerző baranyai kötődésű volt. 1832-ben Nagypeterden született, s a szabadságharc idején, nem válván be nemzetőrnek, vándorló prédikátorként tevékenykedett Baranyában. Itt gyűjtött tapasztalatait zsánerképeiben és néprajzi tanulmányaiban egyaránt kamatoztatta. Dramatikus betéteket is tartalmazó regénye, amelynek epizodikus, lazán szőtt cselekménye részben Pécsett játszódik, a mohácsi vész köré rendezzi az eseményeket. Néhány elnagyoltabb szakasz mellett jól sikerült a király halálának jelenete és a csata utáni temetési szertartás felidézése a gyászoló anyák rajzával. A szerző többnyire a historiában benne élő krónikás hangját imitálja. A címszereplő, Dáma, valamint a barátja, Filkó két kamaszfiú, csak mellékszerepet játszanak. Szinte véletlenül csöppennek az események forgatagába, ám végül, fogságukból való bátor és leleményes szökésükkel tevékenyen részt vesznek soruk alakításában. A törökkel cimboráló magiszter legyőzésével ők azok, akik derűsebb tónussal ellenpontozzák a tragikus történetet.

Brodarics István a humanisták által kedvelt levélműfajnak is jeles képviselője. Leveleiben – melyek közül néhány fontosat Pécsett írt – többnyire napi politikai kérdéseket tárgyal puritán stílusban. Ezt a visszafogott, száraz írásmódot a krakkói erasmista kör hatásával magyarázták (ennek egyik vezéralakja, Piotr Tomicki,

Baksay Sándor: *Dáma* c. regényének borítója

Brodarics barátja volt), akadt, aki lutheri stílus-ízeket vélt felfedezni e levelekben. Valószínűbb azonban, hogy Kasza Péternek van igaza, aki szerint ezek az írásművek szerzőjük diplomáciai tevékenységének részét képezik, egyszerűségüket e körülmény magyarázza.¹⁵ A jelek szerint a levélíró nem is fordított gondot e szövegek összegyűjtésére, és utólagos stilizálásukkal sem bíbelődött. Valódi missilis levelek az övéi. Néha mégis mélyről fakadó vallomás heve érződik soraiból. „A becsületes hazafinak el kell túrnie mindent, nem szabad távolról szemlélődni, bármi fenyegeti is, és bármennyire is nehéz elviselnie; mert a virtus a nehézségek körül forgolódik” – írja egy ismeretlen címzettnek, majd hozzáteszi: „ha bűneink és atyáink bűnei miatt az Isten azt akarta, hogy a törököktől függjünk, a hazával együtt a hazáért mindent el kell viselnünk; mindent, kivétel nélkül, és semmi sem lehet ebben olyan hitvány és alávaló, ami ne válnék illővé és becsületessé, ha a hazáért és a hazával, a fejedelemtől és a fejedelemmel túrjuk el.”¹⁶ Ez az ő életfilozófiája!

¹⁵ Kasza... i.m. 2007. 127–138. p.

¹⁶ Magyar humanisták levelei, 592–593. p.

Levelleinek többségét négy címzettnek, VII. Kelemen pápának, Zsigmond lengyel királynak, Piotr Tomicki krakkói püspöknek és ifjú barátjának, Nádasdy Tamásnak írta. Ezek árulnak el talán legtöbbet törekvéseiről. De egyéb levelei is igen tanulságosak. Praktikus céljai, ékítményektől tartózkodó stílusa ellenére is fel-felcsillantja humanista műveltségét. Angelo Cospi olasz humanistához írt levelében Martialist, Tomickihoz szólva pedig egyszer Terentium, másszor Ovidium idézi. Egy alkalommal pedig – Petrarca ún. “avignoni szonettjeinek” egyikét citálva! – némi keserűséggel arról szól, hogy a szultán Babilon elfoglalása után nehogy a sokak által a Nyugat Babilonjának nevezett Rómára is szemet vessen. Legérdekesebb mégis az a levele, amelyet Oláh Miklósnak címzett 1533-ban. Ebben érezhető lelki-furdalással afelől érdeklődik, hogyan vélekedik őrá Mária királyné, akit egykor cserbenhagyott. Lépését egy Aeneis-idézettel (VI. 458–460) mentegeti: “esküszöm égre / s égilakókra, ha itt tehető ugyan eskü ezekre: / Partjaid otthagynom nem volt kedvemre, királynő.”¹⁷ A királynéhoz mindvégig hű Oláh Miklós (következő tanulmányunk egyik szereplője) eléggé epésen nyilatkozott Brodarics magatartásáról, ám amikor e hányatott életű főpap meghalt, szép sírversben emlékezett meg róla. Befejezésül ebből idézünk:

O felix, claros patriae qui vidit honores,
 Illius ast cladem cernere non voluit.
 Dum nullam potuit nostris adhibere medelam
 Hisce malis, subito migrat ad astra poli.

Prózai fordításban: Boldog férfiú, ki miután látta hazáját dicsőnek, csapástól lesújtva nem nézhette. Mert a jelen bajokra nem volt orvosszere, fölszállott a magas égbe.¹⁸

¹⁷ Lakatos István fordítása.

¹⁸ Sörös... i.m. 1907. 146. p.

KOVÁCS EMŐKE

IRÁNYI DÁNIEL, PÉCS ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETE 1868–1872

Jelen tanulmányunk Irányi Dániel életútját járja végig, aki 1868-tól 1872-ig, négy éven át a pécsi választókerület képviselője volt. Érdekes sors, érdekes politikai pálya.

Irányi Dániel életpályája 1822 és 1849 között

Irányi Dániel (eredeti nevén Halbschuh) 1822. február 24-én született, a Szepes megyei Toporcon. Sokgyermekes, cipszer, azaz szász evangélikus családból származott. Az általános iskolát Toporcon, a gimnáziumot Eperjesen, majd Késmárkon végezte. Az eperjesi Evangélikus Kollégiumban bölcsészetet és jogot hallgatott, ahol a magyar nyelvet is tökéletesen elsajátította. Részt vett a Kollégium felvilágosult szellemiségű diákköreiben. A Kollégium diákjai számára a politika ugyan tiltott területnek számított, mégis a *Pesti Hírlapot*, az *Athenaeumot*, a *Jelenkort* naponta forgatták. A társaságok napirendjéről, Irányi Dániel egyik iskolatársa, Haán Lajos eképpen vallott: „Ezek a társaságok mintegy respublicát képeztek az iskolában. Negyven-ötven fiú összeállott társaságba, s minden szerdán és szombaton összejöttek kollégiumban. Az egyik, aki ki volt rendelve, munkát olvasott fel, s azt kiadták egy más társaságnak bírálatra. Azután a kirendelt társ fölment a katedrára, s elszavalt Vörösmartytól, Bajzától stb. egy-egy költeményt. A szavalást a tagtársak megbírálták, s minderről jegyzőkönyvet vezettek. Ha a felolvasott munkáról a bíráló kedvezőleg nyilatkozott, akkor kérdés támadt: érdemes-e az arra, hogy az érdemkönyvbe beírják? E fontos eseményt szavazásokkal döntötték el. [...] Egyébiránt az én időmben élte az eperjesi kollégium fénykorát. Kötve hiszem, hogy akár előttem, akár utánam lettek volna olyan tanulói, mint mi voltunk. Különösen a magyar társaság sok jeles fiút számlált kebelében. Ilyenek voltak: Sárossy Gyula, Vahot Imre, Vachott Sándor, Ruttkay Emil, Eördögh Dániel, Riskó Ignác, Lisznyai Kálmán, Christman Emil (írói néven Vidor Emil, vagy másképp Kerényi Frigyes), Irányi Dániel, Váradi Károly, Thern Károly, Máday Károly, Szilvágyi József, Kéler Albert, Duka Tivadar stb.” Lassan Irányi Dániel és diáktársai számára is legfőbb példaképpé Petőfi Sándor és Kossuth Lajos vált. A társaság 1839-ben már *Magyar Nyelvművi Intézetnek* nevezte magát, melyben a könyvtárosi szerepet Irányi Dániel töltötte be, aki nemcsak verseket írt, hanem gyakran szavalt is ekkoron.

Irányi Dániel a joggyakorlatot Eperjesen, a kerületi táblánál végezte. 1842-től Pesten folytatta, s nevét is – a reformkor szelleméhez híuen – ekkor magyarosította. 1844-ben szerezte meg ügyvédi oklevelét, mint köz- és váltóügyvéd tevékenykedett. Pesten – szakértelme és megbízhatósága miatt – az egyik legkeresettebb ügyvéddé vált. 1842-től már találkozhatott személyesen is Kossuth Lajossal, valamint a vezető liberális politikusokkal. Nemcsak tagja lett az Ellenzéki Körnek, hanem ott választmányi taggá is választották. Ekkortól kötött szoros barátságot Vasvári Pállal és a radikális nézeteket valló fiatalokkal. Ezért nem meglepő, hogy Vasváriék képviselőletében kereste fel 1848 februárjában Kossuthot Pozsonyban. Így vált a március 15-dikei események egyik

fontos szereplőjévé.¹ Beszédet mondott a Landerer és Heckenast nyomda előtt, s ő javasolta a Nemzeti Múzeumnál, hogy vonuljanak át a Városházára és a Budán székelő Helytartótanács elé, s Táncsics börtönéhez is. Ezen tetteiért beválasztották a 13 fős forradalmi választmányba is, melynek tagja volt többek közt Vasvári Pál, Irinyi József, Bulyovszky Gyula, Vidats János, Degré Alajos és Egressy Gábor. Nemzetőr lett, ahol az egyenlőségi zászlóalj beosztott tisztjeként ellenezte a zsidók elleni meg-

Ism. festő: Irányi Dániel Pécs város követje, v.o., 77x53 cm JPM (fotó Füzi István)

nyilvánulásukat. De a „közakarát” hamarosan ezen nézetének revideálására kényszerítette. Így véleményét megváltoztatva ő is részt vett a zsidó csapatok feloszlátásában, melyért később több támadás is érte. Az áprilisi törvények elfogadása előtt a radikális Habsburg-udvar ellenes hangot képviselte, de elfogadta a törvények adta

¹ Lásd erről bővebben: Gergely András: Magyarország 1848–49-ben = 1848-ban hogy is volt? Budapest, 2001. 189–255. p.

kereteket. Ám mindvégig hangoztatta: a liberális elvek sérültek azáltal, hogy a választóságot és választhatóságot értelmi és vagyoni cenzushoz kötötték.

1848 májusától az Igazságügyi Minisztérium ún. kodifikációs osztályának munkatársaként dolgozott, szerepet vállalt az 1844. évi büntetőtörvénykönyv átvizsgálásában. Elveiből azonban ekkor is – úgy mint később, a dualizmus idején – engednie kellett: nem erőltette a zsidó emancipációt és a céhek felszámolását követelő elképzeléseket. Talán ennek a taktikájának köszönhető, hogy az első, népképviselői alapon szerveződő országgyűlésbe mindössze két márciusi ifjút választottak be: Irinyi Józsefet és Irányi Dánielt, aki a Lipótvárost és a Terézváros egy részét képviselte. Viszont a parlamentben már a baloldali ellenzék alakjaként tevékenykedett. Ellenezte az itáliai kérdésbe történő katonai beavatkozást; magyar részről a közös iskolák, a közös oktatás bevezetését és a különböző felekezeti alapítványok támogatását szorgalmazta. Szeptemberben már csatlakozott az önvédelmi háborúhoz. Sáros megye kormánybiztosaként Schlick tábornagy galíciai serege ellen szervezte a magyar csapatokat. Decembertől Mészáros Lázár felső-tiszai hadtestének élelmezési biztosaként működött. Követte a kormányt Debrecenbe, ahol már a béketáborral szemben a harci készülékre buzdított, s elutasította a fegyverletétel ultimátumát.

1849 márciusára Irányi Dániel az ún. flamingó párt tagja lett, mely ekkor 15–30 főből állt. A párton belül Irányi a demokratikus-radikális irányvonalat támogatta, amely még a Kossuth Lajos által irányított egyeduralkodó rendszert is hajlandó lett volna elfogadni. Ezen nézetéért támadta a későbbiekben Kemény Zsigmond is, melyre Irányi Dániel 1883-ban írta meg válaszát. Még akkor is Kossuth Lajos mellett és a békepárt elvetélt ötlete ellen szólt: „Követett el Kossuth hibákat úgy a szabadságharc alatt, mint azóta; tévedni emberi dolog; s ha azokat higgadtan, a történelmi igazság érdekében s a mai és jövő nemzedék okulásá végett bírálják, az ellen senkinek sem lehet kifogása, azzal csak kötelességet teljesítenek. Magam is tettem eddigelé s fogom, ha kell, tenni ezután is. De rémuralommal vádolni őt s vádolni azokat, akik körülötte csoportosultak, az olyan vád, amelyet – minthogy semmivel sem támogatható – csak elfogultság vagy gyűlölet sugallhat. A hibák, melyeket a szabadságharc alatt elkövetett Kossuth, inkább a túlságos elnézés, mint a túlságos szigor rovására esnek, csak hogy azokat is azon hazafias aggodalom szülhetné, hogy a szigorú fellépés szakadást és a nemzeti ügy gyengítését vonhatná maga után. Ám azért csak folytassák ellene a zsarnok uralom vádját tovább is, ha kedvök tartja, de legyenek meggyőződve, hogy ilyenmű támadásokkal csak magoknak ártanak, Kossuthnak nem képesek ártani. Az ő alakja olyan mint a vas, minél inkább ütik, annál keményebb és tartósabb lesz. S minél inkább akarják őt kitépni a nép szívéből, az annál mélyebben zárja őt belsejébe.”² A konfliktusok egyre sokasodtak, nagy botrányt kavart Madarász László „gyémántpere”, amelynek kapcsán Irányi is kifejtette rosszallását.³ 1849. április 25-én Kossuth kinevezte Irányit a

² Irányi Dániel: Megjegyzések b. Kemény Zsigmond emlékirataira. Budapest, 1883. 23–24. p.

³ Debrecenben a Békepárt támadásainak fő céltáblája valóban a „flamingók” vezére, az ún. rendőrminiszter, Madarász László volt. Jókai Mór és Kovács Lajos, az Esti Lapok hasábjain a kivégzett Zichy Ödön gyémántjainak elsikkasztásával vádolta, nem alaptalanul. Ezzel a békepártiak el is érték visszavonulását. Madarász László az emigrációban sem vállalt szerepet. Az USA-ban farmerként tevékenykedett.

Habsburg csapatoktól addigra már visszafoglalt Óbuda-Buda-Pest teljhatalmú kormánybiztosává.⁴ Május 1-jén – miután a városba érkezett – rendeletek sokaságával lépett elő, a rend helyreállítása érdekében. Fellépett az árulók ellen, újraindította Pesten a toborzást, megszervezte a „rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságot”. A Szemere Bertalan vezette új kormányban, mely szintén áttette a székhelyét Pestre, azonban nem vállalt miniszteri feladatot. Ugyanakkor Kossuth Lajossal folyamatos levelezésben állt, s lefordíttatta a *Függetlenségi Nyilatkozatot* az ország területén beszélt összes nyelvre, s nyelvjárásra. A szabadságharc végső napjaiban követte a kormányt Szegedre, lemondott a kormánybiztosságról, és élesen bírálta Görgey Artúrt.⁵ Az utolsó napokban még szerepet vállalt a nemzetiségi határozat és a zsidóemancipáció elfogadásában.

A fegyverletétel után elfogatóparancsot adtak ki ellene, de nem Kossuth Lajossal tartott – félvén, hogy annak terhére lenne –, hanem hónapokig bujkált a máramarosi erdőkben, Szatmár, Bereg és Gömör vármegyében, Kálóczy Lajossal, egykori képviselőtársával. 1850 januárjában, kocsisruhába öltözve hagyta el Ausztriát.⁶ 1850. március 7-én Svájcban keresztül ment Franciaországba, ahol Párizsban telepedett le. Kétségek közt hagyta el az országot, de nagy szerelméhez, Szentpály Jankához írt levelében megjósolta jövőjét: „Ha Isten megsegít külföldre, mit teszek? Pénzem alig van annyi, hogy kiérjek. Kapok-e Párizsban munkát, alkalmazást, hogy éléljek? Oh, én nem búsulok rajta, csak kimehessek. Érzek én magamban elég tehetséget, elég erőt. Eleinte titoknoka valakinek, később zsurnaliszta leszek. A sajtó nagyhatalom, kezelői hatalmasok, szabad országban. [...] S vajon tudnék-e itt maradni, ha közbocsánat adatnék? [...] Alig! Én lássam a hazát rabláncon, mely szabad volt, ne merjek szólni, írni, miként érzek, halljam az anyák panaszos sírásait, kiknek fiaik a szabadságharcban hiában estek el, lássam a haza ellenségeit, a bennszülött korcsokat, miként dúlnak, pöffeszkednek, káromolják a legtisztább honfiak nevét, éreznem, miként lenéznek ők a nyomorultak engem, talán azok is, és bizonytal, akik bókoltak, míg hatalmas voltam – nem, nem, az nem lehet!”⁷

Irányi Dániel jövőbe vetített képének egy része valósággá vált: külföldön, a kezdeti nehézségek ellenére megtalálta a helyet. A hazába pedig kevesebb, mint húsz év múlva visszatért.

⁴ Lásd bővebben: Szócs Sebestyén: Irányi Dániel pest-budai kormánybiztossága 1849-ben = Budapest Főváros Levéltára Közleményei 78. Budapest, 1979. 99–145. p.

⁵ Erről tanúskodik egyik levelének részlete is: „Görgey szívesen fogadott. De alig kezdék vele beszélni, alig kérdeztem tőle, mi sors vár azokra, kik a hazának áldozták életüket, felpattant, s azt kiáltá: Ugye most félték meghalni; de a hazát bajba hozni nem féltetek. Mire én azt viszonztam: Meghalni nem félek, s azt, ki hozta bajba a hazát, majd megítéli a história. – Az már el van ítélve” – felelt az önhitt Görgey. Kossuthtól és Batthyánytól viszont barátságban vált el: Radnán valék, midőn Kossuth, Szemere és Batthyány Aradról oda jöttek, már Törökországba menekülendők. Kossuthtól, aki úgy szeretett, s kit én úgy tiszteltem, még búcsút vehettem. Mindketten könnyezénk, midőn kezét nyújtva nekem azt mondá: Tehát így kelle végződnie e nagyszerű drámának. Batthyány hitt, mennék velök. Nem mehettem, mert nem volt pénzem.” Irányi Dániel Szentpály – Jankához, é. n. = A forradalom és a szabadságharc levelestára IV. V. Waldapfel Eszter (szerk. és összeáll.) Budapest, 1965. 404. p.

⁶ Irányi Dániel: Női jellemvonások a szabadságharc korából. Szokoly Viktor (szerk.). Pest, Emich, 32. p.

⁷ Irányi–Szentpály... i.m. 1965. 407. p.

Az emigráció évei (1850–1867)

Irányi Dániel rövid idő alatt az emigráció tevékeny tagjává vált, melyben nyelvismerete és publicisztikai tehetsége nagyban segítségére volt. Mindeközben Magyarországon in contumaciam (távollétében) halálra ítélték. Kezdetben nyelvi problémákkal küzdött, s nevelősködni kezdett Auguste de Gerandonál, Kiss Miklósnál és leánynevelő intézetekben. Az anyagi és nyelvi nehézségek lassan oldódni kezdtek, de eközben már bekapcsolódott az emigráció függetlenségi terveibe is. Igen gyorsan megtanult franciául, angolul és olaszul is.

Az emigráción belül a „kévebomlás” gyorsan elkezdődött, korán jelentkeztek az ellentétek. Irányi Dániel és Teleki László között a legfőbb elvbeli különbség az volt, hogy Irányi Magyarország függetlenségét a néptől, a demokráciától várta, míg Teleki az arisztokráciának szánt nagy szerepet. De nem ez volt az egyetlen pont, amellyel Irányi a minoritást képviselte a magyar emigránsok közt. Mindez nem vette el a kedvét attól, hogy széleskörű publicisztikai tevékenységet fejtessen ki, a magyar ügy érdekében. Írt a párizsi *Siecle*, az olaszországi *Opinione* és *Alleanza* című lapokba. Cikkeiben demokratikus és republikánus elveit hangoztatta, a nemzetiségi kérdés esetében pedig nem lépett túl az 1848-as törvényekben lefektetett elveknél. A francia területen ekkor már erősen jelentkező szocialista-kommunista eszméktől pedig – úgy, ahogy Kossuth Lajos és Teleki László is – elhatárolta magát.

Emigrációs korszakának egyik legfontosabb irata, a *Lettres Hongro-Roumaines* (1851), amelyet a *la Presse* című lap közölt le, s amely Irányi és Dumitru Bratianu román politikus között folyt. Irányi a hírlapi hasábkokon azt az elvet hirdette, miszerint az 1848-as áprilisi törvények megoldották volna a nemzetiségi problémát, hiszen valójában társadalmi, s nem nemzetek közötti különbségekről volt szó. Bratianu viszont – nagyon indulatosan – vádolta a szabadságharc egykori vezetőit, s egyetlen lehetséges megoldást csak a Duna Konföderáció plánumának megvalósulásában látott.⁸

Irányi lényeges műve ezen időszakban a *Mémoire sur la condition actuelle des protestants en Hongrie*, 1855-ből. Ezen felhívása egyértelműen a Leo Thun osztrák kultuszminiszter és a római pápa által megkötött konkordátum ellen, s a magyar protestánsok érdekében szólt. Írásában a magyar protestáns közép- és felsőoktatás veszélybe kerülésére is felhívta a figyelmet, s az angol fordításban már kérte Angliát és az Egyesült Államokat, hogy pénzgyűjtéssel segítsenek ezen ügyben.

Ebben az időszakban Irányi már egyre több szerepet vállalt a francia értelmiségi életben. Ismeretséget kötött Michelet és Quinet tanítványával, Charles-Louis Chassinellel. 1853-tól pedig bekapcsolódott, a szárd királyság oldalán az aktivizálódó emigráns politikába. Kossuth Lajos ugyanis őt kérte fel, hogy lépjen érintkezésbe a lengyel emigráció Párizsban élő demokrata csoportjának vezetőjével, Ludwik Mieroslowski tábornokkal. A krími háború (1853–1856) azonban nem hozta meg a várt eredményt, így a következő lehetőség 1859-ben kínálkozott újból. III. Napóle-

⁸ Duna Konföderáció: 1862-ben Kossuth Lajos nyilvánosságra hozta a Dunai Szövetség tervét. Eszerint Románia, Szerbia, Horvátország és Magyarország konföderációra lépne egymással. A konföderációban közös lenne a külügy, a hadügy és a gazdaság irányítása. Ezt szövetségi tanács intézné, és közös parlament ellenőrizné. „Egység, egyetértés, testvériség, magyar, szláv és román között - íme, ez az én legforróbb vágyam, legőszintébb tanácsom. Íme egy mosolygó jövő valamennyiök számára” – írta Kossuth.

on ugyanis háborút indított az itáliai területekért Ferenc József birodalma ellen. Az emigráción belül az ellentétek kezdtek kiéleződni: Teleki László és Klapka György úgy gondolta: mindenfajta segítséget (pénzt, fegyvert) el kell fogadni Napóleontól. Kossuth Lajos és Irányi Dániel azonban inkább független szeretett volna maradni. Kossuth és Irányi a csatlakozó magyar nemzettől várta a segítséget. Ennek reményében alakították meg 1859. május 6-án a *Magyar Nemzeti Igazgatóságot*, amelyben Irányi Dániel a jegyzői szerepet töltötte be, s ezért Itáliába utazott. Ő közvetített a III. Napóleonnal és Cavourral folytatott tárgyalásokon, de nem szüntette be publicisztikai tevékenységét sem. Ezekben a hónapokban sokat volt úton. Akkori munkájával Kossuth Lajos és Pulszky Ferenc nem, de Teleki László és Klapka György elégedettek voltak.

Irányi valóban több téren munkálkodott ez időben. A Kossuthhoz írt levelekből kitűnik, hogy 1855-ben már elkezdte írni, emlékiratai és feljegyzései alapján egy párizsi barátjával, Charles-Louis Chassinnel a magyar szabadságharc történetét is, *Histoire politique de la révolution de Hongrie* címmel (megjelent 1859–1860-ban).⁹ A kétkötetes munka – amely magyarul csak 1989-ben (!) látott napvilágot – első része 1848 április végéig, második kötete pedig 1848. májusától 1849 októberéig tárgyalta a szabadságharc eseményeit. Irányi Dániel nem memoárt írt, mérhetetlen sok forrást használt. Horváth Mihály háromkötetes *Függetlenségi harcok története* c. művéhez mérhető Irányi alapos vállalkozása. A helyenként elnagyolt műben Irányi nem emelte ki a magyar szabadságharcban szerepet vállaló politikusok egyéni érdemeit, ezért az emigráció tagjai közül igen sokan bírálták. Szemere Bertalan Kossuthot dicsőítő, „hideg, szellemtelen” írásnak titulálta, Teleki László, Jósika Miklós pedig több ponton is bírálatukat fogalmazták meg. Holott Spira György igen pontosan rámutatott arra, hogy: „...a kossuthi politikához való kötődés nem vezette Irányit Kossuth személyének holmi egyoldalú eszményítésére, felmagasztalására: ő igyekezett ugyan kidomborítani Kossuth érdemeit, de Kossuth gyengéiről is kendőzetlenül szólt, habár jobbadán olyanokról, amelyekre – mint például az ő Görgeyvel szembeni ismételt meghátrálásaira – utólag nyilván maga Kossuth is kritikusan tekintett vissza. Ha tehát vannak aránytalanságok az Irányi által a forradalom egyes közreműködőiről adott értéktételekben, azok nem annyira a Kossuthnak, mint inkább a Kossuthétól többé vagy kevésbé eltérő úton járt személyeknek szentelt lapokon bukkannak fel.”¹⁰

Irányi műve második részét már nem szerzőtársával írta. Ugyanis Chassin a nemzetiségek ügyében – ahogy a korszak külföldi kritikusai is – úgy vélte, a munka túlon túl magyar, ezáltal nem más, mint a magyar szabadságharc apológiája.

Írásának zárszavában Irányi még valóban hitt abban, hogy Magyarország a teljes függetlenséget kivívhatja, de csakis külföldi segítséggel: „Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Magyarország ezer éven át független volt, s hogy alapjában liberális fejlődését a balsors szakította meg! Aki pedig tudja, és kellőképpen értékeli ezt, annak a szemében kérdéses lehet-e, hogy ama haldokló habarékbirodalmat

⁹ Irányi Dániel–Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története. 1847–1849. 1–2. kötet. Spira György (szerk.). Budapest, 1989.

¹⁰ Irányi–Chassin... i.m. 1989. 1. kötet, 20. p.

[Habsburg Birodalom – K. E.] vagy ezt a létezéséről újabb bizonyosságot szolgáltatató hősies népet kell-e támogatni Európa mozgalma, szabadsága, üdve érdekében? Ha Magyarországot újra félreismeri és magára hagyja a Nyugat, amelyre ez az ország nem szűnt meg reménytől fűtve tekinteni, vajon mi történhetik? Kétségbeesésében Magyarország, meglehetősen, az északi kolosszus karjába veti magát; és akkor ugyan kié lesz a világalalom? Nem, álmunkban se gondoljunk ehhez fogható szörnyűségre; higgyük, hogy diadalmaskodni fognak a francia forradalom meghirdette elvek, higgyünk a világszabadságban és a szabad népek szolidaritásában.”¹¹

Ennek jegyében 1861-ben Turinba utazott, ahol a *Magyar Nemzeti Igazgatóság* tudósítójaként tevékenykedett. 1862-ben Párizsban megírta, majd 1863-ban Milánóban kiadta a *Magyarország függetlensége* című röpiratát, melyben a nemzetiségekkel való megegyezést is sürgette. Ebben ekkor még közös platformon állt Kossuth Lajos nemzetiségi politikájával. De műve egyértelműen már amellett szól: az 1848 tavaszán megszületett alkotmányos forradalom helyett kedvezőbb lenne Magyarországra nézve a teljes függetlenség. Ez tehát arról tanúskodik, hogy ekkor még a '49-esek táborához tartozott.

1864-ben, szintén Milánóban kiadott írása *A negyvennyolcasok és a nemzeti-ségi kérdés* címmel látott napvilágot. Ismételten a korabeli Kossuth-féle nemzetiségpolitika mellett foglalt állást. „Magyarország önállóságának feltétele a nemzeti-ségi kérdés megoldása” – jelentette ki Irányi.¹² E művében Eötvös József és Deák Ferenc nemzetiségi kérdésben vallott korabeli elveit elvetette. Horvátország esetében a „szabadon döntés” lehetőségét hozta fel, miszerint Horvátország szabadon gondolhassa át, hogy milyen viszonyban kíván lenni Magyarországgal. Erdély esetében is szavazásra bocsátotta volna a kérdést. Amennyiben Erdély elveti a csatlakozást, akkor autonómiát kap. A szerbek ügyében külön megye létrehozatalát szorgalmazta. Véleménye szerint a szerbek szabadon választhattak volna vajdát. A többi nemzetiség esetében a teljes jogegyenlőséget irányozta elő, de a többségi elv szigorú figyelembe vételével.

1865-től azonban megindultak a kiegyezési tárgyalások. Ekkor Irányi Dániel már magyar lapokban is publikált, elsősorban a franciaországi viszonyokról.

A hazatérés körülményei (1867–1868)

Az 1867-es kiegyezés nemcsak a hazai ellenzék, hanem a kossuthi emigráció felbomlásának folyamatát is nagyrészt lezárta. A kiegyezést követően az emigráció tagjai tömegesen tértek haza. A hazatérő politikusok egy része a Deák-párt-hoz csatlakozott, másik hányada pedig a mérsékelt ellenzék, azaz Tisza Kálmán pártját támogatta.¹³ Egyedülként Kossuth Lajos hitt abban: a magyar nemzetet rá lehet ébreszteni arra, hogy az 1867. évi kiegyezésnek tragikus következményei lesznek. Kezdetben Kossuth az olaszországi nyomdában nyomtatott 49 című lappal kívánt a közvéleményre pressziót gyakorolni. Később a 48-as Párt (vagy Szélsőbalpárt) vezetőin keresztül közvetítette koncepcióját (lásd *Magyar Újság*).

¹¹ Irányi–Chassin... i.m. 1989. 2. kötet, 389. p.

¹² Irányi Dániel: *A negyvennyolcasok és a nemzetiségi kérdés*. Milánó, 1864. 3. p.

¹³ Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára II. kötet. I. Tóth Zoltán (szerk.). Budapest, 1952. 350. p.

A 48-as Párt ugyan nem vállalt elvazonosságot Kossuth függetlenségi elveivel, a párt pozícióit erősítette azonban a Kossuthtal való nyílt vagy kevésbé nyílt kapcsolat. Az Andrássy Gyula vezette kormány a Kossuthtal való szimpatizálást, és a Madarász József és Böszörményi László által szervezett demokrata köröket egyre inkább elítélte, amely Böszörményi sajtóperéhez vezetett. Ideiglenesen Simonyi Ernő vállalta el a *Magyar Újság* vezetését. Kossuth azonban ekkor úgy gondolta, egy új embert, új „politikai arcot” kell bevetni: Irányi Dánielt. Irányitól elvárta Kossuth, hogy a *48-as Párt* egy határozott függetlenségi irányvonalon induljon el.¹⁴

1867. június 9-én, a koronázás napját követően az uralkodó, az aradi vértanúk kivégeztetője, Ferenc József amnesztiát hirdetett. Kossuth egyre bomló táborát alkotó emigránsok válaszút elé kerültek. Így Irányi, de Simonyi Ernő, Helfy Ignác is a hazatérés mellett döntöttek.¹⁵ Úgy gondolták, hazatérésük nem feltétlen jelent majd elvfeledást. Az ezzel kapcsolatos Irányi és Kossuth polémiára a következő fejezetben világítunk rá. Irányit végül Kossuth Pécsen történt 1867. november 22-i országgyűlési képviselővé választása és a *Magyar Újság* megüresedő szerkesztői pozíciója bírta rá a hazatérésre.

Irányi 1868. december 5-én érkezett vissza Magyarországra, de képviselői tevékenységét csak 1869-ben kezdhette meg, hiszen a 1865–68. országgyűlésnek éppen vége volt. Irányi hazatérésekor a Szélsőbal Párton belül alternatívaként a perszonálunió vagy a teljes függetlenség gondolata jöhetett szóba, s mivel Irányi – a későbbi Kossuth-levelek szerint – a perszonáluniós gondolat híve lett, ezért pártjában a kisebbik táborát képviselte.¹⁶

A hazatérés 1868-ban¹⁷

Az 1867. június 25-ei Irányi-levélben vetődik fel először, hogy Magyarország képviselőként tér haza.¹⁸ Az emigrációban élő Kossuth Lajos akceptálta Irányi álláspontját, de jómaga – mert számára a hazatérés az osztrák uralom elfogadását jelentette volna – meg kívánt maradni, egyetlen, élő tiltakozásként, a Habsburgokkal szemben. S így írt barátjának: „Ha valaki azt mondja: én szeretném Magyarországot az osztrák uralom alul megmenteni: de hát ha ezt nem lehet elérnem, legalább azon fogok iparkodni, hogy Magyarország állapota az Osztrák uralom alatt minél szabababbá, minél tűrhetőbbé tétessék: aki mondom ezt veszi kiindulási pontul, az igen logice cselekszik, ha belkérdésekbe avatkozik. Hanem ezen kiindulási pontnak aztán megvannak a maga logikai corollariumai [szükségyszerű következmény – K. E.]. Benne van (a bár kényszerű) elfogadása a helyzetnek, megnyugvás az Osztrák uralomban, következőleg az is: hogy az ember az osztrák uralom alá hazamenjen, vagy

¹⁴ Vö.: Kossuth Lajos Irányi Dánielhez. Turin, 1868. szeptember 11. MOL R 75, I. 59.; Vö.: Kossuth Lajos Irányi Dánielhez. Turin, 1868. október 16. MOL R 75, I. 61.; Kossuth Lajos Irányi Dánielhez. Turin, 1868. december 27. MOL R 75, I. 63.

¹⁵ Az emigránsok hazatéréséről ld. bővebben: Szabó Csilla: A függetlenségi eszme képviselője a 48-as pártban a kora dualizmus időszakában. PhD disszertáció, Budapest, 2002.

¹⁶ Kossuth Lajos Irányi Dánielhez. Turin, 1869. május 6. MOL R 75, I. 74.; Kossuth Lajos Irányi Dánielhez. Turin, 1869. augusztus 10. MOL R 75, I. 75.; Kossuth Lajos Irányi Dánielhez. Turin, 1869. szeptember 27. MOL R 75, I. 76.

¹⁷ A hazatérésének és képviselővé választásának körülményeiről és problematikájáról ld. még: Tóth Ede: Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdetek. (1826–1874). Budapest, 1967. 149–157. p.

¹⁸ Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Párizs, 1867. június 25. MOL R 90, I. 4863.

legalább a hazamenetel tekintetében nem az elvet tekintse irányadónak, hanem csak arról meggyőződést, hogy hazamelve, vagy künn maradva vél e többet használhatni az ország állapotának az osztrák uralom alatt tűrhetőbbé tételére – vagyis más szóval nem az elv, hanem az opportunitàs [időszerűség K. E.] tekintete lesz e szempontból határozóvá.”¹⁹

Irányi 1867 decemberében már abbéli örömét fejtette ki, hogy Kossuthot Pécsen képviselővé választották, s ha lemond, akkor helyébe ő maga állhat.²⁰ „... örömmel olvastam, hogy csakugyan megválasztották Pécsen, és hogy a jegyzőkönyv be is mutattatott a háznak. S Vidats, egy pécsi ügyvéd, Virág Gyula, levelét küldte meg nekem, mely szerint, ha Kegyed lemond, engem szándékoznak fölléptetni, s remélik, hogy keresztül visznek.”²¹

1868 elején keletkezett levelében már teljes egészében a hazatérés álláspontja mellett volt Irányi. Úgy gondolta: „Anélkül, hogy gyenge erőmet túlbecsülném, mindinkább úgy rémlik előttem, hogy nem lennék fölösleges odahaza.” Reménykedett az elkövetkező választások eredményességében: „Odahaza, hála az Ön leveleinek és a M. Újság [Magyar Újság – K. E.] magatartásának, a közvélemény mindinkább elfordul Deáktól és a kormánytól, úgyhogy a jövő általános választásokra nem ok nélkül jó reményeket táplálhatunk. De a mi barátaink a képviselőházban nem igen élelmes embereknek mutatják magokat.”²² Szintén ebben a levelében írta meg Kossuthnak, hogyha a „turini remete” visszalép, ő szívesen elfogadja a képviselői posztot. Kossuth 1868. január 17-ei válaszlevelében kissé szkeptikusan a magyarországi állapotokról értekezett, s azt mondta Irányinak: „Ha haza talál Ön vetődni, majd meglátja, mennyire sysiphusi munka ott akarni valamit.”²³ Irányi ennek ellenére, 1868. március 23-ai levelében kifejtette, hogyha hazatér Magyarországra, mindenképpen lapszerkesztő kíván lenni, a képviselői pozíció mellett. „Nekem régi szándékom volt, ha visszatérek, lapot szerkeszteni, egyelőre hetilapot, amely mellett a képviselői tendőknél is nagyobb figyelmet szentelhetnék...”²⁴

A *Pécsi Lapok* 1868. április 30-ai száma már arról adott hírt, hogy Kossuth Lajos nem fogadja el a képviselőiséget, s helyébe majd Irányi Dániel lép.²⁵ A Deák-párti sajtóorgánum ezt követően erőteljes kritikával illette Irányit és a szélsőbalt, s ellenük agitált.²⁶

Irányi 1868 júniusi levele a teljes elszántságról tanúskodott, ugyanis – kijelentette – akkor is hazatér Magyarországra, ha ott nem választják meg képviselőnek: „kész vagyok hazamenni, ha képviselővé nem választanak is meg, következő

¹⁹ Kossuth Lajos Irányi Dánielhez. Turin, 1867. július 3. MOL R 75, I. 49.

²⁰ Kossuth megválasztásáról, Bubreg Mihály ellenében: Helyi Kossuth-imádás. I–III. = Pécsi Lapok, 1867. november 24. 1. p.; december 1. 1. p., december 5. 1. p.

²¹ Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Párizs, 1867. december 23. MOL R 90, I. 4958.

²² Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Párizs, 1868. január 9. MOL R 90, I. 4986.

²³ Kossuth Lajos Irányi Dánielhez. Turin, 1868. január 17. MOL R 75, I. 52.

²⁴ Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Párizs, 1868. március 23. MOL R 90, I. 5058. Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Párizs, 1868. április 6. MOL R 90, I. 5069.

²⁵ Pécs, ápril 29-én = Pécsi Lapok, 1868. április 30. 1. p.

²⁶ -a-: Nyugodt elemzés = Pécsi Lapok, 1868. évf. június 4. 1. p.; Vajda János és szélsőink = Pécsi Lapok, 1868. július 23. 1. p., július 26. 1. p., július 30. 1. p., N: Pécs, decz. 17-én = Pécsi Lapok, 1868. december 20. 1. p.

feltételek alatt: 1-ször, hogy bukásom, mit csak több nap múlva fogok megítélhetni, nem oly természetű, hogy abból tekintélyem illetőleg befolyásom csökkenését következtethessék ellenfeleim, ami szerkesztői minőségemben árthatna szavam hatásának. 2-szor, hogy a pártértekezlet szólítson fel a szerkesztői tiszt átvételére, nehogy nevetségesnek találják ellenfeleink, hogy, noha megbuktam, mégis rögtön hazasietek.” Leszögezte, hogy a képviselői posztot csak akkor vállalja el, ha semmilyen megvesztegetés nincs a választások körül: „Remélem [...], hogy barátaim is csak tiszta eszközöket használnak a tiszta cél elérése végett.”²⁷

A *Baranya és Pécs* című újság mutatványszáma 1868 júniusában azt a kérdést boncolgatta, hogy a pécsi választók – miután Kossuth lemondott a képviselői posztról – a jobboldali Madarász Endre ellenében, biztosan Irányi Dánielre adják le voksukat. A lap rendkívül optimistán így fogalmazott: „Az Irányi polgárpárt szinte tartott menetet f. hó 14-én. Ez valóságos népmenet, népünnep volt. – Egyszázhusz polgár ment elül a zászlókkal, lóháton; utánok zászló alatt ment az ezerekre számítható néptömeg; természetesen nem volt s nem is lehetett mindannyi választó, minthogy a választásra bejegyzettek száma az egész városban összesen csak 1400. Hanem, aki e menetet jól megnézte, s az egyéneket ismeri, meggyőződhetett arról, hogy az Irányi-pártiak még eddig roppant többségben vannak, – s ha e párt lelkesültsége a választásig megmarad, nem is lehet kételkedni, miszerint Irányi Dániel meg fog választatni!”²⁸

1868. november 18-án már olvasható Irányi politikai hitvallása a *Magyar Újságban*, *Irányi Dániel levele a pécsiekhez* címmel. Mindenekelőtt fontosnak tartotta az 1848-as alapokhoz való visszatérést. Úgy vélte, csak akkor érvényesítheti Magyarország az akaratát Ausztriával szemben, ha a magyarok a nem magyar nemzetiségeknek is biztosítják jogaikat. Releváns pontja írásának, a kiváltságok eltörlésének követelése, az iskolahálózat megreformálása, a népnevelés felkarolása, az adók csökkentése, a terhek leszállítása, a hűbéri maradványok megszüntetése. Levelét hatásos befejezéssel zárta, amelynek retorikája későbbi képviselőházi beszédeire is igen jellemző volt: „Ez elvek világánál akarom a régi jónak alapján, és a béke malasztjai közepett, az Ifjú Magyarországot felépítve látni, mely szeretett tanyája legyen valamennyi osztály, vallás és nemzetiségnek, s erős vára a szabadság és polgárisodásnak, dacolni képes a külső viharok, dacolni egy új ezredév viszontagságaival.”²⁹

1869 áprilisi levelében, Kossuth Lajosnak már megválasztásának körülményeiről számolt be: „Engem leírhatatlan lelkesedéssel fogadtak Pécsen. A nép majd agyonszorított örömeiben, és kezemet, melyet nyújtottam, ifja, örege csókolta, ha még úgy tiltakoztam is ez ellen, s nem egy, miután megcsókolta kezemet, könnyeit törölgette szeméből.”³⁰

²⁷ Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Párizs, 1868. június 20. MOL R 90, I. 5112.; A választásokkal kapcsolatban ld még Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Párizs, 1869. március 27. MOL R 90, I 5174

²⁸ Pécsi követválasztás = Baranya és Pécs, 1868. június 18. 3–4. p.; Irányi pécsi képviselőválasztásának kapcsán lásd még: B. Horváth Csilla: Irányi Dániel családi fényképalbuma A JPMÉvkönyve 27. (1982) Pécs, 1983. 173–193. p.

²⁹ Irányi Dániel levele a pécsiekhez = Magyar Újság, 1868. november 18. 1. p.

³⁰ Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Pest, 1869. április 19. MOL R 90, I. 5181.

BIRÓ JÓZSEF

BÁNYATÁRSLÁDÁK, BÁNYATÁRSPÉNZTÁRAK a pécsi szénbányászatban

A magyarországi bányatárspénztárak

A fémek megszerzése a kőkorszakot követően az emberek alapvető szükségletévé vált, mivel az ebből készült eszközökkel sokkal eredményesebben tudták felvenni a harcot azokkal, akik a területüket el akarták venni, vagy akik a megteremtett életfeltételeikből ki akarták közösségeiket forgatni. A fémek könnyű hozzáférése a legtöbb helyen hamar megszűnt, a felszínen lelőhelyek kimerültek. Az érc kibúvá-
sok után a föld alá kellett menni. A föld alatt viszont ezernyi ismeretlen veszély fenyegette a bányászokat. A különböző munkafolyamatok, mint az ércek jövesztése, a munkahely omlás elleni biztosítása, a termelvény kiszállítása, a munkahelyek levegőellátásának megteremtése, a befolyó vizek elleni védekezés csapatmunkára, összefogásra készítette őket. A bányamunka e közös feladatok végrehajtása közben és ezekből következően fokozatosan közösségi tevékenységgé vált.

A veszélyek és a nehéz fizikai munka ártalmi hamar ráébresztették az ott dolgozókat, hogy egyedül nem képesek felvenni a harcot az elemekkel. Az összefogás elengedhetetlen volt, mivel nap mint nap fennállt a lehetősége, hogy időlegesen vagy véglegesen munkaképtelenné válhatnak. Hamar kialakult annak a tudata, hogy olyan közösségben vannak, ahol, ha valamelyikük nem végzi el a feladatát, azzal veszélyeztetheti nemcsak saját maga, hanem társai testi épségét, és lehetetlenné teheti a további munkafeltételeket is. Így a bányamunka sajátos körülményei nemcsak a bányában dolgozók, hanem a tulajdonosok és a munkairányítók gondolkodását is a közös felelősség irányába terelte. A közös gondolkodás lett az alapja a bányászok öngondoskodó, önszerveződő, önsegélyező mozgalmainak. Ezeket a mozgalmakat elősegítette, hogy a bányász szabad ember volt, jogi kedvezményekkel rendelkezett. A királyok már az államszervezés kezdeteitől fogva kiváltságokkal jutalmazták a betelepülő bányászathoz értő személyeket.

A kiváltságjogok között legjelentősebb az volt, hogy az idegen földről érkezők magukkal hozhatták és meg is tarthatták jogszokásaikat és kezdetleges jogszolgáltatási "intézményeiket".¹ Talán túlzónak tűnhet intézményekről beszélni, de nyilvánvaló, hogy az említett jogszokások csak akkor érvényesülhettek, ha a betelepülő bányász közösségen belül voltak olyan személyek, akik egyrészt részletesen ismerték a közösséget összetartó szabályokat, másrészt e szabályok alkalmazására, végrehajtására a közösség által megfelelő hatalommal voltak felruházva. "A bányász önsegélyezés első formája külföldön a 12. században jelent meg, amelynek keretében a bányatulajdonosok és a vájárok termelvényeik egy részét egymás támogatására ajánlották fel."² Később viszont a társulati részjegy vagy bá-

¹ Izsó István: A magyar bányászat jogi szabályozásának és hatósági felügyeletének története. Kézirat, 2002. <http://www.1000ev.hu>

² Molnár László: 500 éves a magyar bányatársláda intézménye = Bányászati és Kohászati Lapok, Bányászat, 129. évfolyam, 1996. 5. szám. 453–459. p.

nyarészvény (kuxa) arányos részét ajánlották fel az önszegélyezéshez. Ez általában 2% volt. Az adományokat a kezdeti időkben ténylegesen egy ládában tartották, amelyet aztán átvett az intézményes nyelvhasználat is. Eleinte a társládát az egyház felügyelte, de a későbbiekben kikerült az ellenőrzésük alól.

Magyarországon az első olyan bányatársládát vagy bányatárspénztárat, amely már írott alapszabályokon nyugodott, Thurzó János bányavállalkozó alapította 1496-

A brennbergbányai bányatársláda

ban. A társláda alapszabályzatát 1520 körül királyi oklevél is megerősítette. Ez lett az alapja a későbbi magyarországi bányatárspénztárak működésének.

A társpénztári szervezet hatékony működéséhez nagymértékben hozzájárult a bányamesterek, a bányakamarák, a bányabíróságok, majd később a bányakapitányságok következetes szakmai munkája is.

A szervezet vonatkozásában az alapelvek a következők voltak:

- a közgyűlés volt a testület legfőbb fóruma,
- a társládát kezelők, a társláda atyák fele a munkásokat, fele a munkaadókat képviselte,
- a társláda jegyzőjét évente választották, ismernie kellett a bányajogot,
- a bányamester felügyelte a tisztségviselőket, de a pénzkezelésben nem vett részt,
- a társládát a bányamesternél helyezték el, ott őrizték.

A bányatárspénztár bevételei többségében:

- belépési, beiktatási díj,
- a bányászok befizetései, járadékai (2–3%),
- a munkaadók hozzájárulásai, hasonló nagyságrendben,

A Miksa-féle bányarendtartás 1573-ból

- bányabeli szabálytalanságok miatti bírságpénz,
- az ellátó szervezetek jövedelméből levont hányad (kocsma, bolt stb.),
- elhaltak öröklés nélküli hagyatéka.

A társpénztárak kiadásai:

- a tagok betegségére esetén nyújtott alapszabály szerinti támogatások,
- sérülés esetén adott támogatások,
- esetleges munkaképtelenség esetére szóló végkielégítés,
- temetési segély,
- közösségi "szolgáltatók" költségei (pap, sekrestyés, kántor, tanító(k) stb.).

A Miksa-féle 1573. évi bányarendtartás egyéb szociális intézkedések mellett elrendelte a balesetekről nyilvántartás vezetését.

A 18. század végén a szénbányák széleskörű nyitásával a bányatárspenztárak szervezete újabb lendületet kapott. Magyarországon a brennbergbányai az elsők között volt. A cseh, morva bányákból érkezett bányászok magukkal hozták jogszo-kásaikat. A legelső kimutatás erről 1796-ban keletkezett.³

³ Molnár... i.m. 1996. 456. p.

A Mecsekben, Vasason 1803-ban szerveződött az első társláda mozgalom. A nógrádi medencében az 1860-as évek végén állították fel a társládát. Az 1804. évi bányatársasági szabályozásban kötelezővé tették a bevételek és kiadások könyvelését, majd 1854. május 23-án elrendelték az osztrák általános bányatörvényben e szervezetek létrehozását. A megalapított szervezetek saját alapszabályaik szerint működtek. Így nagy különbségek voltak az egyes bányatársaságok bányatárspénztárai között. Egységes szabályzatuk csak az állami üzemeknek volt. Az utóbbiak egyetlen közös szervezetet alkottak, de mindegyik a saját vagyonával külön gazdálkodott. A történelmi Magyarországon 1883-ban 17 kincstári és 99 magántárspénztárt tartottak nyilván. A századfordulóig ez a szám 133-ra emelkedett.

Az 1891. évi XIV. törvény megalkotta a kötelező betegségi biztosítás rendszerét, amely azonos színvonalú volt a bányatárspénztárak szolgáltatásaival. A bányatárspénztárak tagjainak nem volt kötelező belépni ezekbe a betegségyejező pénztárakba. Ezen csak az 1919. évi rendelet változtatott, amely már megengedte a bányamunkásság belépését az Országos Munkásbetegségyejező és Balesetbiztosító Pénztárba.

Az első világháború után 1925-ben jött létre az egységes biztosítási rendszer, amely magába foglalta a 23 működő bányatárspénztárt is. Az egységes törvényi szabályozás alapján megalakult az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI), amely vállalati pénztáraival ellátta az ipari munkásság és háztartási alkalmazottak biztosítását.⁴ 1929-től e szervezet teljes egészében átvette a bányatárspénztárak jogait és kötelezségeit (Két kincstári üzem kivétel volt: a Komlói Kőszénbánya és a Diósgyőri Vas- és Acélgvár).

A Pécs-vasasi Bányatárspénztár

Mint említettük a pécsi szénbányászatban az első bányatársládát 1803-ban szervezték Vasason a bányamunkások, a bányagondnokság segítségével. Társládájuk vezetője az üzem akkori felügyelője Ruth János lett. Az első időszakban még semmiféle nyilvántartást nem vezettek. 1804-től maradtak feljegyzések, amelyek 1812-ig folyamatosan nyomon követhetők.⁵

Társládai szabályzata viszont csak 1815-től élt. A szabályzatot a kincstári bányakormányzság állította össze. Ez a szabályzat 40 pontban foglalta össze a társládai jogokat és kötelezségeket. Így volt ez a kincstári tulajdonban lévő üzemekben, és a kincstárnak az volt a szándéka, hogy ahol csak lehet, a magánvállalkozásoknál is ezt alkalmazták. A pécsváradi közalapítványi uradalom ugyan nem volt kincstári tulajdonban, hiszen jövedelme a pesti egyetemet illette meg, és nem a kincstári javakat kezelő Kamara, hanem Helytartótanács alá tartozott, mégis kötele volt a társládai szabályzatot alkalmazni. A társláda ügyeit három választott és két kiküldött tagból álló bizottság intézte. A tagság választotta a társláda-atyát és a láda-testvért. A további tag a bányamester, esetleg a bánya számvevője volt. A társláda minden iratát a pénztár egy ládájában őrizték. A láda kinyitására három társládai bizottsági tagra volt szükség. A vasasi társláda hármass ellenzárral volt

⁴ Ezer év törvényei: <http://www.1000ev.hu>

⁵ Babics András: A vasasi kőszénbányászat a feudalizmus korában. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 11. Pécs, 1957. 35–40. p.

nyitható. Egy kulcs volt a ládaatyánál, egy a bányamesternél, egy pedig a számvivőnél. Utóbbi feladatához tartozott a társládaéhoz kapcsolódó – a már korábban leírt – kötelező adminisztráció.

Közel egy évtized átlagában a bevételek a munkások befizetéseiből (63,5%), vállalati hozzájárulásokból (35,7%), és rendkívüli bevételekből állt össze (0,8%).

A vasasi bányászok fizetéséből minden megkeresett forint után 3 krajcárt vontak le. Töredék összegnél 20-30 krajcár között 1 krajcárt, 30 és 59 krajcár között 2 krajcárt számítottak. Tehát a befizetés nagyjából 3%-ot jelentett. A befizetéseket itt is kiegészítették a büntetéspénzzel. A kiadások között a jóléti célzatú beszerzések és ügykezelés (6,0 %), táppénz, orvosi gyógykezelés, gyógyszer és temetkezési költségek (43,7%) szerepeltek. A kiadásokat jelentette még a végkielégítés (1,4 %), és az előlegek (47,4%), valamint a rendkívüli kiadások (1,5%).⁶ Az előleget akkor folyósították, amikor a betegnapok száma meghaladta a szabályzatban meghatározott időtartamot. A beteg bányamunkás a besorolása szerinti 8 órás munkanapra eső bérét kapta meg. A gyakorlatban viszont nem 8 órát dolgoztak. A táppénz felét a bányauzem, felét a társpénztár fizette. Ez vonatkozott a gyógyszerekre és gyógyászati eszközökre is. A későbbi kapitalista időszakban nem mindig tartották magukat a vállalatok ehhez a szabályhoz. A betegek csak a bányatárspénztárra számíthattak.

A bányász nyugdíjat, illetve végkielégítést is kaphatott. Előbbit a nyugdíjra jogosító időszak elérésekor folyósították. Utóbbit pedig akkor, ha a tag kilépett a bányatárspénztárból vagy a bányától. A nyugdíj akkor kezdődött, amikor az orvos a munkaképtelenségét megállapította. A nyugdíj összege a szolgálati évektől függött. Volt ezenkívül még bányász özvegyi nyugdíj és a gyermekek utáni árvanyugdíj. A kapott összegek nominális értéküktől függetlenül csupán a nyomorszintet biztosították.

A társládanak lehetősége volt méltányossági alapon alamizsnát nyújtani a kiválasztott rászoruló bányászoknak és hozzátartozóiknak. Szt. Borbála napján, december 4-én szokásban volt a Borbála-pénz fizetése is. Emellett a társpénztár fizette az elhalt bányászokért és a mondott Borbála-napi misét, amit a hirdi plébánia hivatal kapott, mivel Vasas abban az időben oda tartozott.

A DGT bányatárspénztára

A DGT pécsi bányáinál a bányatárspénztár 1855-ben létesült. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1894. évi várndorgyűlésére készült anyag is foglalkozik ezzel a témával.⁷ Eszerint a társulat tagjai az alapszabály értelmében díjtalan orvosi kezelésben, ingyenes gyógyszerellátásban részesültek, a betegek táppénzt ill. rendkívüli pénzsegélyt kaptak. Haláleset esetén a tagoknak járt a temetési költségértérítés. Babics András szerint a DGT 1864. évi alapszabálya értelmében ezek az ingyenes szolgáltatások az állandó társpénztári tagok mindazon családtagjaira is vonatkoztak, akik a taggal közös háztartásban éltek, mindaddig, amíg fel nem gyógyultak. Később (1929) ezt egy évre módosították.⁸

⁶ Babics... i.m. 1957. 35–40. p.

⁷ Az I. Cs. K. Szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs melletti kőszénbányái. Kiadja: A Társulat. 1894.

⁸ Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest, 1952. 128–129. p.

Induláskor a társláda tagjainak száma 80 fő volt. A teljes munkáslétszámhoz viszonyított arányokat nem ismerjük. 1893-ra viszont már 1437 állandó és 952 nem állandó tagjuk lett. A nem állandó társpenztári tag ugyanazt a szolgáltatást kapta, mint az állandó, csak hat hónap várakozási időt követően. A 2389 tag részére 409 788 forint biztosította a kiadások fedezetét. A vagyon nemcsak készpénzből, hanem kihelyezett befektetésekből, gőzmalomból és gabonaraktárból állt. A bányatársládához tartoztak a bányamunkások és felvigyázók, míg a vállalat hivatalnokai a cég nyugdíj alapjához tartoztak. A fenti tagságból pl. 1893-ban elláttak 182 fő rokkantat, 142 özvegyet és 119 esetben nyújtottak árvasegélyezést. Tíz év alatt, éves átlagban, a 9021 fő közül 2463 férfi, 2642 nő, 3916 pedig gyermekkorú ellátott volt. Egy betegre átlagban 96 korona kiadás esett. Az egészségügyi ellátást 4 orvos, 4 fő egészségügyi személyzet és 2 szülésznő végezte. Pécsbányatelepen egy 40 ágyas kórház, a bányatelepen pedig 2 szükségkórház állt rendelkezésre egyenként 4-4 ágygal.

Amikor a cég megvásárolt egy bányát, akkor a tagokkal átvette azok társládáját vagyonnal és kötelezettségekkel együtt. 1892-ben, amikor a társulat megvásárolta a Koch-féle bányaműveket, nekik külön társládájuk volt, amelynek 312 fő fizetőtagja volt, és 26 334 koronányi vagyont tartalmazott. Ellátás alatt állt két rokkant és öt árva.

1899 után minden 14 évet betöltött és 40 évet meg nem haladott személy állandó tagnak számított, ha állandó munkásként felvették és a legénységi könyvbe bejegyezték.

Az egyedülálló férfimunkás napi táppénze a 19. század második felében, az első kategóriában 50, a másodikban 40, a harmadikban 30 krajcárt tett ki, míg a nő- és gyermekmunkásé csak 20 krajcárra rúgott, azonban ez csak hat hónapig járt, utána csak csökkentett mértékben fizették ki. Kedvezőtlenebb volt még ennél is a nem állandó tag helyzete, mert csak hat hónapig fizették számára a táppénzt.

Az átlagkereset pl. 1890-ben, vājár esetében 2 korona 59 krajcár, míg az átlagos földalatti bér 2 korona 11 krajcár volt. Ez mutatja, hogy milyen színvonalon lehetett a táppénzből megélni. Még a legmagasabb kategóriában sem érte el az átlagkereset 20%-át. 1907-től a társpenztári megbiztosításra is hasonló szabályokat kellett érvényesíteni, mint az országos megbiztosítónál. 1922-től pedig a társpenztári betegségi biztosításra is az országos biztosítóra érvényes szabályok éltek.

Öregségi és rokkantsági nyugdíjbiztosítás

A bányamunkás olyan nyugdíjat, amiből meg tudott volna élni, már a kezdet kezdetétől nem kapott. Nyugdíjazás után vagy a volt munkaadójánál keresett kisebb bérért könnyebb munkát, vagy kénytelen volt a hozzátartozói, családi körben ellátást és oltalmat keresni.

A nyugdíjigényhez tíz év szolgálati időre volt szükség. Az egyik helyről eltávozott munkásnak a másik helyen újra kellett kezdeni az évek gyűjtését. Kapott távozáskor végkielégítést, de ezzel nem lehetett megváltani a folytonosságot. Viszonyosság csak a kincstári bányaművek között volt. Éppen ezért a nyugdíjaztatás egységes rendjének bevezetése képezte a pécsvidéki bányászok esetében az egyik fő követelést, amikor 1914-ben sztrájkba léptek. Ezt a követelést végül csak

842. sz. (1882)

Magyar Országos Levéltár
E 1359, 44. sz., 776.

A nyugdíj biztosi jogok felvételéről
...
Magyar Országos Levéltár
E 1359, 44. sz., 776.

...
Magyar Országos Levéltár
E 1359, 44. sz., 776.

...
Magyar Országos Levéltár
E 1359, 44. sz., 776.

A Budai Bányakapitány 842/1882 határozata a Julianna I., II. bányamű társpénztárának kezelésével kapcsolatban

1927 után érték el, mivel ekkor megszűntették a "nyugbérbiztosító ágazatok" önálló működését.⁹ A DGT társpénztári nyugbér biztosító jogai vagyona és a kötelezettségei is az Országos Munkásbiztosító Pénztárra szálltak. Ettől kezdve már a dolgok az állami szabályozás szerint alakultak, de továbbra sem voltak túl kedvezőek a bányamunkásság számára.

Nehézségek és vitás kérdések

Az ideálisnak tűnő ellátás mellett sem volt könnyű a bányamunkásság helyzete. A vállalat érdekei sok tekintetben érvényesültek a bányászok rovására. A bányatárspénztári tagság kötöttséget is jelentett. A vállalati lakás, az élelmi táruk által nyújtott hitelek mellett ez is odaláncolta a munkavállalót a munkaadójához. Keresetét csak töredék részben kapta meg. A levonások egyes esetekben akkora összeget tettek ki, hogy a teljes havi jövedelem alig fedezte a levonásokat, büntetéspénzeket és kiadásokat. Babics András leírta egy 1892. évi esetet, amikor a legtöbbet kereső bányász egy hónapra 24 forintot kapott, a legkevesebbet érdemlő viszont csak 9,32 forintot keresett. A legkisebb készpénz-kifizetés a hónap végén 9 krajcár volt. Ugyanezen időszakban tizenhárom címen vonhattak le térítéseket és tartozásokat.

⁹ Babics... i.m. 1952. 130–137. p.

BARANYAI PÁL – BARANYAI BÁLINT

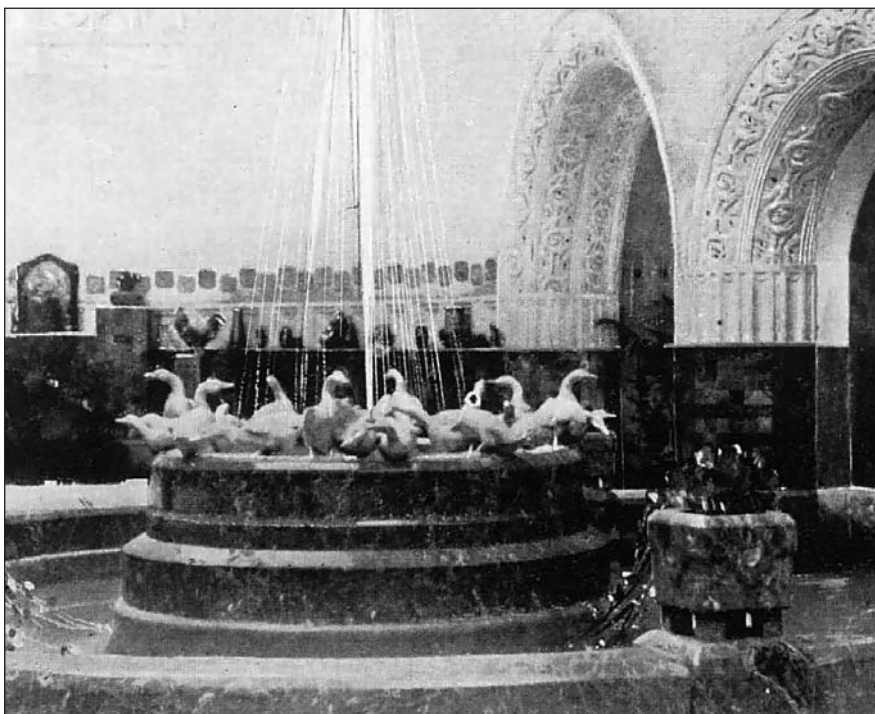
FONTANA DELLE ANATRE – A KACÁS KÚT

Van egy olyan Zsolnay-kerámia pyrogránit-eosin kompozíció, melynek tervezőjét a világ jobban ismeri, mint mi magyarok, mint mi pécsiek.

A történet százkét éve, az 1906-os milánói nemzetközi kiállításon kezdődött, ahol olyan gazdasági és kulturális nagyhatalmakkal keltünk versenyre, mint a franciák, akik többek között Rodin: A tavasz és A csók c. alkotásaival szerepeltek. A magyar iparművészet – benne a Fontana delle anatre, vagyis a Kacsás-kút – mindent elsöprő sikert aratott. Arra vállalkoztunk, hogy felidézzük a Maróti Géza által mintázott és a Zsolnay-gyárban készített díszkút történetét.

Milánó, 1906 (N^o1 és N^o2)

A Svájci-Alpokban, Valais Kantonban található a Simplon-hágó. 2009 méter magasban ezen vezet át a Milánót Bernnel összekötő út, ettől északkeletre hétszáz méter mélyen, egy 19 801 és egy 19 821 méter hosszú vasúti alagutat fúrtak. A sikeres technikai művelet befejezéséhez időzítve 1906-ban nemzetközi kiállítást rendeztek Milánóban.

Kacsás kút (N^o1) – Milánó, 1906. (Magyar Iparművészet, 1906 – reprodukció)

Magyarország, Párizs és Torino után harmadszor, önálló csarnokban mutatva be iparművészetét, háziiparát és iparművészeti oktatásának eredményeit. Idézünk Györgyi Kálmán társulati főtitkár beszámolójából: „Tágas, nyitott oszlopcsarnokból jutunk Maróti Géza sajtáságos, vájt boltívszerű, a maga nemében igen eredeti hatású előcsarnokába. A szürke, érdes habarccsal bevont falak alját mély, kékes tónusú, aranyfényű eozinlemez s szürke siklósi márványlabazat borítják. Az előcsarnok két, kalászfüzérekéből alakított, áttört á jour díszítményekkel borított, íves ajtónyílása közt levő pillér-fal előtt, márvánnyal szegélyezett nagy vízmedence van, ennek közepén ugyancsak márvány talpazaton kékes, irizáló eozinból készült, ötletesen csoportosított récék között vízszög fakad, mely – különösen a tikasztó nyári napokon – kellemesen hűsíti a csarnok atmoszféráját.”¹

Maróti Géza így emlékezett: „Az óriási, felüvilágító díszterem falai egy bizonyos magasságig Zsolnay-féle aranyeozinos lapokkal lettek burkolva. Ezen teremben volt az olaszoknál fogalommal vált Fontana delle anatre, a Kacsás kút, nagy vízmedencével, siklósi szürke márványszegélyezéssel. Én egyszerűen falusi kacsákra gondoltam, amint önfeledten gágognak a víz mellett. Sürgősebb munkák miatt sokáig nem tudtam ezen kátsák mintázását befejezni. Két eleven kátsamodellem így hosszú ideig viselkedett nagyon illetlenül, hogy aztán a mintázás befejezését követően, mint kátsapörkölt emlékezzenek a rút emberi hálátlanságról. A terem fő attrakciója a »kacsás kút« néven híressé vált vízmedence volt. Bohókás látványa és a csobogó vízugarak együttese kellemes felüdülést nyújtott és hamarosan a közönség kedvence lett.”²

A külföldi lapok kivétel nélkül elragadtatással írtak a milánói kiállítás magyar iparművészeti osztályáról tudósítva, és egyikük sem felejtette el dicsérő jelzőkkel illetni az ötletes, pompás szökőkutat. Alfredo Melani az angol *Studio* című folyóiratban így összegzett: „A legnagyobb érdeklődést a látogatókban két, talán három külföldi állam munkássága kelti: Magyarországé, Belgiumé és Hollandiáé, de a legérdekesebb és legértékesebb valamennyi közül mégis Magyarországé. A magyar művészek a legbecesebb könnyűséggel fejezik ki nemzeti voltuk egész géniusát.”³

Annál nagyobb volt a döbbenet, amikor augusztus 3-án a szomszédos olasz pavilonból átterjedő tűz elpusztította iparművészetünk remekeit. A leomló tetőszerkezet összetörte az eozinmázás kerámiaréceket is, a kút márvány elemei elrepedtek, elszenesedtek. És láss csodát! Szeptember 29-én ünnepélyesen megnyitották az új magyar osztályt. Újjáépítették az iparművészet csarnokát, újjászületett a magyar kiállítás, működött az új Maróti–Zsolnay-féle Kacsás kút. (N^o2.)

A milánói magyar pavilon több részlete vált nevezetessé. Ezek közül is kiemelkedtek a díszkúton a Zsolnay-gyárban készült falburkolatok, a Ligeti Miklós mintája szerinti eosin kútkagyló, a Maróti-féle kandalló és természetesen a Zsolnay-

¹ Györgyi Kálmán: Az iparművészet a milánói kiállításon = Magyar Iparművészet, 1906. 164. p.

² Közli Ciffrák László: Maróti-féle eozinkacsák restaurálása = Képzőművészeti Egyetem, szakdolgozat, Budapest, 2004. (Szerző irodalomjegyzékében a forrást a MÉM 2002. 13–14. oldalban jelöli meg, de ott nem található.)

³ Budapesti Hírlap, 1906. szeptember 28.

Kacsás kút (Nº2) – Milánó, 1906. (Magyar Iparművészet, 1906 – reprodukció)

díszkeramikák kiállítása. A Corriere della Sera így áradozott: „A keramikában Zsolnay pécsi gyára diadalmaskodik.”⁴

Pécs, 1907 (Nº3)

Az 1907-es Pécsi Országos Kiállítás és Vásár generátora Zsolnay Miklós, valamint a Pécsi Kereskedelmi- és Iparkamara volt. Az előkészítés, a hírverés, a megvalósítás technikája és minősége professzionális minősítést érdemel. A pécsi mező- és erdőgazdasági, ipari és művészeti kiállítást méretei, sokszínűsége, ünnepélyessége, vendégköre, látogatottsága, konferenciái, idegenforgalmi hozadéka városunk legnagyobb, legjelentősebb rendezvényévé avatták. A külföldi vendégek között volt japán, indiai, orosz és amerikai is. Pécs nevezetességei közül legtöbben a Dómot, az ókeresztény sírkamrát, a Zsolnay-gyárat és a Littke-pezséggyárat látogatták.⁵ 1907. július 6-án pedig felszentelték a Pécs-belvárosi református templomot.

A kiállítás idején volt külön impozáns Zsolnay-pavilon, Zsolnay-bankett, Zsolnay-motorverseny, és felavatták Zsolnay Vilmos szobrát. Nikelszky Géza A Zsolnay-szobornál c. verssel köszöntötte a nagy eseményt. Zsolnay Miklóst Pécs díszpolgárává választották. Zsolnay Miklós-émlékplakett készült és a Ferenc József Rend középkeresztje a csillaggal tüntették ki.

⁴ Corriere della Sera, Milano, 1906. július 9.

⁵ Radnóti Ilona: Az 1907. évi Pécsi Országos Kiállítás és Vásár – Pécsi Szemle, 2007. ősz, 13–33 .p.

Zsolnay-kiállítás a Kacsás kúttal (N^o3) – Pécs, 1907. JPM Zsolnay Adattár

Akik az előző évben nem láthatták a Milánóban bemutatott csodákat, azok a Pécsi Országos Kiállítás és Vásár Zsolnay-pavilonjában, illetve a művészeti csarnokban pótolhatták az élményt. Maróti Géza nemcsak a milánói kiállításról hazakerült tárgyaival szerepelt, de Fischer Józseffel együtt tervezte meg a Központi Múcsarnokot. Bemutatták a Szabadságharc emlékszobor pályaművei között Maróti Géza pályaművét is. Természetesen nem hiányozhatott a reprezentatív tárgyak kiállításáról a Sikorski-Zsolnay Tádé terve szerinti pyrogránit talpazatra helyezett, és Maróti Géza által megmintázott, a Zsolnay-gyárban készített eozinmázás kacsa-grupp sem. A díszkút harmadik, a Zsolnay-pavilonban bemutatott példányát (N^o3) Zsolnay Miklós egy leendő pécsi kultúrpalotának szánta, amelyet a kiállítás nyereségéből (!) kívántak felépíteni. A pénz kezelésével megbízott bank vezetője azonban százezer koronával Amerikába szökött.

1908-ban a pécsi kacsás díszkút története a Király utcában folytatódott. A szökőkútnak a kiállítás Zsolnay-pavilonjában nagy sikerrel bemutatott példányát – kultúrpalota hiányában – a Nemzeti Casino kertjében állították fel.

A Király utcai épülethez a 19. században kapcsolták a Mária-utca 8–10-es telket. A Nemzeti Casino eredeti terveit Kirstein Ágoston készítette, de Schlauch Imre a költségek csökkentése érdekében módosította, majd 1895-ben felépítette a mai egyemeletes, 2008-ban üresen álló épületet. A Mária utcai telekrész udvarát

A Nemzeti Casino kertje a Kacsás kúttal (N^o3) – Pécs, 1907

Pilch Andor tervei alapján Schmira Károly parkosította. A kerthelyiség és a táncterem használatára a Nemzeti Casino 1908. május 1-jétől kapott engedélyt. Ebbe a környezetbe került a Zsolnay-díszkút.

Az alábbi dokumentumok segítenek felidézni a Kaszinó Kacsás kútját. A JPM Új- és Legújabbkori Történeti Osztályának Képeslapgyűjteménye őrzi a Kaszinó parkjában lévő Zsolnay kacsás kút Zsabokorszky Jenő által 1930-ban készült fotóját, amely szerepel a Polgárosodó Pécs 1867–1944 c. CD-n is. A fekete-fehér képek mellett Hamerli Antal Egy nap Pécsen címet viselő színes, 1939-ben forgatott amatőr filmjén a működő szökőkút vízsugarait mozgás közben láthatjuk.

A Zsolnay Adattárban a tervek között találjuk a Pécsi Nemzeti Casino díszkútjának A1 méretű ceruzarajzát N.G. (Nikelszky Géza) szignójával. A pauszon metszet-, nézet- és alaprajz is szerepel.

A Király utcai épület a II. világháború után volt MADISZ-székház és munkásotthon, művelődési ház és Tiszti Klub. A Magyar Néphadsereg először 1952-ben vette birtokba az épületet, majd 1962-ben másodszer is, amikor megalakult itt a Fegyveres Erők Klubja.⁶ A katonai jelenlét nem tett jót a kerthelyiséget díszítő, a szökőkút kávéján sütkérező eozinmázás kerámiarécék egészségének. Néhány szárnyas a kapatos fegyveresek célpontjává vált. A klubot 1969 végén fel-

⁶ Békés Sándor: Séta a FEK-ben = Dunántúli Napló, 1973. július 1.

*A Múzeumkert Kacsás kútja (N^o4) – Budapest, 1909
Mattyasovszky–Vécsey–Vizy: Zsolnay épületkerámiák Budapesten – reprodukció)*

újítás miatt időlegesen bezárták. Ezt megelőzően a Zsolnay-díszkutat elbontották. Azt tervezték, hogy az épülő mecseki állatkertben állítják majd fel. Így telt el tizenkét év, amikor Romváry Ferenc megsajnálta a szerencsétlen sorsú kacsákat és Mendöl Zsuzsanna közreműködésével a darabjaira bontott kutat a múzeumba szállították.

Budapest, 1909 (N^o4)

A nagy sikerrel záródó milánói kiállításon a magyar pavilon díszé, a Maróti Géza eozinmázás Kacsás kútjának egy hasonmás példánya Zsolnay Miklós ajándékeként 1909-től a budapesti Nemzeti Múzeum kertjének is látványossága lett. „Amikor a pompás szökőkút vize megindult, Szalay Imre, a múzeum igazgatója, meleg hangú üdvözlő táviratot küldött Zsolnay Miklósnak, megemlékezve a magyar kerámia nagymesterének, Zsolnay Vilmosnak örök érdemeiről”.⁷

A Kacsás kút eme példánya sem volt hosszú életű, a főváros (és a történelem) nem kímélte. Egykori helyén, a Múzeumkertben, 1930. május 29-én immáron Herman Ottó emlékművét avatták fel. Az évek során megrongálódott, részben széthordott, majd lebontott kút darabjait a Nemzeti Múzeum pincéjében tárolták. Jelenleg csak a káva töredékeinek holléte ismert.

⁷ Magyar Iparművészet, 1909. 177. p.

Zebegény, 1914–1944 (N⁰²)

A milánói kiállítás magyar iparművészeti pavilonjának belső díszítése, az egyes terek közötti íves átjárók búzakalász koszorúi Maróti Géza eszköztárának állandó elemeivé váltak. Ezeket 1911 és 1914 között épült zebegényi villájában is alkalmazta. Persze a ház gazdájának kedvence, a kert fénypontja a milánói márványmedencés kacsás díszkút volt. Ezen a helyen különösen életszerűek lehettek a medence peremén változatos csoportokba rendezett, napon szárítkozó, trécselő récék. Mintha éppen az imént érkeztek volna a Dunáról. Sajnos első milánói, pécsi és budapesti testvéreikhez hasonlóan ők is tragikus véget értek: 1944-ben román katonák szétlőtték Maróti Géza kacsás kútját.

A villát – mely a művész halála után sokáig állami tulajdonban volt – néhány éve állították helyre. Maróti Géza munkásságának emlékét őrzi a Dunakanyarban a zebegényi Országzászló és a Hősi Emlék a Kálvária-hegyen.

Budapest, 1927 (N⁰⁵)

A JPM Képző- és Iparművészeti Osztályának Zsolnay-adattárában őrzött hétoldalas dokumentum tartalmazza a gyár szökőkút-ajánlásait.

1925. november 30-án az egri építési vállalkozó és egyházmegyei építész Nagy-testvéreknek nyolcféle szökőkútra küldött árajánlatot a Zsolnay-gyár. Közöttük volt az eozinkacsás díszkút is, melynek elemeit raktárról tudták volna szállítani.

1926. július 15-én a kaposvári Nemzeti Casino igazgatóságának kérésére készült ajánlat a Maróti eozinkacsás kútjára, az előzőkhöz hasonlóan grès kútká-vával és lépcsővel. Tudomásunk szerint ezen ajánlatot nem követte megrendelés, de Kaposvárnak így is több működő (!) köztéri Zsolnay-díszkútja van.

1927. május 13-án Budapestre került egy újabb Maróti kacsás kút. Dr. Szily Jenő megrendelésére a budapesti Zsolnay-gyár „csomagolatlanul” adott át „egy teljes eozinkacsás szökőkutat a VII. számú kútterv szerint.” (N⁰⁵) A kút további sorsáról nem találtunk semminemű adatot. A Bécsi út 5. sz. régi ház helyén ma egy héteemeletes új épület magasodik.

Debrecen, 1932–2003 (N⁰⁶)

A múzeumban a vidéki és külföldi építkezések tervrajzai között találjuk a Debrecen szabad királyi város részére készült rajzokat is.⁸ A nagyerdei fedett uszoda átépítéséhez az íves bordák és ívtartó oszlopok borításának M=1:10 arányú kiosztását, a belső falfelületek kerámia burkolatának terveit, a Takarékpénztár díszítési dokumentációját és egy eozinkacsás kút építési szükségleteit.⁹

A Zsolnay-adattár bejegyzései szerint a N⁰⁶ Kacsás kút eladása az alábbiak szerint történt: 1932. június 20-án Debrecen város polgármestere személyes látogatásán a Zsolnay-gyár bemutatta a raktáron lévő díszkutat Maróti Géza tanár ka-

⁸ A vidéki és külföldi építkezések tervrajzai: 61.225.1-61.271.29, a szobor-, relief-, váza-, kút-, csillár-, bútor- és díszítménytervek a 61.292.1-61.320 sorszámokon szerepelnek.

⁹ A kútterv címszónál ez olvasható: Kacsás dísz-szökőkút (ceruzarajz pauszon, feliratok tussal) M=1:10; A kacsák: Maróti Géza műve; Lábazat: Terracotta 3311; Egykacsás eosin szobor: Terr. 3197/A; Kétkacsás eosin szobor: Terr. 3197/B; Háromkacsás eosin szobor: Terr. 3197/C; Kútkáva barnás grès színben: Terr. 3311/A; Kútkáva szürke grès színben: Terr. 3311/B (lépcső); Szükséglet: Terr. 3311/A : 14 db; Terr. 3311/B: 14 db; Terr. 3197/A: 4 db; Terr. 3197/B: 4 db; Terr. 3197/C: 4 db; cca 104 db legömbölyített kőgyurma-tégla 25x12 1/2 x 8 1/2 cm. Medence félnézet-félmetszet rajza.

1932 óta működő, medencés Kacsás kút (N^o6) – Debrecen, 2003

csáival. Másnap a gyár elkészítette ajánlatát méltóságos dr. Vásáry István Úrnak, Debrecen város polgármesterének címezve. Július 8-án Debrecen város megrendelte a Kacsás kutat. 1932. július 19-én elkészült az eosin kacsás kút, és Debrecenben felállították.

A második világháború után is volt egy szökőkút-akciója a két városnak. A Terracotta fazonkönyvben a következő bejegyzést találjuk: „szökőkút – Debrecen – 1961. május 30. (Méretezett rajz); a szökőkút Pécsnek is elkészítve azzal a különbséggel, hogy 40 helyett 56 egysoros lamellából áll az alsó káva.”¹⁰ A szóban forgó szökőkút, Török János díszkútja, 1958-ban társadalmi munkában készült a Pécsi Porcelángyárban. Pécssett a Tettyén 1961-ben állították fel. A Debrecennek szánt kút sorsát nem ismerjük.

A közelmúltban Debrecenben jártamkor örömmel fedeztem fel, hogy a nagyerdei városi fürdő parkjában 2003. június 29-én működött a Maróti-féle Kacsás-kút! Tizenkét récés alakzatot számoltam össze: 4 darab egy-, 4 darab két- és 4 darab háromrécést. A szülő kacsák a talpazaton álló kerek kútkáva érintőjének irányába, a kétkacsás elem szárnyasai a medencébe tekintenek, a kacsatrió tagjai pedig kifelé fordulnak Az óramutató járásának irányába haladva az alakzatok sorrendje: egyes-kettes-hármas, egyes-kettes-hármas, egyes-kettes-egyes, hármas-kettes-hármas. A harmadik negyedív egyrécéssel zárul, majd hármassal folytatódik a sor. Ezeket talán illesztési ok-

¹⁰ 19. sz. Terracotta fazonkönyv, 5008. sz. tétel.

A restaurált Kacsás kút (N^o3) a felújított Zsolnay Múzeumban – Pécs, 2008. (fotó Romváry Ferenc)

ból (vagy formabontó céllal) cserélték fel. A huszonnégy eozinmázás, fényét veszített vadkacsaszobor közül háromnak hiányzik a feje, néhánynak repedt, ragasztott a nyaka. Ezek voltak a pécsi példányoknál is a leggyakrabban előforduló sérülések. A nagytérű külső (alsó) medence pereméről befelé lövellő vízköpők hibátlanul működnek. A belső medence közepén fakadó vízszugár gyengécske, ferdén spriccel, de ezen könnyen lehetne segíteni. A mázas pyrogránit kútkáva sértetlen.

Pécs, 1999 és 2007 (N^o3)

A pécsi Kacsás kút történetét ott szakítottuk meg, hogy 1980 körül a darabjaira bontott, több sebből vérző kutat a Káptalan-utcába szállították. Ebben az időszakban történt még egy és más. Romváry Ferenc könyvében ezt olvashatjuk: „Kossuth Lajos-utca 13. Volt Nemzeti Casino, ma Helyőrségi Művelődési Otthon. Maróti Géza: Kacsás kút. Terv: 1906-ból. Anyaga: eozinmázás kerámia. Készült a Zsolnay Gyárban. A hatvanas években az erősen sérült kutat lebontották és a hetvenes évek végén átadták a Janus Pannonius Múzeumnak.”¹¹

Mendöl Zsuzsanna 1983-as értékítélete, elemzése mellett a Kacsás kút titkának megfejtése is szerepel: „A legszebb, legjelentősebb Zsolnay-eosinkutak a századforduló és az első világháború közötti időszakban születtek. Többségüket épületbelsőbe szánták és tervezőjük maga az építész, vagy az épület szobrászati díszét

¹¹ Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Pécs, 1982. 136. p.; Romváry Ferenc: A Zsolnay-gyár 1945-től napjainkig. = Pécsi Szemle. 2001. tél, 68–93. p.

kialakító művész volt [...] A milánói világkiállítás (1906) Zsolnay-kerámiadíszű nagy csarnokában szépen érvényesült Maróti Géza (1875–1941) kacsás szökőkútja. A kacsák változatos beállítása, »a hulló víz érintésére válaszoló, vagy vízbe készülő mozdulataik« pontossága eleven zsáner-szobrászat, amit az eozin gazdag árnyalatai tettek még hatásosabbá. E kút egyik példánya a közelmúltban pusztult el Pécsen.¹²

Történetünk időrendben harmadik fontos szereplője Kovács Orsolya, aki szembeszállt az enyészettel. A sérült kacsák néhány egységét Csáki Klára pécsi restaurátor állította helyre. A raktárban őrzöttek közül az együtt bemutatathatók 1999-ben egy időszakos Zsolnay-kiállításon szerepeltek.¹³

2004-ben újabb három kacsás-elem javítása készült el annak köszönhetően, hogy Ciffrák László, a Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézetének végzős hallgatója ezt választotta diplomamunkája témájául.¹⁴

Így érkezünk el a Zsolnay Múzeum 2007. évi újranyitásához. A felújított épület földszinti nagy termének közepén áll a Maróti-Zsolnay Kacsás kút kávéstól, récéstől, teljes díszben, egészben, és nem utolsó sorban: épségben. Kovács Orsolya szerint a mostani felújítás tette lehetővé, hogy – Ciffrák László közreműködésével – restauráltassuk és eredeti pompájában kiállíthassuk. A múzeum egyik emblemikus darabja a Kacsás kút, amely máris a legnépszerűbb a látogatók körében.

Ide kívánczik egy 1971-es újságcikk részlete: „A Káptalan-utca 2. alatti műemlék ház boltozatos – gótikus ülőfülkékkel díszített – kapualjában csüng egy óriási csillár: ez a pécsi Trévi kút. A malomkerék nagyságú, kovácsoltvas keretű, alul katedrálüveges lámpát a múzeum művészettörténésze, Romváry Ferenc tervezte. Nem tudni, ki volt az a turista, aki az első pénzt dobta bele [...] Úgy látszik, sokan szeretnék még egyszer viszontlátni városunkat, hiszen száz meg száz érmét őriz a múzeumi lámpa.”¹⁵

Gyűlik a fémpénz a kacsás kútban is. Az újjászületett kútban, melynek híre már a fővárosban jár. Petrőczy Éva Donátus című kötetében szereplő, szülőváros-ihlette költeményeinek sorát 2007 Karácsonyán, örömét kifejező új verssel gyarapította:

Petrőczy Éva: Huszonnégy eozinkacsára...

– A Maróti–Zsolnay „kacsás kút” feltámadására –

Huszonnégy eozinkacsára
vágynak szemem most,
semmi másra:
színük-mozgásuk zsinatára
a szürke télben,
szívárvány-hápgásra,
hogy tőlük kapjak most, itt

¹² Mendöl Zsuzsanna: A Zsolnay-gyárban készült kerámia közutak = A JPM Évkönyve 28. (1983). Pécs, 1984. 332. p.

¹³ Zsolnay-kerámia, kiállítási katalógus. Pécs, 1999.

¹⁴ Ciffrák László: Maróti-féle eozinkacsák restaurálása. Szakdolgozat, 2004.

¹⁵ Dunántúli Napló, 1971.

biztatást, vigaszt,
mert orvvadászok gyötrik
szüntelen szárnyamat.
Végleg vérbefagy – hittem – röptöm.
Felednem kell a röpülést, örökkön
gyáva totyogásba taszítva,
azaz: fél-halálba.
De mégsem, mégsem. Bár távol tőletek,
101 esztendő, víg madársereg,
példátokból tanulgatok feltámadást.
Tanulom, röptöm sok szilánkjá
emlékezzék a suhogásra,
az íves-színes szárnyalásra,
hogy befogadj, te, pécsi ég,
te, Kékek Kékje messzeség!

A kacsá mint motívum a Zsolnay-kerámiakutakon

A Maróti Géza mintázta, huszonnégy eozinmázás récével díszített kerámia szökőkút mellett tudomásunk van egy, a Zsolnay-gyárban 1904–1907 között készült kacsás falikútról is.¹⁶ Az ekkor készült formaterveket a Terracotta 10-es számú kötetben rögzítették. Az eredeti fazonkönyv azonban elveszett. Ugyanis az 1905-ben Jovan Ilkić tervezte belgrádi Hotel Moszkva szecessziós Zsolnay-kerámia burkolatának felújítása során a mikrobuszban hagyott Terracotta-fazonkönyvet Belgrádban illetéktelenek eltulajdonították. Sajnos nincs másolat a múzeumban. Más forrásból azonban annyit azért tudunk róla, hogy a falikutat díszítő hatkacsás domborművet ugyancsak Maróti Géza tervezte, és egy másik, két szarvast ábrázoló Maróti-falikút társaságában mindkettő szerepelt az 1911-es torinói kiállításon. 1910-ben Ligeti Miklós is kacsamotívumot használt egyik kútszobrához, amikor álló női aktjának kezébe és a lábához is egy-egy kacsát komponált.¹⁷ Dr. Balla Adolfné vásárolta meg és pécsi lakása udvarában állíttatta fel. Kerestem, de csak 1922-es lakcímét sikerült kiderítenünk. A Rákóczi út 70. sz. házat azóta átalakították, ott díszkútnak nyomát sem találni.

Tíz év óta a pécsi Teréz utca 4-ben az Aranykacsa vendéglő Zsolnay-termét récemotívumos, eozinmázás, beltéri kút díszíti. 1996–97-ben a Zsolnay-gyárban készült a falak burkolata, a lámpák, az étkészletek és az említett díszkút. Az építésztervek, az interieur Keresztes Bélát dicsérik. A kutat Keményffy Gábor tervezte és a Zsolnay-gyár részéről a művészeti munkákat is ő irányította. A Zsolnay-termet 1997. június 2-án adták át az ötletgazda-tulajdonos Háber Tamásnak, akinek az a célja, hogy a helyi és a hazai értékeket bemutassa a nagyvilágnak, megteremtve Pécs, a Zsolnay és a vendéglátás szintézisét, a Zsolnay-terem a „franchise-rendszer” mintapéldánya, referencia-terem legyen.

¹⁶ Terracotta 10. fazonkönyv 3317/A.

¹⁷ Terracotta 13. fazonkönyv 3862.

Keményffy Gábor: Zsolnay díszkút az Aranykacsa étteremben – Pécs, 2002

Maróti Géza (1875–1941)

Maróti Géza (eredetileg Rintel) 1875. március 1-jén született Aranyosmaróttól délre, a Bars megyei Vörösváron (ma Červený Hrádok, Szlovákia) és Budapesten hunyt el 1941. május 6-án. Pályafutását kőfaragóinasként kezdte, majd Budapesten és Bécsben képezte magát. 1902-től saját szobrászműtermében dolgozott. Sokoldalú művészként ismerték, de elsősorban monumentális szoborkompozícióival hívta fel magára a figyelmet. Ő mintázta a Gresham-palota, a Magyar Nemzeti Bank (korábban Osztrák-Magyar Bank), a volt Hitelbank, a Kereskedelmi Bank palotájának, a Belügy- és a Pénzügyminisztérium épületeinek díszítőszobrait. 1909-ben Györgyi Dénessel együtt tervezte a Velencei Biennálé magyar pavilonját.

Hosszabb időt töltött Amerikában. A mexikói volt nemzeti színház belsőépítészeti terveit, színes üvegkupoláját, kristály-mozaik függönyét, kupola feletti bronz szo-

Maróti Géza

borcsoportját, külső plasztikai díszeit; Detroitban a Fisher-Building felhőkarcoló bronz- és gránitszobrai, falfestményeit készítette, valamint a Livingstone-Memorial világítótoronyának szobrai mintázta; továbbá említendő a jeruzsálemi Salamon-templom arany edényeinek rekonstrukciós terve a British Museum számára. 1931-ben tért haza Magyarországra. Az Iparművészeti Iskola tanára és a Műegyetem építészmérnöki karán a mintázás előadója lett. Czako Elemér, majd pedig Lyka Károly emlékezett meg Maróti Gézáról. Gerle János a Magyar Építőművészet hasábjain tartotta életben „ennek a nem építész, nem egyetemi végzettségű építész, de a századforduló egyik kiemelkedő építőművészenek” az emlékét: „Maróti könnyedsége, nagyvonalúsága mellett is aprólékos gondnal ügyel a részletekre és ebből a finom, biztos egyensúlyból bomlik ki a lenyűgöző alkotás. A kívánt asszociáció a szonettet hozza élém.”¹⁸

Ismereteink szerint két kitüntetésben részesült: 1906-ban a Ferenc József rend lovagkeresztjét őfelsége adományozta Maróti Gézának, az 1907. évi Pécsi Országos Kiállítás és Vásár alkalmából pedig a Vallás- és Közoktatásügyi magyar királyi minisztérium Állami aranyéremmel tüntette ki.

¹⁸ Gerle János: Maróti Géza építészet és szobrászat határán = Magyar Építőművészet, 1983. 6. szám, 50–51. p.

Atlantis City, Varga Péter makettje Maróti Géza vázlatai alapján

Ács Piroska szerint „a felsoroltak ellenére Maróti Géza nevét külföldön jobban ismerik mint itthon, saját hazájában. Nemzetközi hírnevének kiinduló pontja az 1906-os Milánói Világkiállítás magyar pavilonjának tervezése és rendezése volt. A belső díszítés finom részletei, a Génusz-szobor, az átjárók íveit díszítő búzakalász motívumok, a díszteremben elhelyezett, általa kigondolt és a Zsolnay-gyárban készült Kacsás kút méltán arattak elismerést. A milánói siker egyik eredménye a velencei állandó magyar kiállítási csarnok felépítésére szóló megbízás lett. Tervezésénél és a kivitelezésnél (1906–1909) ragaszkodtak Maróti Géza személyéhez. A közel-múltban felújított épület azóta is a velencei biennálék magyar anyagának otthona.”¹⁹

1990-ben a Magyar Építészeti Múzeum birtokába kerültek Maróti Géza emlékiratai. Ennek egy része 2002-ben nyomtatásban is megjelent. Ugyancsak 2002-ben Maróti Géza életmű-kiállítás volt az Iparművészeti Múzeumban. Ehhez a tárlathoz kapcsolódott egy többszerzős tanulmánykötet. Ács Piroska a 20. század első évtizedeinek „reneszánsz típusú” emberei közé sorolja, aki 1917-ben haditudósítóként Jeruzsálemben is járt. Ekkor készített grafikáit, krétarajzait és akvarelljeit a Hadtörténelmi Múzeum őrzi. A Szentföldön, Egyiptomban és Mexikóban szerzett élményei, majd az Egyesült Államokból visszatérve az őt fogadó értetlenség terelték gondolatait Atlantisz, az elsüllyedt földrész felé, melyet Maróti Géza az emberiség, a

¹⁹ Ács Piroska: *Mi vagyunk Atlantisz – Vederemo!* = Magyar Iparművészet, 2003. 1. sz. 31–36. p.

kultúra bölcsőjének hitt. Rekonstrukciós terveket készített Atlantis Cityről.²⁰ A művész rajzai alapján Varga Péter pécsi restaurátor öt méter átmérőjű modellt épített, amely szerepelt a Millenáris Parkban az Álmodók Álmodói – Világhírű Magyarok és Velencében a 2000. évi Nemzetközi Építészeti Kiállításon.

Summa summarum

Milyen ember volt Maróti Géza? Életrajzírói szerint bohém alkatú, nagyvonalú, világutazó, sportrajongó, fantáziadús, reneszánsz ember, aki egyszerre volt szobrász-épületszobrász, éles szemű-könnyűkező grafikus, építész, belsőépítész és iparművész, aki mindig a festővászon után vágyakozott, aki költői életművet hozott létre és a legmagyarabb motívummal, a búzakalással gazdagította a szecesszió motívumkincsét.

Milyen kút a Kacsás-kút? Méltatói szerint változatosan beállított, ötletesen csoportosított, önfeledten hápogó, mozdulataikkal a hulló víz érintésére válaszoló récék mozgalmas, kedves, bohókás látványa, az eozin színeivel, fényeivel növelt hatású, méltán híressé, nevezetessé, a közönség kedvencévé váló, a szemlélőnek kellemes felüdülést nyújtó, jó kedvre derítő, tervezőjének és készítőjének tartós sikert hozó, az eleven zsáner-szobrászatot reprezentáló, lenyűgöző díszkút.

Mi volt a milánói siker titka? Itália. Aranyárga napfény, azúrkék tenger (és márvány). Ennél jobb hely nincs, itt élni jó! vallja a mediterrán ember, aki nem egy fárasztó nap végén, este, a sötétben, hanem a verőfényes déli órákban, a szieszta idején fogant, ami meghatározza életfilozófiáját, kedélyét, temperamentumát, a formák, színek és fények iránti érzékenységét.

A magyar kiállítás dísztermének falait kékes tónusú, aranyeoziнос kerámialapok burkolják. Egy nagy vízmedence közepén, talpazatra helyezett márvány kútka peremén a szivárvány színeiben játszó huszonnégy eozinmázos kacsá mozgalmas kompozíciója vonzza a tekintetet. Közöttük magasra szökik a vízsugár, mely visszahullva azt az illúziót kelti, hogy a récék valódiak, élnek. A terem három hatalmas tetőablakán át a napfény zuhog rájuk. Fontana delle anatre! – szakad ki az olaszokból és keblükre ölelnek minden magyart.

Epilógus

Kedves Olvasó! Harminckilenc év után ismét van egy gyönyörű, mindenkit jó kedvre derítő kacsás kutunk. Köszönjük meg, örülünk együtt Petróczy Évával és vigyázzunk Zsolnay Vilmos, Maróti Géza és Zsolnay Miklós pécsi hagyatékára, mert Gelléri Mórral szólva „áldott az a város, mely Zsolnayt szülöttjének mondhatja.” Legyünk hálás város is, mely nagy szülöttjét halála után is megbecsüli.

A Janus Pannonius Múzeum Képző- és Iparművészeti Osztályán az adatgyűjtést a Baranya Megyei Múzeumok igazgatójának kutatási és fényképezési engedélyének birtokában, Kovács Orsolya és Dormán Gábor szakmai segítségével végeztük.

²⁰ Ács Piroska... i.m. 2003. 31–36. p.; Hadik András: Maróti Géza életmű-Atlantiszáról = Magyar Építőművészet 2003. 1. sz. 52. p.

A BOLDOG BÉKEIDŐK UTOLSÓ ÉVEI PÉCSETT

Arató Jenő visszaemlékezései 1909–1914. II. rész

A Püspöki Joglíceum tanárai

Kik lesznek a professzoraim ebben a négy évben?

Dr. Késmárky István, ki az 1909/10 tanév mindkét szemeszterében a magyar alkotmány és jogtörténetet, második szemeszterében ezenkívül az egyetemes európai jogtörténetet majd az 1912/13 tanév első szemeszterében az egyházjogot adja elő. Dr. Mutschenbacher Viktor igazgató az 1909/10-es tanév befejeztével nyugalomba megy, a püspök utódjául dr. Késmárky Istvánt nevezi ki, és az 1910/11 tanévtől kezdve mint igazgató vezeti a jogakadémiát. Kerek arcú, testes, imponáló megjelenésű pap; eszes ember, nagy felkészültségű tanár, kitűnő előadó, ízes magyarsággal beszél, élvezetes tiszta, világos fejtegetéseit hallgatni. Kiváló szónok – a lyceum templomnak ő a hivatalos egyházi szónoka – mellette ügyes tollú újságíró. Linder Ernő szerkesztő mellett éveken át főszerkesztője a Dunántúlnak¹ és sűrűn jelennek meg a lapban érdekes, hatásos vezércikkei. Magánéletében maga a megtestesült jovialitás – ő az egész város Pista bácsija. Szereti a társaságot, a fehér asztalt, a hajnalba nyúló kedélyes borozgatásokat, rengeteg barátja van a városban, megyében és búcsú, névnap, disznótor, vagy más ünnepség nem eshetik meg nélküle. Viszonzásul minden évben – szeptember 26-án – nagy Ciprián napot tart. Máig sem tudom miért tartja névnapját ezen a napon. Ilyenkor hivatalos hozzá az egész világ. A jogakadémia dísztermében van terítve és reggeltől kezdve csak úgy áradnak a pécsi és vidéki ismerősök. Állandóan 40–50-en ülnek az asztaloknál, este felvonul a jogászdalárda is és énekszóval köszönti a Pista bácsit, aki persze bennünket is meginvitál egy pohár borra, vígan nótázunk bele az éjszakába. Egy-egy ilyen Ciprián-napi vendégeskedésre egy vagyont kifizet Pista bácsi, de telik neki, mert nemcsak a tekintélyes jogakadémiai igazgatói fizetést kapja, hanem, mint Károlyi Mihály volt nevelője, a Károlyi családtól is szép nyugdíjat kap (kb. évi 4 000 koronát).

Dr. Szőnyi Ottó az 1909/10-es tanév mindkét szemeszterében a római jogot adja elő. Intelligens, komoly gondolkodású, nagy tudású pap, jó előadó, de amit előad, a római jog, nem szívügye neki. A művészettörténelem az, melyben otthon van, melyet szeret, s mellyel nagy tudományos felkészültséggel foglalkozik. Nem is marad sokáig Pécssett, Budapestre kerül, a Műemlékek Országos Bizottságának lesz az előadója. Dr. Tuka Béla az 1909/10. tanév első szemeszterében bevezetést a jog és államtudományokba, az 1910/11. tanév második szemeszterében a magyar államjogot és nemzetközi jogot, az 1912/13. tanév első szemeszterében az alkotmányi és kormányzati politikát adja elő. Nyúlánk, magas, beretvált arcú férfi, sokat bajlódik a szemeivel és ezért állandóan sötét szemüveget hord. Nagy tudású, világos elméjű, mély gondolkodású ember, valóságos élmény nyugodt, higgadt, kissé vontatott előadását hallgatni. Más órákat még csak elbliccelünk, de Tuka óráján kivétel nélkül mindenki mindig jelen van (akár sohasem olvasson kata-

¹ A város keresztény szellemiségű napilapja.

lógust) és halálos csendben hallgatjuk mélyen szántó fejtegetéseit. Különben teljesen visszavonulva él, nem jár sehová, nem mutatkozik sehol, nagy művén, a „Szabadságon” dolgozik, mely 1912-ben, vagy 1913-ban jelenik meg. Erősen vallásos érzésű ember, gyakori áldozó. Azt, hogy szlovák nemzetiségűnek érzi magát, vagy politikai ambíciói lennének, semmi sem mutatja. Mi épp oly magyarnak tartjuk őt, mint többi tanárainkat. 1914-ben kinevezik a pozsonyi egyetemre tanárnak, s az összeomlás után megalakult Csehszlovákiában kezd el politizálni. Nagy esze és tudása a szlovák Hlinka párt egyik vezető emberévé teszik, s mint ilyen, heves harcot folytat a csehek ellen, akik hazaárulással vádolják, súlyos börtönbüntetést is szenved. Amikor 1939-ben a németek segítségével megalakul az önálló Szlovákia (mely voltaképpen német vazallátus), szlovák miniszterelnök lesz belőle. Azt, hogy önálló és független Szlovákiáért harcol, érthetőnek tartom. De akkor sem tudtam, ma sem tudom megérteni, hogy ez az eszes tudós ember, akiben semmi katonaság nem volt, hogyan tudta magára ölteni a német SS-ek vállszíjas egyenruháját. Azokban az időkben ilyen fényképeket látok róla, s még kevésbé tudom megérteni, hogy ő, a hívő katolikus, hogy tudott hozzájárulni ahhoz, hogy Szlovákiából is ezrével deportálják, vigyék halálba a zsidókat. Hogy tudta lelkiismeretével összeegyeztetni ártatlan emberek ezreinek elpusztítását. Németország bukásával összeomlik az önálló Szlovákia is, s a megvakult, testileg, lelkileg összeroppant embert a németekkel való kollaboráció miatt bíróság elé állítják, halálos ítéletet hoznak ellene, melyet végre is hajtanak.

Dr. Rézbányay József, egy kis termetű, édeskés mosolyú pap az 1909/10. tanév első szemeszterében a bölcsészeti erkölcsstant, második szemeszterében a művelődéstörténelmet, az 1910/11. tanév első szemeszterében a legújabb kor történelmét adja elő. Dr. Jellachich István orvos az 1909/10. tanév első szemeszterében a közigazgatási közegészségtant, az 1911/12. tanév második szemeszterében a törvényszéki orvostant adja elő. Szakállas cvikkeres, nehézkesen beszélő bácsi, igen rossz előadó, valósággal kinszenvedés hallgatni dadogó, szavakkal küszködő előadását. Dr. Sipőcz Géza elmeegógyintézeti igazgató az 1909/10. tanév második szemeszterében a törvényszéki elmekörtant adja elő. Ennek a száraz modorú, éles tekintetű orvosnak az előadásait az teszi érdekessé, hogy óráit az elmeegógyintézetben tartja és fejtegetéseit bemutatott elmebetegekkel illusztrálja. Dr. Kopcsányi Károly az 1910/11. tanév mindkét szemeszterében a magyar magánjogot adja elő. Alacsony, öreg ősz szakállas bácsi, valami gerincbaja van, és botjára támaszkodva nagy nehezen vonszolja magát. Kissé tótosan beszél, előadásában sűrűn mondogatja „nó de azért egyáltalában”, utóbb már jegyezzük, hányszor mondja egy óra alatt; sokszor mondja. 1911. augusztus 31-én egy hirtelen szívrohamban meghal. Dr. Mihályffy Ernő az 1910/11. tanév első szemeszterében a nemzetgazdaságtant, második szemeszterében a pénzügytant és a fogyasztási adók elméletét, az 1912/13. tanév első szemeszterében a magyar pénzügyigazgatási jogot, második szemeszterében a közgazdasági politikát adja elő. Hideg száraz ember, aki valamikor szóról szóra bevágta Földes Béla budapesti egyetemi tanár nemzet-gazdaságtani és pénzügytani könyveit, és most minden

évben újra és újra lélektelenül ledarálja őket. Fárasztó és unalmas hadarását hallgatni, melyben nincs egy önálló gondolat, önálló vélemény.

Dr. Angyal Pál, a köztisztületben álló öreg Angyal Pál ny. táblai tanácselnök fia, az 1910/11. tanév első szemeszterében a jog és állambölcshészetet adja elő és a gyermekek züllésének okairól beszél. Az 1911/12. tanév mindkét szemeszterében a büntetőjogot, második szemeszterében hozzá a büntető perjogot adja elő. Csendes modorú úr, előadása halk, kissé monoton, de igen nagy tudású ember, Balogh Jenővel, Bernolák Nándorral, Finkey Ferencsel együtt előharcosa a modern büntetőjogi eszméknek. Rengeteget dolgozik, egymásután jelennek meg büntetőjogi dolgozatai, szervezi a patronázst,² rabsegélyezést stb. Bennünket, hallgatóit is bevon munkájába, pártfogó, tisztviselői feladatokkal bíz meg (én például három esetben is szerepelek a büntető járásbírószágon, mint bűnöző fiatalok mellett kirendelt pártfogó tisztviselő.) 1912. június 10-én egész hallgatóságát kiviszi a püspöknádasi fiú javító-nevelő intézetbe, mely Bujnovszky Tamás, egy apostoli lelkületű pap vezetése alatt áll, és itt közvetlenül tanulmányozzuk a javító-nevelés intézményét. Mindenképpen méltó emberre esik a választás, amikor 1912. március 10-én kinevezik a budapesti egyetemre a büntetőjog professzorának. Dr. Bozóky Géza, az 1910-ben nyugalomba vonuló Dr. Mutschenbacher Viktor helyét foglalja el. Az 1911/12. tanév mindkét szemeszterében a magyar polgári törvénykezési jogot, ezenkívül az első szemeszterben a kereskedelmi jogot, a második szemeszterben a váltójogot adja elő. Alacsony, zömök, bulldog-képű ember, kacsázó lépéseivel úgy megy az utcán, hogy tekintetét fel nem emeli a földről. Nagy tudású ember, de előadását rettentő hadarása élvezhetetlenné teszi. Kongregalista,³ harcos katolikus és határozottan bátor ember, eljárogat a szocialista népgyűlésekre, melyeken mindig felszólal, vitatkozik, miközben csak úgy zúdulnak rá a piszkolódások. Párszor kicsiny híja, hogy meg nem verik. 1912-ben kinevezik a pozsonyi egyetemre a kereskedelmi és váltójog professzorának.

Dr. Vasváry Ferenc az 1911/12. tanév második szemeszterében a magyar állam statisztikáját, az 1912/13. tanév mindkét szemeszterében a közigazgatási jogot, ezenkívül az első szemeszterben a közigazgatási perjogot, második szemeszterében a statisztikát adja elő. Satnya, vékony alakján csak úgy lóg a rossz, gyűrött ruha, szakállas, pápaszem arcából két ijedt szem tekint a világba. Hirtelen beszéde, kalimpáló gesztusai mosolyt keltenek. Van lényében valami komikusan professzoros. De nem közönséges ember, csodálatos memóriával rendelkezik, elméje rengeteg adatot halmoz fel a tudományok minden ágából. Valósággal polihisztornak lehet mondani, beszél jóformán minden európai nyelven. Túlságosan sokat bibelődik a részletekkel, adatokkal ahhoz, hogy valami összefüggő nagy művet tudjon alkotni. Egyetlen könyve jelenik meg, egy közigazgatási jog. Egyébként élete felaprózódik akadémiai előadásai, különböző társadalmi egyesületekben kifejtett tevékenysége, és elsőrangúan karban tartott szép szókóci szőlője között. Agglegény, régi pécsi „tüke” család sarja, ezért a városban nagy a tekintélye; tagja

² Azaz a Pécs-Baranyai Patronage Egylet, a szó francia eredetű, s jelentése; züllésnek kitett gyermekeket, olykor felnőtteket gondozó, jótékonsági egyesület.

³ A hitbuzgalmi egyesület, a kongregáció tagja.

a törvényhatósági bizottságnak és ünnepélyes alkalmakkor mindig ő mondja az ünnepi beszédet, egy nagy elmének gondolatokban gazdag megnyilvánulásai ezek a beszédek.

Dr. Schaurek Rafael, aki az elhunyt dr. Kopcsányi Károly helyét foglalja el, az 1911/12. tanév első szemeszterében az osztrák magánjogot, az 1912/13. tanév második szemeszterében a bányajogot és a magyar örökösödési jogot adja elő. Vármegyei aljegyző, dr. Schaurek Bódognak, a jogakadémia egykori neves professzorának a fia, és a püspök, apja érdemeire tekintettel kinevezi tanárnak a jogakadémiára. Jól-rosszul leadja óráit, több nem telik ki tőle. Dr. Szieberth Frigyes, aki dr. Angyal Pál helyét foglalja el, az 1912/13. tanév második szemeszterében a büntető perjogot adja elő. Ügyvédjelölt, az öreg Szieberth Nándor ügyvéd fia. Értékes, ambiciózus fiatalember, akire a tudományos pályán szép jövő várna, közbejön azonban a háború, bevonul katonának. Délen harcol, idegei teljesen összeroppannak és öngyilkosságot követ el. Dr. Vinkler János, aki Bozóky Géza helyét foglalja el, az 1912/13. tanév második szemeszterében a magyar polgári feljebbviteli eljárást adja elő. Budapesten volt törvényszéki jegyző. Nagy felkészültségű, igen értékes és komoly fiatalember.

A jogakadémia diákjai, tanuló- és diákévek

A jogakadémiára beiratkozottak száma 1909/10-ben 125, 1910/11-ben 135, 1911/12-ben 150, 1912/13-ban 172. Ezeknek azonban kb. csak a fele vesz részt a jogakadémia életében. A többiek a „mezei jogász”, akik hivataluk mellett végzik a jogot. Ezek, ha elfoglaltságuk engedi egy-egy előadást végighallgatnak, kollokválnak, vizsgáznak, közelebbi kapcsolatot azonban a jogakadémiai ifjúsággal fenn nem tartanak. Vagy pedig katonák, a III. évfolyam után nincs vizsga, csak az 1912/13. tanévben vezetik be a III. alapvizsgát. Erre az évre beiratkoznak ugyan a fiúk, de közben leszolgálják az önkéntesi évüket is, és így ezen okból vannak távol. A IV. évfolyamra beiratkozottakat sem igen látni a jogakadémián, mert a szigorlatra való készüléssel vannak elfoglalva, melyet valamelyik egyetemen kell letenni, és így különösen a második szemeszterben az akadémiával való kapcsolatuk már csak formális. Zsidó kevés van a jogakadémián. Számuk 10–15 között változik, semmi szerepet nem játszanak, és így antiszemitizmus sincs. A jogakadémiai ifjúság túlnyomó nagy többsége vallásosan nevelt, vidéki középiskolákból kerül ki, és így nálunk Pécssett hiányoznak a más főiskolákban nagy vihart felverő világnézeti (Galileista-Szentimrés) küzdelmek. Magyar Lajos, aki Galileista, teljesen egyedül áll, de hamar el is hagyja az akadémiát, a szabadkőműves Pécsi Hírlaphoz megy el újságírónak.

Amilyen keményen be voltunk fogva a középiskolában, épp oly kényelmesen vagyunk a jogakadémián. Órák délelőtt 8-tól 11-ig, délután 2-től 4-ig vannak. Ezek se rendes órák, mert az előadások félóráig tartanak és az egyes előadások között félórás szünetek vannak, melyet rendszerint az Olvasókörben töltünk el. Csütörtök teljes szünnap, nincs előadás. Szünetek általában bőven vannak, az akadémián szigorúan betartják az összes egyházi, nemzeti, városi ünnepeket,

ilyenkor nincs előadás. Az első szemeszter december 20-án végződik, a második csak január 23-án kezdődik, s így több mint egy hónapos félévi szünetünk van. A második szemeszter viszont május 31-én befejeződik, s minthogy a következő tanév csak szeptember 15-én kezdődik, a nyári vakációnk három és fél hónapig tart. A nem túl nagy tanulmányi elfoglaltság mellett sok fiú keres elhelyezkedést szabad óráira ügyvédi irodában stb., hogy költőpénzre tegyen szert. Így teszek én magam is. Az 1909/10. tanév félévi szünetében beállokapidíjasnak a pénzügyigazgatósághoz, ahol két koronaapidíj mellett a szőlőtelepítési kölcsönöket dolgoztatják fel velem. Majd pedig elszegődöm dr. Zöld Sándor, vagy ahogy a városban hívják Zöld Zámi ügyvéd irodájába, ahol délelőtt 11 órától délután 1 óráig, illetőleg 4 órától 6 óráig dolgozom havi 20 korona fizetésért. Dr. Zöld Sándor hosszú, vékony, szakállas, nagybajszú bácsi, a Perczel utca 1. számú ház az övé, ahol az irodája van, amely elég gyengén megy. Az Ügyvédi Kamara pénztárosa, s a Kertészeti és Gyümölcsészeti Egylet titkára. Szép szőleje van a Bálicsban, ide mindig hivatalos vagyok szüretre. Ami az irodai munkásságomat illeti, másolgotam a periratokat, csinálom a kamarai pénztárosi feljegyzéseket, kisebb megbízásokkal eljárhatok a bíróságoknál, valami túl sok dolgom nincs a Zámi bácsinál. 1991. december végéig maradok dr. Zöldnél. 1912. január 1-ével beállok dr. Kengyel Ernőnek, egy fiatal zsidó ügyvédnek nagy forgalmú irodájába, ahol rajtam kívül ügyvédjelölt, gépíró kisasszony is van, a munkaidő reggel 8 órától déli 12 óráig, délután 2 órától 5 óráig tart, havi fizetésem 40 korona. Csak egész rövid időt, mindössze a félévi szünetet töltöm ebben az irodában. 1912. február 1-jén már megint új helyen vagyok, dr. Krausz Jenő ügyvéd irodájába lépek be, ahol ismét egész rövid lesz a munkaidőm, délelőtt 11-től 1-ig, délután 4-től 5-ig 20 korona havi fizetéssel, s így rendszeren eljárhatok az előadásokra. Dr. Krausz Jenő egy hatalmas termetű öreg zsidó fiskális, ki szép vagyont gyűjtött össze és ügyvédkedéssel már csak formailag foglalkozik, megtartotta magának a kender-, len- és jutagyár képviselőjét. Egyébként pedig a bélyegűzés sportját űzi, hatalmas gyűjteménye van neki, így még kevesebb dolgom lesz, mint volt Zöld Záminál. (Ha olykor rövidebb-hosszabb ideig távol vagyok Pécstől, egyik, vagy másik pajtásom helyettesít az irodában.) Dr. Krausznál 1913. júniusig maradok, amikor joggyakornoknak neveznek ki. Hasznomra válik az ügyvédi irodákban eltöltött idő, mert amellett, hogy megkeresem zsebpénzemet, megtanulom, hogy néz ki egy ügyvédi iroda belülről, milyen az ügyvéd munkája, közben különböző megbízásokkal eljárva, összeismerkedem a bíróságokkal is. És így 1913-ban kineveztetvén joggyakornoknak a Pécsi Királyi Járásbírósághoz, rögtön otthon érzem magamat.

Ami a tanulnivalót illeti, dr. Angyal, dr. Bozóky, dr. Vasváry és dr. Jellachich saját könyveiket adják elő, ezeket tanuljuk. Dr. Schaurekhez Kolosváry budapesti egyetemi tanár, dr. Mihályffyhoz Földes budapesti egyetemi tanár könyveiből készülnünk, míg a többi professzor előadásairól litografált jegyzetek vannak forgalomban. Ezeket tanuljuk. Időnk van bőven, ha az ember naponta átveszi az előadott anyagot, kényelmesen elkészülhet kollokviumra, vizsgára. A tanárok félévenként hirdetnek kollokviumot, általában mindenki jelentkezik, én is szorgalmasan kollok-

válok. Kollokviumaim eredménye „jeles”, „kitűnő”, „igen jó”, ennél gyengébb minősítést sosem kapok. Ami a vizsgákat illeti, az első alapvizsgát, amely római jogból, a magyar alkotmány és jogtörténetből áll, 1910. június 1-jén teszem le egyhangú eredménnyel. A második alapvizsgát pedig, közjogból, nemzetgazdaságtanból és pénzügyi jogból áll, 1911. június 1-jén kitüntetéssel. Kedvvel tanulok, a tárgyak a teljes mértékben lekötnek, és szívesen foglalkozok velük. Tanárainkkal jó viszonyban, mint ahogy kifogástalan a viszony a tanári kar és a jogakadémia polgársága között is. Tiszteljük és megbecsüljük professzorainkat.

A tanulás mellett nagyon sokat olvasok, főleg politikai, szociológiai, nemzetgazdasági, jogi és történelmi műveket, melyeket a Jogakadémiai Olvasókör könyvtárából veszek ki. De emellett a modern szépirodalmat sem hanyagolom el, most ismerkedem meg a Nyugat íróival, Ady költészetével, mely igen erős hatást gyakorol rám. Amennyire habzanak az öregek Ady ellen, annyira lelkesedem érte én. Az Olvasókörben rendelkezésemre állnak a magyar újságok és folyóiratok, melyeket szorgalmasan olvasok. Magamnak is vannak könyvei, most teszem le későbbi nagy könyvtáram alapjait. Van vagy 40 könyvem, közöttük Shakespeare, Shaw, Rostand, Pater Walter, Swift, Kellermann művei. A magyar írók munkái közül Szini Gyula, Kóbor Tamás, Náday Pál könyvei vannak meg, megveszem Beöthy Zsolt nagy magyar irodalomtörténetét, Stein Lajos „A társadalom” című alapvető munkáját, apámtól megkapom Horváth Mihály „Magyarország függetlenségi harcának történetét” és Széchenyi „Rückblickjét”,⁴ Komolyabb könyveim között ezek lesznek az elsők. Szeretem a könyveket és megtakarított pénzemem szívesen veszek egy-egy új könyvet. A sok olvasás növeli tudásomat, szélesíti látókörömet és megkönnyíti a tanulást.

Egyesületi élet a Jogakadémián

A Jogakadémiai Olvasókör

Akadémiai életünkben jelentős szerepet játszanak az ifjúsági egyesületek. Öt van ilyen: a Jogakadémia Olvasókör, Jogász Segélyező Egylet, Dunántúli Széchenyi Szövetség, Pécsi Jogászdalárda és a Jogakadémiai Mária Kongregáció.

Jogakadémiai Olvasókör az akadémiai polgárság reprezentatív egyesülete, elnöke a jogászelnök. Az Olvasókörben kerül megvitatására az akadémiai, az akadémia polgárságát érintő minden ügy, vagy esemény, közgyűlésein az ún. jogászugyűléseken foglal állást az akadémia polgársága mindennemű ifjúsági ügyben. Amellett otthonul is szolgál az akadémiai polgárságnak. A lyceum épület második emeletén kényelmesen berendezett klubhelyisége van az Olvasókörnek, mely egy előszobából, egy ebből balra nyíló nagy társalgóból és jobbra nyíló kisebb kártyaszobából áll. A Társalgóban, melyben a kör könyvtára is el van helyezve, bőrdíványok, fotelok szolgálják a tagok kényelmét, a terem közepén hosszú asztal áll, melyen újságok, folyóiratok fekszenek. Van aztán itt még egy biliárdasztal is és több sakkasztal, a falakat régi elnökök, tisztikarok fényképei díszítik. A kártyaszobában

⁴ Gróf Széchenyi István 1859 júliusában Londonban megjelent válaszirata, teljes címén; Ein Blick auf den anonymen Rückblick.

kártyaasztalok állnak, délutánonként élénk kártyaélet zajlik itt. Általában az Olvasókör a második otthonunk, itt töltjük jóformán minden szabad időnket. Vannak mozgalmas időszakok (választások ideje, vagy ha valami különösebb esemény történik), amikor olyan az Olvasókör, mint valami megbolygatott méhkas és vannak csendesebb időszakok, pl. a nyári nagyvakáció idején, amikor legfeljebb egy-két ember unatkozik a körben, de azt lehet mondani sohasem üres, vagy élettelen az Olvasókör, mely úgy a tanulmányi idő alatt, mint a szünetek alatt az akadémiai polgárság centruma.

Miután a jogakadémiai ifjúság vezére és reprezentánsa az Olvasókör elnöke, a jogászelnök, ezért e tisztség sok ambíció tárgya, melynek elnyeréséért gyakran igen heves küzdelmek folynak. Az 1909/10. tanévben a bodros hajú, elegáns Nagy Valér II. éves joghallgatót egyhangúlag választjuk meg jogász elnöknek. (Budapesten rendőrfőkapitány-helyettes lesz belőle.) Amilyen békés volt 1909/10-ben a választás, épp olyan heves lesz a küzdelem 1910/11-ben. Ebben az évben Ábrányi Alajos III. éves joghallgató (ma nyugalmazott pécsi ítélőtáblai bíró) pályázik a jogászelnöki tisztségre. Erre feltétlenül megvan a jogcíme, mert határozott, energikus, vezetésre hivatott egyéniség, szép felkészültségű diák, jó szónok, kiváló muzsikus. Ellene szól azonban, hogy a sovány, vékony, meglehetősen gyengén öltözködő fiúban nem sok reprezentatív vonás van. A gutaütött sokgyerekes Simacsek belvárosi kántor fia (Ábrányi a magyarosított neve) aki jóformán gyerekkora óta dolgozik, instruktorkodik, súlyos beteg apja helyett orgonál a belvárosi templomban, a püspöki irodában napidíjaskodik, és a szűkös viszonyok, melyek között él, rányomják bélyegüket a fiú külsejére. Amellett egyéniségében is van valami rideg, tüskés. Amilyen melegszívű azokkal szemben, akikkel jó barátságban van, épp olyan hideg és zárkózott másokkal szemben. Páran jó barátai, akik különbnek tartjuk őt minden más lehető jogászelnök-jelölnél, de akik tudjuk, hogy jelöltsége milyen kevésbé népszerű, még a vakáció elején, 1910. június 21-én egy Ábrányiéknál tartott Alajos napi vacsorán hivatalosan megalakítjuk az Ábrányi Pártot és részletesen megbeszéljük a párt szervezésével kapcsolatos kérdéseket. Listát fektetünk fel az akadémiai polgárságról és a nyár folyamán mindenkit külön-külön felkeresünk, és iparkodunk megnyerni Ábrányi jelöltségének. Akit így megnyerünk, aláírásával és becsületszavával kötjük le Ábrányi mellett, sőt megkezdjük a voksok gyűjtését a „gólyák” között is. Azok között a pécsi fiúk között is, akik 1910 őszén iratkoznak be a jogakadémiára. Főhadiszállásunk a Royal Kávéházban lesz, ahol minden este összejövünk, beszámolunk az elért eredményekről és megállapítjuk a következő nap teendőit. Ezzel a korán megkezdett szervező munkával el is érjük azt, hogy 1910 szeptemberében erős párt áll Ábrányi mögött. A jogászelnök-jelölként fellépő Kiss Aladár II. éves joghallgató, a dárdai közjegyző fia, egy jóképű bohém természetű fiú (1914-ben hősi halált hal Szerbiában) és Weigand Béla II. éves joghallgató, dr. Erreth Lajos főorvos nevelt fia, egy értékes, komoly, de nagyon indulatos természetű fiú (1916-ban elesik Galíciában) elkeseredetten konstatálják, hogy lekéstek a szervezkedésről. Ők már csak azok között a vidékiek között talál-

hatnak hívekre, akiket mi nyáron elvileg sem tudtunk elérni, no meg a vidékről jövő gólyák között.

Egyre élesebb, egyre hevesebb lesz a választási küzdelem. Kiss és Weigand becsapottnak, kijátszottnak érzik magukat, és rendkívül agresszíven támadják az Ábrányi Pártot. Különösen elmérgesedik a hangulat, amikor a Weigand Párt egyik vezető embere, Sebők Zoltán (ma ny. törvényszéki tanácselnök) elszólja magát az Olvasóköriben, hogy az ő pártjuk a Weigand Párt az úri gyerekek pártja. Olyan izgalom támadt erre a kijelentésre, hogy majdnem pofozkodásra került sor. Ettől kezdve a választási küzdelem veszedelmesen kezd eldurvulni. Így jön el 1910. szeptember 24-én délután, a jogásznök-választás, amelyen az öreg Czéh Antal korelnököl. Ez egy 60 év körüli csizmában, zsinóros magyaros ruhában járó, hegyesre kipödört bajszú nyugalmazott községi jegyző, aki nyugdíjaztatása után falujából beköltözik Pécsre. S aki, hogy elüsse az időt, beiratkozik az akadémiára és jognak hallgat (kora dacára szívvel-lélekkel vesz részt az akadémiai ifjúság életében, nagyon jól érzi magát köztünk, fiatalok között). Ő különben szintén a mi pártunkhoz tartozik. Mi Ábrányi Pártiak kalapunk mellett fehér tollal, a Weigand és Kiss Pártiak piros tollal vonulunk fel a választásra. Nagy izgalom között folyik le a szavazás, amelyen Ábrányit 7 abszolút szótöbbséggel megválasztjuk jogásznöknek. Az eredmény kihirdetését rettenetes ordítózás fogadja, és majdnem hogy verekedésre kerül sor. Ábrányi elfoglalja ugyanis az elnöki széket, de kitűnő politikai érzéssel nyomban felfüggeszti a közgyűlést. Nagy többséggel rendelkezünk, ki tudná ugyan kényszeríteni a tisztikarnak híveiből való megalakítását, de érzi, hogy ezzel olyan ellentétek magvát hintené el, mely lehetetlenné tenne minden későbbi békés munkát. Tehát tárgyalni kezd jobbra-balra és tárgyalásait olyan diplomatikus ügyességgel vezeti, hogy sikerül is mindenkivel megegyeznie. Amikor aztán békét teremtett, 1910. október 4-ére összehívja a folytatólagos közgyűlést, mely elé egy kompromisszumos tisztviselői listát terjeszt, amelyen mindegyik párt emberei rajta szerepelnek. A listán szereplő tisztviselőket aztán egyhangúlag választjuk meg (engem megválasztanak könyvtárosnak). Amilyen viharos volt az elnökválasztás, épp oly nyugodtan folyik le az év. Ábrányi biztos kézzel, nagy diplomáciai ügyességgel vezeti az akadémiai polgárságot, s amikor látják milyen ügyességgel tölti be a jogászelnöki tiszteket, még azok is megbékülnek vele, akik legnagyobb ellenségei voltak.

Talán túl hosszadalmasan meséltem el az 1910-es jogászelnök-választás történetét, de ez a választás heteken át tartja a legnagyobb izgalomban a kedélyeket és a városban is nagy érdeklődést vált ki. 1910 szeptemberében a jogakadémián minden más kérdés háttérbe szorul amellett, hogy ki lesz a jogászelnök: Ábrányi Alajos, Kiss Aladár, vagy Weigand Béla? Az 1911/12. tanévben ismét csendesesen folyik le a jogászelnök-választás. Jogászelnöknek egyhangúlag Weigand Béla III. éves joghallgatót, az előző év bukott jelöltjét választjuk meg. Én a tisztikarban alháznagy leszek. A következő, 1912/13. tanévben megint kemény harc folyik a jogászelnökségért. A választáson Király István III. éves joghallgató (mint banktisztviselő az 1930-as években hal meg) győz Balassa Miklós III. éves joghallgató ellenében (most pécsi ügyvéd). A választás nem hoz megnyugvást, folytonos veszekedések vannak az Ol-

vasóköriben. Melyek különösen kiélesednek, amikor a temperamentumos és gyakran túlságosan indulatos Weigand Béla áll az ellenzék élére. 1913 februárjában aztán oda fajulnak a dolgok, hogy egyik délután Király és Weigand összepofozkodnak a körben, az ügyet párbajjal intézik el. De az affér következtében tarthatatlanná válik Király helyzete és lemond a jogászelnökségről. Az elnökválasztó közgyűlést 1913. február 22-én tartjuk meg, amelyen mint korelnök, én elnökölök. Rendkívül viharos hangulatban zajlik ez a közgyűlés, melyen minden higgadtságomra és erélyemre szükség van, hogy a gyűlés általános verekedéssé ne fajuljon. A szavazatok megoszlanak Király István, Weigand Béla, Müller István és Lerch Alfréd között. Abszolút többség nincs és ezért március 1-re a pótválasztás megejtése végett új közgyűlést hívok össze. Március 1-jén Király is, Weigand is kijelentik, hogy nem vállalják a jogászelnökséget, erre új választást rendelék el, melyen Paulay Géza III. éves joghallgatót (1915 nyarán Galíciában tifuszban hal meg) választják meg jogászelnöknek Lerch Alfréd és Vörös Mihály ellenében. De Paulay már a következő napon lemond, hiába próbálkozik tárgyalásokkal, nem tudja lecsillapítani a felajzott szenvedélyeket, ilyen körülmények között nem akarja vállalni a vezetést. Miután senki sem vállalkozik a fennálló körülmények között a jogászelnökségre, összeállunk páran és megpróbáljuk megmenteni a helyzetet. Addig gyűrjük, gyömöszöljük Weigand Bélát, míg hajlandó lesz elvállalni a jogászelnökséget. Akkor meg a különböző pártokat vesszük munkába; ne engedjük az Olvasókört anarchiába süllyedni, fogadják el Weigand elnökségét. Végül is sikerül megegyezést létrehozni, az 1913. márc. 3-án megtartott közgyűlés egyhangúlag megválasztja Weigand Bélát jogászelnöknek. Aki az év végéig tölti be a tisztet, én meg fellélegezve szállok le a korelnöki pódiumról, melyen meglehetősen nehéz órákat élek át.

Az Olvasókör tevékenysége persze nem merül ki viharos, vagy kevésbé viharos elnökválasztásokban, csendes kaszinózásban, a nyilvánosság előtt is gyakran szerepel. Az olvasókör minden évben október 6-án a Nőegyletben,⁵ illetőleg március 15-én a Kossuth-szobornál ünnepséget rendez. Ezekre az ünnepségekre rendszerint egy-egy városi közéleti férfiút kérnek fel ünnepi szónokul. Így szerepelnek a szónokok között Dömel Anzelm, a Pécsi Közlöny szerkesztője, dr. Egry Béla országgyűlési képviselő, dr. Késmárky István jogakadémiai igazgató, Párkányi Norbert ciszterci tanár, dr. Kápolnay Zsigmond tanítóképezde tanár, dr. Hoffmann Ottó ügyvéd stb. (Hoffmann Ottó a budapesti egyetemen éveken át volt diákvezér. 1906-ban, alig 24 éves korában függetlenségi programmal beválasztják a parlamentbe, és azok közé a képviselők közé tartozik, akik 1909-ben Khuen-Héderváry miniszterelnököt tintatartóval megdobálják. Ugyanebben az évben megtartott választásokon kibukik a parlamentből, bukása után Pécssett telepszik le, ahol ügyvédi irodát nyit. Sikerül kapcsolatot találnia a püspöki aulával, s a püspök 1913-ban kinevezi a jogakadémiára a bosnyák alkotmányjog tanárának, ezt a kinevezést azonban a kultuszminiszter nem hagyja jóvá. Eszes ember és kiváló szónok, aki a város közéletében, bár nem tüke, egyre jelentősebb szerepet játszik.

⁵ A Pécsi Jótékony Nőegylet Mária utcai székházában.

Társasági élet a Jogász Olvasókörben, Jogászbálok

Az Olvasókör minden év őszén megrendezi a jogász tánciskolát, amelyet a szépen fésült, szőke bajszerű, délceg megjelenésű Kovács József táncmester vezet. A Nőegyletben tartott táncórákon a bálózni kezdő fiatal lányok és a középiskolából kikerült ifjú „gólyák” tanulják meg a tánc tudományát. Az 1909-ben tartott tánciskolába én is beiratkozom, nem mintha szükségem lenne rá, hiszen már Kanizsán megtanultam táncolni. Inkább azért, hogy összeismerkedjem a pécsi lányokkal. Az Olvasókör minden év novemberében megrendezi a jogakadémiai műsoros őszi táncestélyt, farsangban pedig rendszerint kabarét rendez. Az Olvasókör, s egyáltalában a jogakadémiai polgárság életében nagyjelentőségű esemény a Pécssett 1909. november 25–28-án lezajlott Országos Diákkongresszus, amelyre valamennyi magyar egyetem és főiskola elküldi kiküldötteit az aktuális diákkérdések megbeszélése végett. A kiküldöttek 1909. november 25-én érkeznek meg meglehetősen szép számmal. E nap este a Nádorban ismerkedési estélyt tartunk, következő nap 26-án ünnepélyes Veni Sancte után megkezdődnek a városháza közgyűlési termében a tanácskozások. A tanácskozások során nyilvánvaló lesz, hogy szinte áthidalhatatlan ellentétek vannak a budapesti egyetemek és a vidéki főiskolák között. Ez utóbbiak mellé áll a kolozsvári egyetem is, és a tanácskozások második napján, 27-én aztán egy meglehetősen izgalmas és szenvedélyes hangú ülésen, melyen meglehetősen csúnya szerepet játszik Rácz Vilmos, egy budapesti spadassin provokáló⁶ és agresszív fellépésével, megtörténik a szakítás Budapest és a vidék között. A vidéki főiskolák kilépnek a kongresszust rendező Országos Magyar Diákszövetségből és elhatározzák egy új diákszövetség megalakítását. Dacára annak, hogy a kongresszus munkáját megghiúsítják, a felmerült súlyos ellentétek, s azok folytán bekövetkezett viharos összecsapások, a kongresszussal kapcsolatos társadalmi ünnepek békességben folynak tovább.

27-én Pécsre érkeznek a Budapesti Egyesült Egyetemi Énekkarok és a Pécsi Jogászdalárdával hangversenyt adnak a színházban, melyet zsúfolásig megtölt a közönség. A hangverseny után fényes bál van a Kaszinóban, mely a legjobb hangulatban egész reggelig tart. 28-án este Kossuth Serleg Bankettot tartunk a Nádorban, melyen a város előkelőségei közül is sokan megjelennek. 29-én aztán oszladozni kezdenek a kiküldöttek. Négy napon át diákok zajától hangos a város, fraternizáló diákok töltik meg a szórakozó helyeket, hallatlan élénkséget és mozgalmasságot hoz a városba az ország minden részéből összegyülekezett diáksereg.

A Jogász Segélyező Egylet

A Jogász Segélyező Egyletnek karitatív feladatai vannak; készpénz-segélyeket, készpénz kölcsönöket folyósít. Továbbá tankönyveket bocsát rendelkezésre az arra rászorulóknak. A segélyezés alapját a tagdíjak, a farsangban rendezni szokott bál jövedelme, a püspök és más adományozók adományai képezik. A Jogász Segélyező Egyletnek a II. emeleten az Olvasókör mellett van egy tágas szobája, melyet a Dunántúli Széchenyi Szövetséggel közösen használ. A Segélyező

⁶ Spadassin, francia eredetű régies kifejezés, jelentése kiváló vívó, vagy megfizetett párbajozó, bérnyilkos.

Egylet elnöke 1909/10-ben Szünstein Sándor IV. éves joghallgató, később nevét Szönyire magyarosítja és 1944-ben mint vasúti főfelügyelő hal meg. 1910/11-ben Felber Artúr III. éves joghallgató (később nevét Turyra magyarosítja, most ny. pécsi főügyész), míg engem ebben az évben pénztárosnak választanak meg. A nagy vakációban én leszek a szünidei elnök. A tanév végén az egyesületek 3–5 tagból álló szünidei bizottságot választanak, mely a nagyvakáció alatt vezeti az illető egyesület ügyeit. Ennek a bizottságnak az elnöke a szünidei elnök, majd 1911. szeptember 25-én egyhangúlag engem választanak meg elnöknek. Pár hét múlva aztán súlyos ellentétek támadnak köztem és a választmány tagjainak egy része között: 1911. november 3-án meglehetősen izgalmas választmányi ülés után lemondok az elnökségről, és velem együtt lemond a tisztikar is. A november 17-én megtartott közgyűlésen aztán sikerül megbuktatni a Weigand-Balassa féle ellenzékét, újból megválasztanak elnöknek. A tisztikarba is csupa velem tartó embert választanak be, és a kicserélt tisztikarral most már zavartalanul vezetem tovább az egyesület ügyeit.

Gróf Zichy Gyula püspök, mint minden évben, ebben az évben is megajándékozta a Jogász Segélyező Egyletet 200 koronával. 1911. december 20-án aztán Alacs Ervin pénztárossal felöltözünk feketébe és elmegyünk a püspökhöz megköszönni adományát. Zichy püspök teljesen visszahúzódott életet élő, zárkózott természetű beteges ember, aki nem érintkezik senkivel. Soha ki nem teszi lábát a püspöki palotából, titkárnja, Mosonyi Dénes, a későbbi nagyprépost csinál mindent. Nélküle mozdulni sem tud Zichy, amikor kinevezik Kalocsára érseknek, oda is viszi magával Mosonyit. Nos megjelenünk Zichy püspöknél, megcsókoljuk izzadó vörös kezén a gyűrűt, én köszönetet mondok nagylelkű adományáért. Mondókámat zavart arckifejezéssel hallgatja, aztán motyog valamit és azzal el is vagyunk bocsátva. A farsangi jogászbált minden évben a Segélyező Egylet rendezi, és jövedelme az Egylet segélyalapját gyarapítja. 1912. február 7-én rendezzük meg a Nőegyletben a hagyományos jogászbált. Heteken át dolgozok, cigánnyal, vendéglőssel alkudozok, lótok-futok, hogy a bál anyagilag is, erkölcsileg is jól sikerüljön. Amikor aztán eljön a báli este, örömmel állapítom meg, hogy munkám nem volt hiábavaló, szép közönség jelenik meg a bálon, mely legjobb kedvben reggelig marad együtt. Anyagilag pedig 99,75 korona tiszta jövedelmünk van. De azért a bál után kimerülten és fáradtan megfogadom, soha többet nem rendezek bált, elég volt egyszer az életben! Fogadalmamat nem tartom meg, 30 év múlva 1942. február 14-én, az Americana bálját rendezem. A nagyvakációban újból én leszek a szünidei elnök, majd az 1912/13. tanévre Alacs Ervin III. éves joghallgatót választják meg elnöknek (1915-ben hősi halált hal Wolhyniában), én a választmányoknak leszek a tagja, de különösebb működést ebben az évben már nem fejtek ki.

A Dunántúli Széchenyi Szövetségről

A Dunántúli Széchenyi Szövetség működése szociális irányú, célja a magyar falu szellemi színvonalát, kulturális és ismeretterjesztő előadások tartásával emelni. Ebbeli működésében a Magyar Gazdaszövetség támogatását élvezi. Célja elérése végett tagjai kiszállnak a falvakba, s kulturális, szociális és gazdasági té-

mákról előadásokat tartanak. Tagadhatatlan, hogy tenni vágyó buzgalom és lelkesedés és nagy idealizmus jellemzi a Szövetség működését. Pl. az 1909/10. tanévben 10 előadást tartanak 10 községben, 1910/11. tanévben 26 előadást tartanak 21 községben, 1911/12. tanévben 54 előadást tartanak 34 községben, 1912/13. tanévben 51 előadást tartanak 32 községben, s ha a Szövetség komoly eredményt nem tud elérni, annak oka nem is a tagok buzgalmának hiányában, de a Szövetség diák jellegében keresendő. Az előadók fiatal jogászgyerek, legtöbbjüknek nincs kapcsolatuk a faluval, nem ismerik a falusi embert, a falusi élet problémáit. Amellett kellő tudással, szakismeretekkel sem rendelkeznek ahhoz, hogy komolyan tanítani tudják a népet és így maradandó hatásról beszélni nem lehet. Magam is tartok előadásokat, így 1910. december 11-én Pellérdén a parcellázásról, 1911. február 19-én Szentdienesen hitelszövetkezetekről beszélek. A Gazdakörben összegyűlekezett gazdaközönség meghallgatja előre elkészített és betanult előadásomat, de jaj lenne nekem, ha véletlenül komolyan akarnának parcellázni, vagy hitelszövetkezetet létesíteni és hozzám fordulnának tanácsért, mit csináljanak. Egyszerre kiderülne, hogy valójában semmit sem tudok arról, amiről egy óráig beszéltem. Így vagyok én, s így van a többi jogászelőadó is. Szentdienesen kinn jár velem a Gazdaszövetség kiküldöttje dr. Czettler Jenő, a későbbi egyetemi tanár és képviselőházi alelnök, és előadásom után az okszerű marhanevelésről beszél az összegyűlekezett gazdaközönségnek. Czettler elsőrangú gazdasági szakember, tud is a gazdák nyelvén beszélni. Milyen másképpen hallgatják Czettler előadását, mint az enyémet. Előadása után pedig egyszerre megindul a kérdések árja, amennyire érdekli őket minden, amit Czettler mond, s hogy mennyire akarnak tanulni tőle. A falusi népnek nem általánosságokra, szép szavakra, frázisokra van szüksége, hanem komoly gyakorlatias útmutatásokra. Amilyeneket kellő tudással, tapasztalatokkal nem rendelkező fiatal jogászgyerek nem nyújthatnak neki és ezért a Dunántúli Széchenyi Szövetség által a falvakban tartott előadások sok haszonnal nem járnak. A Szövetség munkakörébe bevonja a városi munkásság művelését is, és a szociális és kulturális témákról előadásokat tart a Keresztényszocialista Egyesületben: Az előadók között szerepelek én is, 1910. december 15-én „A keresztényszocializmus és jövője”, s 1911. augusztus 17-én „A szociáldemokrácia és a társadalom” címmel tartok előadást. Mai szemmel ítélve meglehetősen felszínes előadások voltak ezek. Sok mindent olvasok össze ugyan, de a társadalmi problémákra vonatkozóan komoly és mélyreható tanulmányokat nem folytattam. Ennek hiányában ilyen témákról érdemeset mondani alig lehet.

A Dunántúli Széchenyi Szövetség elnöke az 1909/10. tanévben Sillay Aladár II. éves joghallgató (később hadbíró ezredes), az 1910/11. tanévben Weigand Béla II. éves joghallgató, az 1911/12. tanévben Hoós Kázmér III. éves joghallgató (később székesfehérvári ügyvéd), majd ennek távozása után a budapesti egyetemre megy át. Balassa Miklós II. éves joghallgató, aki a következő 1912/13. tanévben is elnök marad. Én az 1910/11. tanévben az egyesületben a főjegyzői tiszteletet töltöm be. 1911. június 21-én a Magyar Gazdaszövetség nagygyűlést tart Kecskeméten, amelyre a Dunántúli Széchenyi Szövetség Weigand Béla elnököt, Balassa Miklóst, Király Ist-

vánt, Jegg Edét és engem küld ki. 1911. június 19-én utazunk el Pécsről, és Eszéken, Szegeden át június 20-án délelőtt érkezünk meg Kecskemétre, ahol a rendezőbizottság a Beretvás szállodában szállásol el bennünket. Délután részt veszünk az Országos Széchenyi Szövetség közgyűlésén, amelyen én számolok be a Dunántúli Széchenyi Szövetség működéséről. Közgyűlés után közvacsora van a Royalban. Következő napon, 21-én délelőtt tartja a Magyar Gazdaszövetség nagygyűlését a Népligetben, melyre az ország minden tájáról kb. 5000 gazda sereglük össze. A gyűlésen megjelenik gr. Serényi Béla földművelésügyi miniszter, egy magas, törökösen lógó bajszú férfi. Aztán a magas termetű, markáns arcú gr. Apponyi Albert volt kultuszminiszter, az alacsony, fekete pápaszemes, puha fehér szakállú, nagypapa kinézésű Darányi Ignác, volt földművelésügyi miniszter. Az alacsony, gömbölyű, cigányképű Mezőssy Béla, volt földművelésügyi államtitkár. A magas termetű, hosszúka, merev arcú gr. Károlyi Mihály függetlenségi vezér stb. A gyűlésen Darányi Ignác, gr. Károlyi Mihály, Mezőssy Béla, Bernáth István és dr. Horváth Mihály, Kecskemét függetlenségi képviselője beszélnek. Felejthetetlen benyomást tesz rám a gyűlésre összesereglett hatalmas gazdatömeg, majd pedig a gyűlés után szabad ég alatt rendezett 5000 személyes bankett, melyre hatalmas kondérokban, lobogó tűzőn pásztoemberek főzik a paprikást és a túrós csuszát, melyet hosszú asztalok mellett fogyasztunk el. Az ebédet kecskeméti gazdálányok szolgálják fel. Délután megnézzük a Pinceszövetkezet telepét, este az Országos Széchenyi Szövetség rendezti bankettjét. Utána bál van a Műkertben, s a következő napon 22-én a legjobb benyomásokkal hagyjuk el Kecskemétet.

1911/12-ben a Dunántúli Széchenyi Szövetség előadóképző tanfolyamot tart tagjai részére, melynek során 1911. november 12-én én is előadást tartok a parcellázásról. Ugyanezen évben a „Szövetkezeti mozgalom és a hitelszövetkezetek” című értekezésemmel megnyerem az Országos Széchenyi Szövetség 20 koronás pályadíját. A Dunántúli Széchenyi Szövetség minden év farsangján Széchenyi bált rendez a Kaszinóban (nagy és fényes bál ez katonazenekarral, cigánybandával), a bálra nemcsak a városból, de az egész megyéből jönnek az úri családok.

A szöveget gondozta: Márfi Attila

GÁSPÁR GABRIELLA

HALASY-NAGY JÓZSEF a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem rektora, tudományszervező filozófus

1885. május 2-án született Ercsiben, anyja Tóth Lídia, apja pedig Nagy József uradalmi bognármester volt. Szülei hatodik gyermekeként született, de ő volt az első, aki megélte a felnőtt kort. Utána még két testvére született. A gimnázium nyolc osztályát három helyen végezte el, családjá anyagi nehézségei okozták az iskolaváltásokat, végül 1903-ban a debreceni református kollégiumban színjeles eredménnyel érettségizett. A budapesti Pázmány Péter egyetemre jelentkezett, eredetileg a német szakot választotta, de magyar-latin-görög szakra irányították át. Az első évben az Eötvös Kollégiumban fél tandíjas lett. Ebben az időszakban voltak a kollégium tagjai Szekfü Gyula, Szabó Dezső, Balázs Béla és Kodály Zoltán is. Az első év után sikertelenül folyamodott ingyenes helyért, így meg kellett válnia a kollégiumtól, s egyben a magyar szakot is leadta. A második évben házitanítóként tartotta fenn magát, majd 1905-ben pályázat útján elnyerte a kiskunhalasi református gimnázium helyettes tanári állását. Egy év múlva véglegesítették, így az egyetemet a harmadik évtől távhallgatóként végezte el.

Érdeklődése szinte teljesen a filozófia felé fordult, amit az is tanúsít, hogy 1907-ben doktori értekezését is filozófiából írta. 1908-tól rendes tanárrá nevezték ki a kiskunhalasi gimnáziumban. Ekkor kezdte írni könyvismertetéseit és cikkeit, amelyek sorra jelentek meg az Irodalomtörténeti Közleményekben, a Budapesti Szemlében és az Athenaeumban. Pauler Ákos pozitív hangú bírálatot írt értekezéséről, Alexander Bernát pártfogását is élvezve magántanári habilitációt tervezett az ambiciózus fiatalember, aminek feltétele egy nagyobb lélegzetű munka volt. A kötet kiadása a háború kitörése miatt késett, így csak könyve megjelenése után, 1916-tól szerzett egyetemi magántanári képesítést a budapesti egyetemen *A francia filozófia története az újkorban* c. tanulmánya alapján. Már magántanárként pályázta meg és nyerte el 1919-ben az Erzsébet Nőiskola filozófia–pedagógia tanszékét Budapesten. Ekkor kérte fel a Pantheon Kiadó egy felsőoktatásban használatos filozófiatörténet tankönyv megírására, amely később három kiadást ért meg. Ezzel a tankönyvvel vált országosan ismertté.¹ Nagy József tagja volt a Magyar Filozófiai Társaságnak, ahol különböző funkciókat töltött be; választmányi tag, emellett főtitkár, majd alelnök volt. 1920 és 1923 között szerkesztője lett az *Athenaeum* folyóiratnak. A folyóirat a filozófia meghatározó tudományos orgánuma volt a múlt század végétől 1942-ig. Nagy József szerkesztőségének idejére esik a folyóirat legnehezebb időszaka, évente már csak két füzet jelent meg, jóformán csak a Magyar Filozófiai Társaságban elhangzott előadások szövegének megjelentetésére szorítkoztak. Nagy József volt ekkor a Társaság főtitkára is, nyilvánvalóan tisztségével járó feladatnak tekintette a folyóirat szer-

---

¹ A filozófia története. Pantheon Kiadó, Budapest, 1921.

kesztését, s nem többnek. Le is mondott a szerkesztésről, ahogy kinevezik a pécsi Erzsébet Tudományegyetem tanárának.

Összességében 1913 és 1942 között összesen 31 írása jelent meg az Athenaeumban, ezek közül 17 tanulmány illetve előadás, a többi recenzió. Írásai javarészt filozófiatörténeti jellegűek, de írt a korabeli filozófia aktuális feladatairól, az ember mibenlétéről, továbbá a lélek és a filozófia viszonyáról. Recenzióinak fele magyar, fele idegen nyelvű, főként francia. A Thienemann Tivadar által alapított *Mi-nerva*, majd később a pécsi *Pannonia* szerkesztőbizottságában is részt vett.

Az Erzsébet Tudományegyetem 1923-ban kezdte meg működését Pécsen és a három kar 12 elektora egyhangúlag választotta meg Nagy Józsefet rektornak. A rektorokat egyébként a szokásrend szerint egy-egy évre választották a karok rotációs rendjében. Az egyetem pécsi induló éve nem volt könnyű, hiszen nem voltak megfelelő épületek, kevés volt az oktatásra és a vizsgáztatásra szolgáló helyiség, internátusokat és menzát kellett létrehozni. A lehetőségekhez képest, és az 5%-os leépítési előírások mellett is bővíteni kellett az oktató gárdát, a tanároknak lakást biztosítani stb. Az egyetemi tanácsulések jegyzőkönyvei szerint a Vallás- és Közoktatási Minisztériumtól nem kaptak megfelelő anyagi javadalmazást, az átutalások gyakran késtek, s már akkor is az orvostudományi kar helyzete volt a legproblematisabb pénzügyi szempontból, hiszen a klinikák sokba kerültek, a megfelelő műszerek beszerzése pedig komoly kintlévőségeket eredményeztek. Egyéves rektorsága nem volt könnyű időszak, a szervezési munkák és a pénzügyi nehézségek kezelése mellett a numerus clausus okozta elvárásokkal is meg kellett küzdenie, és a lehetőségekhez képest kezelni a helyzetet. 1924-ben a numerus clausus rendelkezéseinek betartására történő felszólítás tárgyában az Egyetemi Tanács úgy foglalt állást, hogy a pécsi egyetemen „elsősorban a rátermettség és a tudás, nem pedig, a faji szempont lehet az irányadó”.

Nagy Józsefet a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar dékánjává választották az 1927/28-es, valamint az 1935/37-es tanévekben. Dékánként gyakorlatilag a Kar oktatási ügyeit szervezte. A tanácsulések jegyzőkönyveiből kiderül, hogy akkoriban sokkal korlátozottabb volt a tanszéki önállóság, a kari tanács döntött arról is, hogy milyen órákat fogadnak el teljesítettnek, kik és milyen órákat helyettesítsenek. A doktori értekezések bírálatával, a szigorlatra bocsátással is ez a testület foglalkozott. 1932-ben változtatta nevét Halasy-Nagy József-re. Személyiségéről keveset tudunk, de a rektori tanács jegyzőkönyveiből kiderül, hogy kapcsolata kollégáival nem volt felhőtlen. Számos konfliktusa volt Prinz Gyulával, összeszólkkozott Thienemann Tivadarral, kemény, szigorú ember volt, könnyen dühbe gurult, olyankor a hallgatók sem mertek a szemé elé kerülni. Filozófia előadásokat tartott a bölcsészkaron és a jogi karon egyaránt, ezek felolvasások voltak, ami nem volt szokatlan akkoriban (volt tanítványa, dr. Rajczi Péter szóbeli közlése).

Az újonnan szerveződő egyetem helyzetét a város nem könnyítette meg. A főreáliskola épületét ugyan megkapta az egyetem, de maga a város sem volt olyan anyagi helyzetben, hogy különösebben segíteni tudta volna a nehéz helyzetben működő intézményt. Az egyetem elsősorban a nagy állami vállalatoktól, részvénytársas-

ságoktól és pécsi egyesületektől kapott külön anyagi támogatást. A pécsi társadalom is csak lassan fogadta el az egyetem oktatóit. Legkönnyebben az orvosokat fogadta be, hiszen ők érintkeztek a klinikák révén a pécsi polgárokkal leggyakrabban, vagy a jövedelem dolgában is ők álltak legjobban. A jogi kar oktatói szinte valamennyien a volt katolikus jogakadémia tanárai voltak, szerepük a város életében gyakorlatilag ugyanaz maradt. A bölcsészkar oktatói viszont idegenek voltak, maguk is reménytelennek érezték helyzetüket, távol tartották magukat a pécsi „tükék” társadalmi életétől, megtartották óráikat, majd hazautaztak Budapestre. Halasy-Nagy sem érezte jól magát Pécsen, ehhez hozzájárult, hogy az egyetem méltatlan körülmények között működött, de az általa „pöffeszkedő kispolgárságnak” nevezett pécsi társadalom is. A pécsi bölcsészkar vegetálása két évtizedig tartott, majd a törvényhozók úgy gondolták, „szüneteltették” a működését.

1940-től, amikor a bölcsészkart Szegedre költöztették, Halasy-Nagy Józsefet kinevezték az ottani filozófia tanszék vezetőjének, és Szegedre költözött, nem kis megkönnyebbüléssel. A bölcsészkart szívesen fogadta a város, a helyi társadalmat is közvetlenebbnek és barátságosabbnak találta, mint a pécsit. 1941/42-ben a Bölcsészettudományi Kar dékánja lett, majd 1942-ben a szegedi egyetem megválasztotta felsőházi képviselőjének. 1944 nyarán háborús állapotok köszöntöttek be Szegeden is, így lányához költöztek Sopronba, majd a svájci vörös kereszt védelme alatt álló Pannónhalmára menekült feleségével, ahol a főapát látta vendégül 1945 áprilisáig, az orosz megszállásig. A rendőrség megengedte, hogy feleségével ismét Szegedre költözzenek, ahol egyelőre még taníthatott, majd igazolóbizottság elé kellett állnia. Halasy-Nagy sosem volt a despotikus rendszerek híve, ahogy e véleményének – Sztálinra vonatkoztatva – *A mai politikai rendszerek* c. korábban megjelent könyvében hangot is adott. A vizsgálatot megúsztá annyival, hogy három évig nem léptethetik elő, de közben újabb politikai hibát követett el. 1947-ben a polgári radikális párt listáján másodikként jelölték, mindez elég volt arra, hogy 1948-ban megüzenjék neki; kérje nyugdíjazását. 1948 szeptemberében saját kérelmére nyugdíjba vonult. 1952-ben sikertelenül próbált meg elhelyezkedni Debrecenben. Írásai nem jelenhettek meg, könyveit zúzdába küldték, megkeseredett emberként halt meg 1976. május 6-án, leányánál, Hajdúszoboszlón.

A két háború közötti magyar filozófia jellemző vonása volt a meghatározó filozófiai irányzat hiánya. A pozitivizmus térhódítása után, a neokantianizmus és az életfilozófiák már a 19. század második felében új irányt jelöltek ki, és nemcsak a filozófiában, hanem általánosan a társadalomelméletben is. A magyar filozófiában még sokáig jelen volt a pozitivizmus, különösen a polgári radikálisok gondolkodásában, általánossá azonban az újonnan megjelent az „újidealizmus” vált. Maga az új idealista irányzat nem volt más, mint a különböző antipozitivisták közös vonásainak gyűjtőfogalma, nagymértékben áthatva a neokantianizmustól és a husserli fenomenológiától. A magyar filozófusok többsége elfordult a materializmustól, a pozitivizmustól, a naturalizmustól, ebbe a vonalba illeszkednek a nagy elődök, Medveczky Frigyes, Alexander Bernát, Pauler Ákos is. Közülük a legjelen-

tősebb Pauler Ákos volt, aki Böhm Károly halála után először, filozófiai rendszert alkotott a korbeli magyar filozófiában.

Halasy-Nagy a mesterekhez képest másodvonalbeli filozófus volt, akinek munkásságán erősen érződik a meghatározó irányzat hiánya és az elődök hatása. Tudományos pályája kezdetét a pozitívizmus határozta meg, első nagyobb művét Taine nézetrendszeréről írta. Egy ideig Alexander Bernát követőjévé válik, míg pályatársa és barátja, Kornis Gyula filozófiai gondolkodása inkább Medveczky Frigyes nézeteihez állt közel. Egyébként Medveczky és Alexander közös vonása, hogy pályájuk egy szakaszát a pozitívizmus és a kantianizmus határozta meg, nem alkottak önálló rendszert, s inkább tanáregyéniségek voltak, mintsem eredeti filozófusok. Nem volt ez másként Halasy-Nagy esetében sem, munkássága nem rendszertermelő, elsősorban ismeretterjesztő jellegű. Érdeklődése alapvetően a filozófiatörténetre irányult, számos cikke és könyve, tankönyve jelent meg történeti témakörben. A filozófiatörténetet úgy fogta fel, mint az emberi szellem magára eszmélésének történetét. A filozófiáról való gondolkodásában a bölcselet humanisztikus oldalát és nem a szisztémát részesítette előnyben. Halasy-Nagyra jellemző a kultúrtörténeti megközelítés, mely lényege szerint, az értékelési szemponttól függetlenül a művek történetileg kimutatható hatását vizsgálja. A bölcseletet úgy fogja fel, mint ami az ember, szűkebben az *én* szerepét keresi a világban, s mint ilyen, akár opponálhatja is a tudományos felfogást, e tekintetben álláspontja Nietzsche nézeteihez hasonló. Szubjektív filozófia értelmezése a főművének tartott *Ember és világ* c. könyvében fogalmazódik meg, amely lazán összefűzött tanulmányok együttese. A filozófiai mű mindig személyes vallomás, ennyiben nem is a mű, hanem igazán az alkotó a lényeges. Gondolkodását a teljes relativizmustól csak a pauleri filozófia menti meg, melynek hatására Halasy-Nagy hajlandó volt a megismerés tárgyi oldalának jelentőséget tulajdonítani az alanyi mellett. Érett filozófusként közeledik Pauler Ákos abszolutisztikus megközelítési módjához és etikai idealizmusához. Az idealizmus elfogadása, a korszaknak megfelelően, olyan közös felfogást is eredményezett, hogy a demokrácia kifulladásának köszönhetően a modern kor válságával kell szembenézni, mivel az eltömegesedés a szellem halálát okozza. Politikai következményeit tekintve mindebből következik az állam szerepének egyfajta felértékelődése, a szociális kérdések megoldásának sürgetővé válása, és a kereszténység szerepének növekedése. Ebben a korszakban a filozófiai gondolkodás nyitottá válik a metafizika felé, a metafizikai orientáció azonban nem jelent feltétlenül irracionalizmust, sem miszticizmust, ahogy ezt Halasy-Nagy gondolkodása is jól példázza. Halasy-Nagy számára a metafizika mint transzcendentális probléma megfogalmazásának egyik lehetősége jelent meg. Politikai értelemben a keresztényszocializmus eszméi voltak a legszimpatikusabbak számára, annak is portugál és ír történeti formája. Etikai idealizmusa elsősorban az egyéni autonómia eszméjét jelenti, ennél fogva elutasít minden olyan kollektivitást értékelő politikai rendszert, amely az egyént gátolja személyes életének kialakításában. Megfogalmazza, hogy a magyar karaktertől távol áll a totális állam ideája, továbbá minden olyan politikai forma, amely korlátozza az egyén autonómiáját.

Halasy-Nagy nem alkotott önálló filozófiai rendszert, munkássága elsősorban ismeretterjesztő jellegű, amivel a kortárs nyugati irányzatok hazai recepcióját segítette elő. (Az általa legfontosabbnak tartott irányok a neokantianizmus értékfilozófiai vonala, a fenomenológia, az egzisztencializmus és a kortárs német filozófiai antropológia.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- PTE Egyetemi Levéltár. A m.kir. Erzsébet Tudományegyetem anyagai. Rektori tanácsülés jkv-i, Bölcsészettudományi Kar tanácsülésének jkv-i
- Benke József: Az Erzsébet Tudományegyetem rektorai és dékánjai. Pécs, 1998.
- Benke József: Egyetemünk története. Alexandra Kiadó, Pécs, 2000.
- Fejezetek a Pécsi Egyetem történetéből. Csizmadia Andor (szerk.) Pécs, 1980.
- Halasy-Nagy József: Ember és világ. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940.
- Halasy-Nagy József: Az ember lelki élete. Pantheon Kiadó, Budapest, 1943.
- Halasy-Nagy József: A filozófia. Pantheon Kiadó, Budapest, 1944.
- Halasy-Nagy József: Summa vitae = Irodalom- és Művészettörténeti Tanulmányok 2. Studia Historiae. Szeged, 1999. 239–262. p.
- Halasy-Nagy József: Az erkölcsi élet. Pro Philosophia, Kolozsvár–Szeged, 2002.
- Deák Tamás – Klukovicsné Paróczai Katalin – Ráczné Mojzes Katalin – Szabó Éva: Halasy-Nagy József írásai = Irodalom- és Művészettörténeti Tanulmányok 2. Studia Historiae. Szeged, 1999.
- Hanák Tibor: Az elfelejtett reneszánsz. Bern, 1981.
- Memoria professorum Quinquecclesiensium. Az Erzsébet Tudományegyetem és jogutód intézmények professzorai. Pécs, 2000.
- Nagy József (Halasy): A filozófia nagy rendszerei. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1929.
- Ravasz János: Pécsi Tudományegyetem (1923–1950), Kézirat a PTE Könyvtárában. VII. kötet.
- Somos Róbert: Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után. Kairosz Kiadó, Budapest, 2004.
- Szabó Pál: A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940.
- Tanulmányok Halasy-Nagy József filozófiájáról. Szabó Tibor (szerk.) Scientia Potestas, Lectum Kiadó, Szeged 2004.

IVASIVKA MÁTYÁS – KOVÁCS ATTILA

TAKÁCS JENŐ ÉS MUZSIKÁJA PÉCSETT

Ivasivka Mátyás: Kilenc éves lehettem, amikor először láttam. Édesapám jó nevű pécsi könyvkötőmester volt. Egy hosszú művészajú bácsi kottát hozott kötetni Bástya utcai műhelyébe. Amikor elment, édesanyám szinte megilletődötten mondta: tudod-e, kisfiam, ki volt ez a bácsi? Takács Jenő, a híres zongoraművész, zeneszerző, a zeneiskola igazgatója. Természetesen ez számomra akkor semmit nem jelentett. Ám egy esztendő elteltével ismét találkoztam vele: ott ült a zenekonzervatórium bizottságában, ahova én hegedű szakra tettem felvételi vizsgát. Sikerrült bekerülnöm, jóllehet akkor meg sem fordult a fejemben, hogy valaha muzsikuspályára lépjek. Ez 1943 őszén történt. Ha jól emlékszem, Takács Jenőn kívül Sirio Piovesan, Agócsy László, s talán Maros Rudolf ültek velem szemben.

A zene több ezeréves történetében aligha akadt zeneszerző, aki részese lehetett a századik születésnapját köszöntő ünnepségsorozatnak, sőt három esztendővel túl is élte ezt a jubileumot.¹ Sokkal inkább a kurta életidő volt jellemző a komponistákra. Elegendő talán, ha Mozartot, Schubertet, Mendelssohnt, Chopint, Bellinit vagy Gershwint említem, ők még a negyven évet sem érték meg! Takács Jenő mindenképpen világrekorder e vonatkozásban!

A hosszú és páratlanul sikeres életű mesternek erős pécsi kötődései voltak. 1902. szeptember 25-én Soprontól nem messze, Cinfalván született, mely Trianon óta az osztrák Burgenland tartományhoz tartozik, Siegendorf néven.

Soproni, majd bécsi tanulóévek a 20-as évek közepéig, utána professzor a kairói konzervatóriumban (1927–32), egyetemi tanár a Fülöp-szigeteki Manilában (1932–34), ismét Kairóban tanít (1934–37), majd európai, amerikai zongoraművész koncertkörutak következnek (1937–42), közben Sopronba költözik szüleihez és a Szombathelyi Zeneiskola igazgatója (1939–42), igazgató a Pécsi Városi Zenekonzervatóriumban (1942–48), emigrálása után újabb hangverseny utak (1948–52), egyetemi tanár az USA-beli Cincinattiban (1952–70), termékeny alkotói évek szülőfalujában, Cinfalván 1970-től 2005. november 14-én bekövetkezett haláláig.

Személyes kapcsolatban állt a 20. század olyan jeles embereivel, mint Bartók Béla, Kodály Zoltán, Paul Hindemith, Alban Berg, Szigeti József, Artur Rubinstein, Alfred Cortot, Jascha Heifetz, Darius Milhaud, Ferencsik János, Dohnányi Ernő, Ligeti György, illetve gróf Apponyi Albert, Stefan Zweig, Alma Schindler (Gustav Mahler, majd Werfel özvegye), vagy Albert Sabin.

100. születésnapja körül e sorok szerzője egyik egyetemista tanítványának, Páliné Herczeg Anitának – aki Takács életművéből írta disszertációját – mesélte el a következő humoros történetet. 1932 márciusában nemzetközi népzenei kongresszus volt Kairóban. Hazánkat Bartók Béla, Németországot Paul Hindemith, Nagy-Britanniát Egon Wellesz képviselte. Kis Ford gyártmányú autóján sivatagi ki-

---

¹ 100. születésnapja alkalmából íródott Ivasivka Mátyás: A zeneszerző, a zongoraművész, a népzene-kutató Takács Jenő száz éves. = Pécsi Szemle, 2002 ősz, 119–128. p.

1945-ben a pécsi Dóm előtt: Vadas Gábor, Halász Kálmán, Maros Rudolf, Taksonyi József, Kerényi János, Sirio Piovesan, Bajcsa András, Takács Jenő, Kodály Zoltán, Kürschner Emánuel

rándulásra vitte őket Takács Jenő. Valahol a piramisok táján megfeneklett a gépkocsi a homokban. A vezető tisztelettel megjegyezte: uraim, valakinek ki kell szállnia! – Szálljon ki Hindemith, szólt Bartók, ő testes ember. Hindemith válasza: mindig tudtam, hogy Bartók egy könnyű zeneszerző!

1942 nyarán Kürschner Emánuel hegedűművész, egykori Hubay-tanítvány, a pécsi zeneiskola igazgatója nyugállományba vonult. Ekkor Viski János zeneszerző ajánlotta Takács Jenőt Esztergár Lajos polgármesternek. Így 1942. november 1-jétől 1948-ig Takács a Pécsi Városi Zeneiskolának – melyet 1943 novemberétől zenekonzervatóriumi rangra emeltek – lett az igazgatója. Bár a magyar történelem egyik legsötétebb időszaka volt ez – tomboló világháború, német, majd orosz meg-

szállás, koncepciók politikai perek elindulása, totális gazdasági mélypont –, Takács Jenő irányítása mellett mégis egyik aranykorát élte a pécsi zeneoktatás, a zenei élet. Jelentős segítséget kapott ehhez a kiváló polgármestertől, Esztergár Lajos jogászprofesszortól (aki később a nyilaskeresztesek, majd a kommunisták szemében is persona non grata, nem kívánatos személy volt) és Szinyei Merse Jenő kultuszminisztertől. Takács országos méretekkel számítva is rangos tanári testületet verbuvált. Csupán néhány név: Mestritsné Graef Matild (Tildy), Molnár Klára és a Zathureczky-növendék olasz Sirio Piovesan a hegedű-, Opritia Mária, Halász Béla, Sass Dezső és Weininger Margit a zongora-, a későbbi Kossuth-díjas komponista Maros Rudolf a zeneszerzés-, Hartai Ferenc fuvola, Thirring Zoltán, Z. Sassy Iringó gordonka- és G. Schlesak Augusztina magánének tanári tevékenységével öregbítette a pécsi zeneoktatás országos, sőt nemzetközi hírnevét. Maga az igazgató, Takács Jenő zeneszerzést és zongorát tanított. Agócsy László karnagy pedig 1945 őszén Kodály Zoltán egyik legközvetlenebb munkatársaként, a mester személyes közreműködésével, a ma már világszerte terjedő magyar zenetanítási koncepciót, melyet helytelenül Kodály-módszernek neveznek, a Takács Jenő vezette pécsi konzervatóriumból indította el.

De a zeneoktatás mellett az eladdig is figyelemre méltó pécsi koncertélet is Takács ittléte idején vált pezsgővé. Ez egyébként szintén Esztergár Lajos polgármester egyik kérése volt, amint ezt Takács Jenő maga is elmondta. Ő maga és a kiváló művésztanárokból álló tantestület tagjai mellett országos, sőt nemzetközi rangú előadóművészek léptek publikum elé. Csak néhány név: Bárdos Lajos zeneszerző-karnagy, Werner Alajos karnagy, Fricsay Ferenc karmester, Gyurkovics Mária és Koréh Endre operaénekesek, a szegedi operatársulat. 1943. május 3-án a Magyar Rádió – Rádió Budapest II – is közvetítette a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának hangversenyét a Pécsi Nemzeti Színházból, melyen Dohnányi Ernő vezényletével pécsi bemutatóként hangzott el Takács máig egyik legnépszerűbb műve a zongorára és zenekarra komponált *Tarantella*, a szerző szólójátékával.

Pécs viszonylag kevés megpróbáltatással vészelté át a világháborút. A front átvonulása után szinte azonnal megindult a hangversenyélet. 1945. április 20-án a Pannónia (ma Palatinus) Szálló dísztermében koncertezett a Zenekedvelők Egyesületének Zenekara Takács Jenő vezényletével. Egyebek között ekkor szólalt meg először színpadi zenéje, *A holdbeli csónakos* – pontosabban annak szvitje *Miniatűrök* címen, mely az akkoriban városunkban könyvtáros Weöres Sándor mesejátékához készült. Itt kezdődött kettejük életre szóló barátsága. Számos Weöres-vers Takács Jenő zenéjével társítva vált ismertté. Ugyanígy baráti kapcsolatban volt másik Kossuth-díjas költőnkkel, Csorba Győzővel. *A Japán tankák* című vegyeskari mű magyar szövegét ő írta, az *Elmúlt nyár* dalciklusa szintén Csorba-versre készült.

Két pécsi kiválóságot kell még megemlítenünk, akikkel az előzőekhez hasonló baráti és munkakapcsolat jött létre: Székely György színháztörténészt, a Pécsi Nemzeti Színház akkori igazgatóját és Martyn Ferenc Kossuth-díjas festőművészt, akinél a 70-es, 80-as években tett pécsi látogatásai alkalmával megszállt.

Az egyre súlyosbodó politikai helyzet, a hamarosan bekövetkező kommunista diktatúra előszelének hatására 1948-ban feleségével elhagyta Magyarországot.

Takács Jenő Ivasivka Mátyással 1983. május 12-én a Baranya Megyei Könyvtárban

P. Herczeg Anitának így beszélt erről: „Tudja, miért mentem el? Elmentem a postára, és egy kottámat akartam Bécsbe a kiadónak elküldeni, és azt mondták: Ja, kérem, ahhoz miniszteri engedély kell. Erre azt mondtam, hogy egy olyan országban, ahol az ember a kottáját nem tudja kiküldeni, nem maradunk.”

Tehát következtek ismét a turnék, egyetemi tanárkodás az USA-ban, majd haláláig a cinfalvai alkotó évtizedek. Idehaza – Dohnányihoz, Szent-Györgyihez, Máraihoz vagy Wass Alberthez hasonlóan – még a nevét sem volt illendő nyilvánosság előtt kimondani. Ám a mintegy 150 opusának zöme ebben az időszakban született. Szülőfaluja és Kismarton (Eisenstadt) díszpolgárává választotta, utcát is neveztek el róla, az osztrák Állami-díj tulajdonosa lett. Pécssett a díszpolgárságot két külön – Szkladányi Péter és Kovács Attila – felterjesztés ellenére sem sikerült elérni születésének centenáriumán 2002-ben, és utca sem őrzi nevét.

A 70-es évek vége felé idehaza némileg enyhülni látszott a diktatúra szorítása. Ennek volt egyik pozitív eredménye, hogy 1978. május 8-án a pécsi Nevelők Házában az Osztrák Kulturális Intézet kamarahangversenyt rendezett, melyen több Takács-kompozíció is megszólalt, melyen nagy meglepetésünkre és örömeinkre a szerző is jelen volt. A koncert végén odamentem hozzá, bemutatkoztam, elmondtam neki, hogy zenei pályán dolgozom, s hogy annak idején ő vett föl a konzervatóriumba. Ettől kezdve szinte haláláig jöttek-mentek a levelek Cinfalva és Pécs között. Elsősorban énekkari műveket kaptam a mestertől, melyek közül többet idehaza és külföldön, így Olaszországban, Dániában, Németországban is szép sikerrel szólaltattunk meg különböző kórusaimmal. De kaptam tőle Takács-műveket tartalmazó könyvet, hanglemezt, katalógusokat is.

Amikor Pécssett járt, szinte mindig értesített, és az akkori Martyn-házban találkoztunk. Még életében az ő nevét vette föl a szentgotthárdi zeneiskola. Országunk, városunk szólistái, zenei együttesesei szép számban tűznek műsorukra Takács-műveket.

Századik születésnapján, 2002-ben a Magyar Televízió részéről kiváló zenetudósunk, Bónis Ferenc Cinfalván készített vele interjút. Mintegy félórányi beszélgetés után a műsorvezető finoman megjegyezte: bizonyára elfáradt, kedves professzor úr, fejezzük be a riportot. Mire Takács Jenő fölállt és ezt mondta: de búcsúzásként még zongorázom egyet!

***

Kovács Attila: Ha már Ivasivka tanár úr ezzel a Takács-idézettel zárta írását, átvéve tőle a szót, kezdjük zongoraműveivel a Takács Jenő műveinek pécsi előadásával foglalkozó részt. Az szinte biztosan állítható, hogy nagy nyilvánosság előtti zeneszerzői és zongoraművészi bemutatkozása Pécssett a már említett 1943. május 3-i, a Magyar Rádió hullámhosszán élőben közvetített Pécsi Nemzeti Színházi koncerten történt, amikor a Budapesti Filharmóniai Társaság Dohnányi Ernő vezényelte zenekarával az 1937-ben Egyiptomban zongorára és zenekarra komponált *Tarantella* című művét játszotta Takács Jenő. Karmesterként és nem saját műve zongoristájaként egyébként már 1943. március 22-én bemutatkozott a Pécsi Zenekedvelők Egyesületének kamarazenekari hangversenyén, amikor Händel egyik Concerto grossójának és Beethoven Hat menüettjének vezénylése mellett Johann Christian Bach B-dúr zongoraversenyét is előadta. A Bach-mű és a Tarantella előadásából egy-egy rövid korabeli részlet a Takács Jenő életművét egész pályája során gondosan ápoló zenei szakíró, a Pécsi Rádió néhai zenei szerkesztője, dr. Nádor Tamás jóvoltából maradt fenn, aki akkor 17 évesen a Ciszterci Nagy Lajos Gimnázium diákstúdiójának vezetőjeként közvetítette és rögzítette a márciusi koncertet, miként a májusi élő adását is. Az ő és mások – így például Jandó Jenő zongoraművész édesanyja, az akkor még csak 14 éves tehetséges zongorista Rubel Márta – emlékezésének köszönhető, hogy erről a koncertről nemcsak Takács Jenő ragyogó zongorajátékáról, de a karmesterként is kiváló zongoraművész-zeneszerző, Dohnányi Ernő vezényléséről is többet tudhatunk. Dohnányi a főleg Leonard Bernstein által ismertté tett úgynevezett „lereagálós” stílust képviselte, azaz, ha halk volt a zene, szinte le-guggolt, ha hangos, akkor pedig szinte lábujjhegyre állva és nagy mozdulatokkal dirigálta zenekarát. Ennél persze sokkal fontosabb, hogy vezénylésével az új zenét szolgálta, így a kortárs Bartók és Kodály mellett a nála negyedszázaddal fiatalabb Takács Jenő zenéjét is. Igaz, hogy ekkor már Takács muzsikáját olyan világhírű karmesterek mutatták be, mint a svájci Ernest Ansermet, aki Takács 1941-ben, közvetlen Pécsre kerülése előtt Sopronban komponált *Antiqua Hungarica / Ungarische Burgmusik* (Régi magyar zene / Magyar udvari zene) című, Kodály által is nagyra tartott művének ősbemutatóját vezényelte. Itt jegyezzük meg, hogy bár a Hamar Zsolt vezényelte Pannon Filharmonikusok 2005/2006-os évadzáró hangversenyüket 2006. június 1-jén eredetileg épp ezzel a művel nyitották volna, erre azonban sajnos mégsem került sor. A Tarantella legjobb tudomásunk szerint legközelebb a zene-

szerző 100. születésnapja tiszteletére 2002. szeptember 1-jén szólalt meg Pécs Város Napján a ZeneParkban, a Hamar Zsolt vezényelte Pécsi Szimfonikus zenekar és Jandó Jenő előadásában, aki egészen ragyogó, Takácséhoz mérhető szólóval ajándékozta meg a pécsi közönséget.

Hadd említsünk meg itt még két „apróságot”. A 2002-es jubileumi év lett volna a legjobb alkalom arra, hogy Pécs városa méltán megemlékezzék két világhírű zongoraművész muzsikusról, mondjuk egy megosztott díszpolgári címben. Takács Jenő ugyanis 2002-ben ünnepelte 100. születésnapját, Jandó Jenő pedig az ötvenediket. Nos a város vezetése inkább bevállalt egy kisebb politikai vihart kavart díszpolgári cím-adományozást, amit akár később is megtehetett volna, megfeledezett viszont arról a két muzsikusról, akik életrajzaikban sohasem feledkeztek meg szülő-, illetve Takács esetében egyik kedves városukról. Az már a Takács-életmű megszólaltatását következetesen szorgalmazó és ápoló Szkladányi Péter fuvolaművész, zenetörténész és zenekarigazgató érdeme, hogy Takács Jenő mégsem maradt pécsi elismerés nélkül. Megkapta ugyanis a Pécsi Szimfonikus Zenekar Amtmann Prosper emlékérmét, s ezt a 19. század közepén Pécsen működött fuvolaművésztől elnevezett és igazán megérdemelt érmet Szkladányi Péter Várnagy Attila fagottművésszel, filharmóniai vezetővel, személyesen adta át ausztriai otthonában a világszerte ünnepelt Mesternek.

Takács Jenő 1942–48 közötti pécsi konzervatóriumi igazgatósága alatt keletkezett zeneműveiről, illetve azok bemutatóiról elsősorban dr. Nádor Tamás, valamint a Csorba Győző Megyei Könyvtár és annak zeneműtár-vezetője, Szabó Ferencné jóvoltából tudhatunk viszonylag pontos képet adni. Nem sokkal az 1983. május 12-i, a Baranya Megyei Könyvtárban megtartott portrébeszélgetéses szerzői estje előtt küldte el a műsort vezető dr. Nádor Tamásnak pécsi műveinek jegyzékét, melyet számos apró pontosítással és életrajzi adalékkal egészített ki, melyet az Ars Poetica-sorozatot szervező könyvtár zeneműtárában is megőrzött, s e tanulmány céljára rendelkezésre bocsátott. Az internetes műjegyzékek mellett részben innét tudhatjuk, hogy az egyik pedagógiai célúnak mondott zongoraműve az 1943/44-ben komponált *Op.51-es Kis szonáta* első előadója Horváth József, Horváth Mihály zeneszerző, zenetörténész későbbi zeneiskolai igazgató, akkor 13 éves fia – később Salzburgban zongoratanár – volt. Az 1945-ben komponált *Op.54-es Toccátát* már nem tudni biztosan ki – talán a zeneszerző – mutatta be, de az 1947-es genfi nemzetközi verseny szabadon választható darabja volt, így nehézsége miatt valószínűsíthető a szerzői bemutatás. A zongorára, vonósokra és ütőkre komponált *2. zongoraverseny Op.60* 1947-es bemutatójára Svájcban került sor, s a mű pécsi előadásáról nem tudunk. Ez azért is érthető, mert, amint Takács elmondta, nem sokkal bemutatója után, bár sikeres volt, neki mégsem tetszett, s így a művet hosszú ideig szándékosan „letagadta”, törölte a listáról, s csak kiadója unszolására, és egyik saját előadásának felvételét meghallgatva döntött úgy, hogy visszateszi az őt megillető „jogaiba” *2. zongoraversenyét. Joseph Lanner Pesti keringőjének zongoraátiratát* Mérnök János mutatta be 1946. május 18-án este 8-kor a Munkás Kultúrház nagytermében, a Pécsi Kultúrnapok keretében, melynek programjáról a Batsányi Társaság Vigyázó szem című második körleveléből értesülhe-

tünk, melyet Szabó Ferencné bocsátott rendelkezésünkre. Ez a Takács-féle Lanner-átirat a zeneszerző kiadóinak listáin 1947-es, illetve 1948-as dátummal szerepel, így ez a pécsi dokumentum zenetörténeti értékű pontosítás. Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a Takács-művek bemutatásában résztvevő ifjú zongoristák közül Horváth József és Mérnök János mutatta be Rubel Mártával 1945-ben Kodály „feketebillentyűs” Gyermektáncait is. Takács Jenő zongoraműveit a távozását követő évtizedekben Pécssett legtöbbször, mint egykori tanítvány, Ángyán Zsuzsa adatta elő zeneiskolai és konzervatóriumi növendékeivel, iskolai keretek között. A dalok közül Pécssett komponálta Takács a *Két magyar népdalt Op.52.* (1945), mely azonban legjobb tudomásunk szerint máig kéziratban van, s nem került előadásra.

Ivasivka Tanár úr már említést tett a Weöres Sándorral való munkakapcsolatról, mely életre szóló barátsággá válva kíserte végig Takács Jenő zeneszerzői munkásságát. Az egyik első művet a Weöres Sándor verseire komponált *Op.45-ös Két dal* 2. dalát, az 1943-ban komponált, *A célről* címűt a korszak Székely Mihály mellett egyik nemzetközileg is legelismertebb magyar basszistája, Koréh Endre mutatta be még a komponálás évében, az 1943. december 15-i színházi Zenélő Ifjúság hangversenyen, szerzői zongorakísérettel. Amint a Szabó Ferencnétől kaptott, Takács Jenőtől származó kottabeírásból tudható a *Két dal* nyitó dalát, a *Szép könyvemet lassan becsukom* címűt 1946-ban komponálta szerzője, így a Pécsi Kultúrnapokon 1946. május 18-án ősbemutatóként adta elő szerzői zongorakísérettel Veress Endre a ciszterci gimnázium nagytermében. *A célről* címűt is elénekelte, így ez volt a *Két dal* ősbemutatója is. Ezen a koncerten emellett megszólalt többek között Kodály II. vonósnégyese, gordonka-zongora Adagiója, Bartók néhány hegedűduója és pécsi szerzők, Halász Kálmán, Horváth Mihály, Maros Rudolf dalai, valamint Veress Sándor zongoraművei, a zeneszerző előadásában. Az egyik legjelentősebb, de Pécssett be nem mutatott Weöres-versre komponált Takács-mű az *Ének a teremtésről* című nagyszabású kantáta, melyet, amint a Baranya Megyei Könyvtárnak ajándékozott kotta szerzői beírásából is tudhatjuk, „1943/44-ben Pécssett és Sikondán komponált” a zeneszerző Weöres Sándor 1935-ben megjelent *A kő és az ember* című versére. A művet 1944. március 12-én, egy héttel a német megszállás előtt Budapesten a Vigadóban mutatták be, a Székesfővárosi Zenekart és Kórust Csilléry Béla vezényelte. A művel kapcsolatos érdekesség még, hogy az eredeti magyar szöveget maga Takács Jenő ültette át németre, s ebben a fordításban szólalt meg több alkalommal német nyelvterületen.

Takács Jenő egyik legjelentősebb pécsi zeneszerzői vállalkozása Weöres Sándor 1941-ben megjelent *A holdbeli csónakos* című mesejátékának *kísérőzenéje* volt, mellyel Pécsre kerülésétől kezdve foglalkozott, s melyről fontos szerzői emlékezést találhatunk Tüskés Tibor a *Kortárs* 2003. augusztusi számában megjelent Weöres Sándor színháza: *A holdbeli csónakos* című tanulmányában: „Nagy lelkesedéssel írtam a zenét, mely a cselekmény egészét kísérte, úgy, mintha opera lenne. Németh Antal minden hétvégén leutazott Pécsre, hogy Weöressel és velem megbeszéljen minden apró részletet. Székely György, a helybéli színház igazgatója is gazdagította ötleteivel, tanácsaival az elgondolásunkat. A darabban élő marionett-figu-

rák mozogtak, alakjuk a magyar népmesék világát idézte. A jelenetek különféle helyszíneken zajlottak: Krétán, a lappok, majd a kelták földjén, Kínában, végül a majmok birodalmában és Afrika dzsungeljeiben. Ennek megfelelője volt a zene is: a királylány szólójától a barlanglakók visszhang-kórusáig, az éjszaka zenéjétől a felhólovaglásig.” Az előadás akkor nem valósulhatott meg, de Takács Jenő nem dolgozott hiába. „A háborús zűrzavarban Pesten nem tudták színpadra vinni, kézírata [ti. a kottáé] elveszett az ostrom alatt. A népzenei ihletésű játék lényegét azonban feldolgoztam egy héttételes zenekari szvitben, a *Miniatures Op.53-ban*, melynek bemutatóját a Pécsi Zenekedvelők Egyesületének zenekarával magam dirigáltam. Ez a szvit – melynek jellegzetes részei a *Paprikajancsi* és a *Cseremiszt tánc* – bejárta a világot. Európa több városában és Amerikában is játszották.” A holdbeli csónakoshoz készített Miniatűrök szerzői vezényeltű bemutatójára 1945. április 20-án a Pannónia nagytermében került sor, de a teljes Weöres-művet is előadták Pécsen három és fél évtizedes késéssel. Az 1979. március 9-i Pécsi Nemzeti Színházi premiert Sík Ferenc rendezte, Martyn Ferenc volt, ahogy annakidején is, a díszlet- és jelmeztervező, Takács Jenő pedig a Miniatűröket két újabb tétellel kiegészítve „alkotta újra” az elveszett kottájú eredeti kísézőzenét A holdbeli csónakoshoz, melynek hanganyagát vélhetőleg Ausztriából hozta magával a komponista.

Az 1947-ben komponált, majd 1969-ben átírt *Szonáta harsonára és zongorára* pécsi előadásáról nem tudunk. Az egyik legnépszerűbb Takács-mű, a *Kájoni* és a *Vietorisz kódex* dallamai nyomán több változatban legkorábban 1940-ben komponált *Régi magyar táncok-szvit Op.42. vonós kamarazenekari változatát* 1945/46 fordulóján Pécsen írta Takács Jenő a Sirio Piovesan koncertmester vezette Pécsi Kamaraegyüttes számára, akik 1946. február 26-i hangversenyükön mutatták be a művet. Vélhetőleg ennek a koncertnek 40. évfordulója tiszteletére játszotta el dr. Nádor Tamás felkérésére úgynevezett Z-felvételre a *Régi magyar táncok-szvitet* a Pécsi Szimfonikus Zenekar, akiket az akkor még csak 26 éves beosztott karmesterük, Gál Tamás vezényelt. A *Régi magyar táncok-szvitből* készített számtalan szerzői és más hangszerelők által készített átíratok közül a Karl Messner burgenlandi zeneszerző által készített fúvószenekari változatot 2002. december 1-jén az akkor Kodály Hangversenyteremnek nevezett volt Park Moziban adta elő a zeneszerző születésének 100. évfordulója tiszteletére a Szabó Ferenc vezényelte Pécsi Ércbányász Fúvószenekar. Három évvel később, egy hónappal a zeneszerző halálát követően, 2005. december 11-én újra előadták a művet ugyanabban, az akkor már ZeneParknak nevezett koncertteremben.

A Pécsen komponált Takács Jenő-művek után rátérve a máskor és máshol írott, de Pécsen is előadott kompozíciókra szóljunk elsőként az a capella (kíséret nélküli) kórusművekről. Ezek közül Ivasivka Mátyás az 1938-ban Weöres Sándor fordításai nyomán komponált *Öt Jade-töredék ó-kínai költők verseire Op.40-es* sorozatból három szólaltatott meg a Pécsi ÁFÉSZ Janus Pannonius Női Karával 1979. március 25-én Pécsen, a Liszt teremben, két héttel A holdbeli csónakos március 9-i Pécsi Nemzeti Színházi, a szerző jelenlétében lezajlott pécsi bemutatóját követően. A Li-Tai-Pé versére írott *Az aranyfurulya*, a Quan Tsi nyomán írott, *A falevel a vízen* és a Tchou-Jo-Su *A folyón* című versére írott három kórusművet a

Janus Pannonius Nőikarral az elkövetkező két évtizedben rendszeresen hazai és külföldi koncertjei és rádiószereplései során műsoron tartotta Ivasivka Mátyás, aki 1999. március 12-én a Nagy Lajos Gimnázium bemutatkozunk sorozatában a Ciszterci Gyermekkarral is előadta A folyón c. dalt, Ságodi Anna énekszólójával. A *Három japán tanka* – rövid japán vers, belőle fejlődött ki a haiku – című Takács Jenő-művet Csorba Győző fordításában a Nagy Lajos Gimnázium Vegyeskarával az Éneklő Ifjúság 1984. március 9-i, a Kodály úti Kollégium aulájában megtartott hangversenyén vezényelte el pécsi bemutatóként Ivasivka Mátyás, majd több koncerten is előadták. A *Szelíd domb* c., 1985-ben Weöres Sándor verseire komponált 6 női- kar közül hármat (1. Sej, elaludtam; 3. Szelíd domb; 5. Visszhang) a Janus Pannonius Nőikarral 1988. június 27-én a Kossuth Rádió Kóruspódiuma keretében mutatott be Ivasivka, aki később is vezényelte több koncerten ezt a Takács-kompozíciót.

Takács Jenő kamaraműveinek előadására térve először szóljunk a már szerzőtársam által is említett nagyjelentőségű 1978. május 8-i a Liszt Társaság Pécsi Csoportja, a pécsi Nevelők Háza, valamint az Osztrák Kulturális Intézet által Takács Jenő tiszteletére a Nevelők Háza nagytermében megrendezett hegedű-zongora hangversenyéről, melynek első felében Takács Jenő, a másodikban Liszt Ferenc ritkán hallott művei csendültek fel, a zeneszerző jelenlétében. Az első mű az 1956-ban komponált egyetlen Takács-mű, az *Op.65-ös Sonata concertante* volt, melyet az 1908-ban született, tehát akkor 70 esztendőes Hubay Jenő-növendék Bisztriczky Tibor adott elő, Szabó Katalin zongorakíséretével. Ezt a koncert egyetlen Takács Jenő ősbemutató követte: az 1977/78-ban komponált, az előadók, Bisztriczky Tibor és Hantó Erika keresztnevéből tréfás címadásként „Tiberika-duóknak” nevezett *8 két-hegedűs duó Op.103*, melyeknek mintaképe Bartók 44 hegedűduója lehetett, s melyekről sajnos nem készült felvétel, s tudomásunk szerint nyilvános hangversenyen sem hangzott fel ez a maga nemében egyedülálló Takács-mű. Az ezután megszólaltatott *Arietta* az 1949/50-ben komponált *8 kis darab hegedűre és zongorára Op.506*. tétele volt, majd ismét egy igazi csemegét hallhatott a zeneszerző jelenlétében a korabeli közönség. Az est egyik főszereplőjének, Bisztriczky Tibornak átíratában két korábbi Takács Jenő zongoraciklus közkedvelt darabjából 1974-ben *Paprika Jancsi* címen hegedűre és zongorára átírt opus-szám nélküli művet szólaltatták meg pécsi bemutatóként – akárcsak az *Arietta* esetében Hantó Erika hegedű- és Szabó Katalin zongoraművész. A nem mindennapi koncert második felében Liszt Ferenc II. Elégiáját, Epithalam és Die drei Zigeuner (A három cigány) c. parafrázisát adta elő Bisztriczky Tibor és Szabó Katalin.

Az 1931-ben komponált népszerű *Op.20-as Keleti rapszódia* alcímű *Goumbri* című hegedűre és zongorára komponált mű pécsi bemutatója Takács Jenő és az 1917-ben született és 2007. május 27-én, 90 éves korában elhunyt olasz hegedűművész, az 1942 és 48 között Pécssett élt Sirio Piovesan valamelyik közös hangversenyén történt, valószínűleg és dokumentálhatóan az 1946. májusi Pécsi Kultúrnapok már említett 1946. május 18-i Ciszterci gimnázium nagytermi hangversenyén.

Az 1964-ban komponált *Négy sírfelirat zongorára Op.79* (1. Prelúdium Hindemithnek; 2. Elégia Claude Debussynek; 3. Töredék Alban Bergnek; 4. Dialóg-noktürn Bartók Bélának) 1994. június 29-én a Pécsi Szimfonikus Zenekar Nyári

Zenei Fesztiválja keretében a pécsi zeneszerzők, Maros Rudolf, Maros Miklós, Takács Jenő művei koncerten, a Művészetek Házában hangzott fel Körmendi Klára ihletett előadásában. Körmendi ezután a *Két fantasztikus darab altszaxofonra és zongorára Op.88* 1969-es pécsi bemutatójában vett részt, melynek „hőse” a rendkívül modern, virtuóz Takács-darabot remekül megszólaltató Horváth László volt. Ugyanezen a hangversenyen hangzott fel először Péccett a *Hommage Pan to Pan Op.87* (Hódolat Pántól Pánnak) című, 1969-ben komponált klarinét-kvartett, a Pécsi Klarinét Kvartett – Arnóth Zoltán, Aubrecht Dénes, Légrádi István, Török Elek – előadásában. A Török személyében basszusklarinétost alkalmazó változatot Horváth László még az eredeti kompozíciónál is jobbnak tartotta, és azt mondta az együttest vezető Arnóth Zoltánnak, hogy erről Takács Jenőt is értesíteni fogja. Arnóth Zoltán aznapi teljesítményének értékét növeli, hogy nemcsak saját együttesében kellett játszania, hanem Paláncz Tamás távollétében a Mecsek Fúvósötösbe is be kellett ugrania Maros Rudolf és fia, Maros Miklós fúvósötöseiben. A Pécsi Klarinét Kvartett 6 évvel később, 2000. július 3-án a Művészetek Házában újra előadta a *Hommage Pan to Pant*, a szintén Szkladányi Péter kezdeményezte Pécs zenéje az 1940-es években című hangverseny – Horváth Mihály, Maros Rudolf, Takács Jenő, Zádor Jenő művei – keretében. Ekkor Arnóth Zoltán, Aubrecht Dénes, Csongár Edit és Horváth Attila játszott az együttesben. Ugyanezen a 2000. július 3-i koncerten szólalt meg az 1958-as *Sonata Missoulana Op.66*, melyet eredetileg oboára és zongorára komponált Takács. A Mészáros János által fagottra átírt darabot Herpay Ágnes a pécsi zenekar szólamvezető fagottművésze és Szkladányiné Simonfai Mária szólaltatták meg egészen kiváló, átélt előadásban. Az 1978-ban komponált kontrafagottra (vagy fagottra) és zongorára írott *Quodlibet Op.104*. 2003. május 20-án szólalt meg a Művészetek Házában, Herpay Ágnes növendéke, Bischof Zsuzsa által, akinek Huszics Ibolya volt a partnere.

Takács Jenő fúvós kamarazenei művei közül a Mecsek Fúvósötöshöz (Szkladányi Péter – fuvola, Deák Árpád – oboa, Paláncz Tamás – klarinét, Tolnay Gábor – kürt, Várnagy Attila – fagott) kapcsolódik a *Kis asztali muzsika Op.74* (1961/62) és a *Szerenád régi grazi kontratáncok nyomán Op.83/a* (1966; 1973), valamint vezetőjükhöz, Paláncz Tamáshoz a *Klarinét-tanulmány Op.97* (1975/6) első öt darabja. Paláncz Tamás emlékezése szerint a Kis asztali muzsika kottáját egyik külföldi útjuk alkalmával szerezte be a Mecsek Fúvósötös. Az együttes krónikása, Deák Árpád oboaművész szerint ez az 1970. márciusi első eszéki és egyben első külföldi útjuk lehetett, vagy pedig a második, novemberi eszéki út. A Pécsi Rádió is őrzi az együttes 1971. február 3-i a Magyar Rádió 6-os stúdiójából sugárzott élő rádiókoncert felvételét Takács mintegy negyedórányi művéből, melyet a 70-es, 80-as években rendszeresen repertoáron tartottak. Egy másik kiemelkedő jelentőségű koncertről, amelyen megszólalt a Kis asztali muzsika is, dr. Nádor Tamás tesz említést a Baranyai Művelődés 1989. 1–2. számában az együttes 25 éves jubileuma alkalmából megjelent írásában. A Szkladányi Péter szerkesztésében Két évszázad pécsi zeneszerzői címmel 1975. december 21-én a Csontváry Múzeumban megrendezett hangversenyen Lickl, Krommer, Hölzl, Amtman Prosper, Maros Rudolf és Papp Zoltán művei társaságában hangzott fel az *Eine kleine Tafelmusik*. Takács

Jenővel a 70-es évek közepén kerültek személyes kapcsolatba a Mecsek Fúvósötös tagjai, akik rendszeresen részt vettek Martyn Ferenc házi-muzsika matinéin, s ezek egyikén találkoztak a pécsi barátaihoz a 70-es évektől rendszeresen hazalátogató Takács Jenővel. Itt került szóba eredetileg 1966-ban zenekarra komponált és 1973-ban fúvósötösre is átírt *Szerenád régi grazi kontratáncok nyomán* c. műve, melynek kottáját megkapva, hamar megtanulta és repertoárjára vette az együttes, melynek egyik legnépszerűbb és legtöbbet játszott 20. századi darabjává lett – Farkas Ferenc Régi magyar táncai mellett – Takács Jenő Szerenádja. Épp e sokat játszott volta miatt bizonytalan, hogy mikor hangzott fel első alkalommal előadásukban a mű. Dr. Nádor Tamás már említett tanulmányában kiemeli a Magyar Rádió 6-os stúdiójából 1978. szeptember 20-án Esti hangverseny századunk zenéjéből címen élő adásban közvetített előadást, emellett pedig a Takács Jenő 85. születésnapja tiszteletére megrendezett Csontváry Matiné-hangversenyt említi, mely azonban 1987. november 15-én volt, s nem szeptemberben, amint ezt Deák Árpád “házi krónikája” és egy Szabó Ferencnélől kapott beharangozó újságcikk nyomán tudhatjuk. Ezen a koncerten a tagok emlékezése szerint “csak” a *Szerenád* szólalt meg a Mecsek Fúvósötös előadásában – bár nem kizárt az *Asztali muzsika* sem –, de a távollévő zeneszerző tiszteletére további osztrák szerzők művei is felhangzottak, Kircsi László oboa- és Szkladányiné Simonfai Mária zongoraművész, valamint a Pécsi Szimfonikusok Harsonaötösének közreműködésével. A későbbi előadások közül hármat említünk még meg. 1979. november 28-án a Magyar Televízió Pécsi Stúdiójának a Mecsek Fúvósötösről készített portréja számára vették fel a művet, dr. Nádor Tamással zenei rendezőként és Baka Lászlóval technikusként. 1994. november 21-én a Művészetek Házában tartott, az együttes 30 éves jubileumát ünneplő hangversenyen is természetesen felhangzott a mű, miként 2000. július 3-án ugyanitt, a már említett Szkladányi Péter szerkesztette Pécs zenéje az 1940-es években című, a nyári zenei fesztivál keretében rendezett hangversenyen.

A *Klarinét-tanulmány Op.97* (1975/6) című klarinét- és zongorára komponált 12 karakterdarabból álló művet az egyik 80-as évek eleji, valószínűleg '83-as, vagy '84-es Martyn-matiné alkalmával említette Paláncz Tamásnak Takács Jenő, aki azonnal intézkedett, hogy kiadója, a Doblinger azonnal küldje el a mű kottáját Pécsre. Emellett, ahogy Paláncz fogalmazott, egy klarinétversenyéét is elküldte, ami csakis a klarinét-szólós *Pannon Rapszódia lehetett Op.109* (1982), melynek kottája Paláncz emlékezése szerint a Művészeti Karhoz került, így igazán sajnálatos, hogy legjobb tudomásunk szerint nem került előadásra Pécsen. A *Klarinét-tanulmány Op.97* (1975/6) első 5 darabját (*Siciliana, Pastorale, Old Mississippi, Ungarisch, Prelúdium és Gavotte*) 1985. december 10-én dr. Nádor Tamás felkérésére játszotta el a Liszt terebben rádiófelvételre Paláncz Tamás, Szkladányiné Simonfai Mária zongorakíséretével és Paláncz emlékei szerint később nyilvános koncerteken is előadta a művet. Ugyanekkor került felvételre a szintén 12 darabos *Trombita-tanulmány II. Op.99* (1975/6) 7. darabja, a *Recitativo* Tamás János a Pécsi Szimfonikusok szolamvezető trombitaművészeének előadásában, Horváth Judit zongorakíséretével.

Amint láthattuk, Takács Jenő életművéből sok-sok művet bemutatnak a pécsi zenei élet legkiválóbbjai, ám ezek nagy része a világhírű komponista és zongoraművész pécsi éveinek időszakára, 1942–48 közé esik. Éppen ezért fontos, hogy kellően értékeljük azok munkáját, akik az 1948-as távozását követő évtizedekben tettek sokat életművének ápolásáért. Közülük feltétlen újra ki kell emelni, dr. Nádor Tamás, Ivasivka Mátyás, Szkladányi Péter, Paláncz Tamás és a Mecsek Fúvósötös, a Pécsi Klarinét Kvartett, valamint a Pécsi Szimfonikus Zenekar és a Pécsi Ércbányász Fúvószenekar tevékenységét. Az ő igyekezetük ellenére is Pécs városának sokkal jobban illene és kellene ápolnia Takács Jenő emlékét, főleg zeneszerzői életművét, melyből még sok-sok – részben a pécsi évekhez kapcsolódó – mű bemutatása, vagy újbóli előadása fontos feladataként vár a város zenei és művészeti életére. Példaként a már említett *Antiqua hungarica*, a Régi magyar táncszvit zenekari változata, az Ének a teremtésről, vagy a Pannon krónika mellett hadd szóljunk arról is, hogy Takács Jenő 1939-ben komponált *Nílusi legenda* című egyfelvonásos balettjét egy korábbi, 1948-as újságcikk közlésével ellentétben nem mutatták be. Pedig 1940 és 1947 között 27 alkalommal játszotta nagy sikerrel az Operaház, s bár 1960 óta működik városunkban a Pécsi Balett, Pécsen azonban, amint az Futaky Hajna színházi repertóriumából és egyéb korabeli dokumentumokból is tudható, még várat magára ennek a népszerű és a Tarantellához hasonlóan szintén egyiptomi ihletésű balettnak a bemutatása. Van tehát teendő bőven, s reméljük, az elkövetkező évek, akár a 2010-es Európa Kulturális Fővárosi év remélhetőleg módot teremt, hogy valamit visszaadjon és felmutasson Pécs városa abból, amit Takács Jenőtől kapott.

Szóljunk végezetül még egyszer a Baranya Megyei Könyvtárról, amely a már említett 1983. május 12-i szerzői *Ars poetica*-est alkalmával kapott több dedikált kottát, hanglemezt és kazettát is a komponistától, akinek tiszteletére 1994. szeptember 23-a és október 31-e között egy kiállítást is rendezett dr. Nádor Tamás kezdeményezésére Takács Jenő műveinek kottaiból, fotóiból és egyéb relikviáiból. A '83-as programon a zeneszerző és felesége mellett a pécsi zenei és művészeti élet legjava részt vett Agócsy László, Ivasivka Mátyás, Csorba Győző, hogy csak néhányukat említsük. Az 1994-es kiállítást pedig a vendégkönyv tanúsága szerint olyan kiválóságok is méltatták, mint Tüskés Tibor író, Horváthné Agócsy Erika egykori konzervatóriumi növendék vagy Hegyi István karnagy. Az ő szavaival zárul ez az emlékező írás. „Örömmel néztem végig Takács Jenő életművének és pécsi kapcsolatainak dokumentumait. Úgy vélem, hogy sok régi pécsinek okoz örömet, ha országos, sőt nemzetközi hírű fiait ily módon is megbecsüli a város. A Pécsi Megyei Könyvtárnak, illetve fonotekájának ez a kezdeményezése kínálja a folytatás gondolatát. Nagyon jó lenne, ha más pécsi szerzők zeneműveinek és zenei írásainak rendszeres gyűjtése, kéziratok megőrzése és megfelelő alkalmakkor ezek közszemlére tétele hagyománnyá, a kutatást és mindannyiunk örömét szolgáló lehetőséggé válna. A kiállítás megszervezőinek és az azon dolgozóknak gratulálok, és azt minden érdeklődő nevében köszönöm.”

TÜSKÉS TIBOR

ÖRSI FERENC

Arra, hogy a személyes sors és a történelem miképpen fonódik össze egy ember életében, hogy az egyéni ambíció és a körülmények miképpen alakítják az író pályáját, jó példa Örsi Ferenc életútja. Pécssett egyre kevesebben vannak, akik személyesen ismerték. Fontosabb életrajzi adatait az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*-ból másolom ide. 1927-ben született Barcson. Tízéves korában már Pécssett van: 1937 és 1941 között a gimnázium alsó négy osztályát a jezsuiták gimnáziumában végzi. 1941 és 1945 között a hadapródiskola növendéke. Hadifogságba esik, ahonnét hazatérve – 1946-ban – Pécssett érettségi vizsgát tesz. Ezt követően a pécsi egyetem jogi karára iratkozik, ahol 1950-ben „végbizonyítványt” szerez. Ezután „terményforgalmi árupropagandista”. 1954-től a Magyar Rádió Pécsi Stúdiójának falurovatát szerkeszti, szakterülete a mezőgazdaság.

Örsi Ferenc az 1952-ben induló, Szántó Tibor szerkesztette Dunántúl című folyóirat egyik „felfedezettje”. A Dunántúlnak összesen húsz száma jelent meg 1956. végéig, és az első tíz szám csaknem mindegyikében szerepel írásával. A folyóirat közli riportját (pl. Kátolyról, a Baranya Megyei Keltető Vállalatról, a nemzedéki problémáról), elbeszéléseit (egyiket, a *Nanica néni* című írását később regénnyé fejleszti), egyfelvonásos színművét. A lapban méltató kritikák jelennek meg írásairól. Nevezetes az a riportja, amelyben az 1956-os tavaszi, mohácsi jeges árvízről tudósít *Víz, jég, szél ...* címmel a Dunántúl 16. számában. Ennek az írásának is lesz folytatása: a dunai árvíz a témája *Négyen az árban* című regényének, amelyből később film is készül. Közben – 1955-ben – a Pécsi Nemzeti Színház bemutatja *Testvértűzek* című drámáját.

Géczy József írja az előadásról a Dunántúl 12. számában: „Örsi Ferenc a házgapótlás és az újszerűség igényével lép fel egyszerre. Műve történelmi dráma – korszerű tanulságokkal.” Előképe, mintája Katona József drámája, a *Bánk bán*. „Ezt az utat követi Örsi is. Mondanivalója a nép vezérkereső szabadságvágya. Hőse Skander bég, aki egyetlen nap alatt török vezérből albán nemzeti hőssé válik.” Véleményét a darabról a kritikus így foglalja össze: „A szerző az albán szabadsághős életét krízisében állítja elének. Választania kell a könnyű érvényesülés vagy népe nehéz, de hősi sorsa között. Skander bég az utóbbihoz áll. A téma tehát hibát-

lan. Magában hordja a konfliktus és hősi jellemfejlődés minden lehetőségét. Mozgalmasságával, romantikájával szinte színpad után kiált. A mozgalmasság megteremtése azonban nagyobb színpadi rutint, az emberábrázolás pedig pontosabb lélektani ismeretet kíván.” Az alapos és elmélyült elemzést Géczy József így zárja: „A Pécsi Nemzeti Színház nemcsak szép előadást produkált, de vállalkozásával a magyar drámaírás ügyét is szolgálta, és egy fiatal, tehetséges drámaírót indított el.”

Örsi Ferenc 1956 őszén mint a Magyar Rádió Pécsi Stúdiójának munkatársa az októberi forradalom mellé áll, a rádió munkástanácsának tagja. Ennek következményei később érnek meg. Egyelőre 1957 tavaszát mutatja a naptár. Pécssett, a Dunántúli Magvető kiadásában megjelenik *Aranylakodalom* című regénye. A könyvről életem egyik legelső kritikáját írtam, s talán az sem érdektelen, hogy a Dunántúli Napló 1957. április 14-i számában jelent meg.

A regény a magyar falu életének 1953 és 1956 közötti szakaszát, vagyis az úgynevezett „személyi kultusz” leleplezése óta eltelt időt mutatja be. Így az írónak lehetősége nyílt arra, hogy a közelmúlt évek mezőgazdaság-politikájának hibáit, a megvesztegethetőséget, a bürokráciát, a törvénytelenégeket, a ridegséget, a protekciót ábrázolja, persze azzal a feltétellel, hogy a történet egyben az igaz ügy győzelmének és a gonosz vesztlének példázata legyen.

Az *Aranylakodalom* cselekménye egy határmenti dél-baranyai községben játszódik. Középpontjában Bajtai Józsefné, Örsi egy régebbi elbeszéléséből már ismert Nanica néni alakja áll. Az ő életének két esztendejét meséli el az író, azt a két évet, amely férje halálától – aki épp aranylakodalomuk előtt pár nappal hagyta itt végleg – az ellenségei fölötti győzelemig tart. A magára maradt özvegyasszony sorsa csupa szenvedés, küzdelem, kudarc. Nemcsak ellenségei vannak, hanem barátai sem értik meg, nem hisznek neki, kinevetik, bolondnak tartják. A szomszédok ármanykodása, a falu vezetőinek gonoszsága mégsem tudja megtörni a hetvenegy éves asszonyt. Bár élete olyan, mint a szedett fa, az események pörölycsapásai megacélozzák, hőssé növesztik. Örsi írói bátorsága és ereje abban van, hogy regényének hőséül egy több mint hetvenéves asszonyt választ, akinek nagyságát, erejét hősiességét elhíhetővé tudja tenni. Valamiféle gyengéd fénnel, a hang lírai közvetlenségével sugározza be alakját. És a mintegy háromszáz oldalas regényben egy pillanatra sem lankad iránta érdeklődésünk. Még a legmerészebb jelenetekben is, például amikor Nanica néni tánra tanítja a falu fiatalságát, megőrzi a hang komolyságát. Ugyanakkor a regény azt is megmutatja, hogy Örsi Ferencnek nem a jellemzés, az alakok sokoldalú ábrázolása, az érzékletes leírás az igazi erőssége, hanem a cselekmény pörgetése, a feszült helyzetek megteremtése, a drámaiság. Nagyszerűen tudja beszéltetni hőseit. Feledhetetlen jelenet például Nanica néni és a párttitkár dialógusa a járási pártbizottságon, a tanácsválasztó gyűlés, vagy az a kép, amellyel a regény zárul: a borbély és a vetélytárs találkozása, valamint Bigyó Mari halála. A drámai előadásnak kedveznek a távirati rövidségű mondatok, a riportszerű stílus is. Az *Aranylakodalom* Örsi Ferenc első regénye. Inkább drámaírói, mint regényírói kvalitását bizonyította. Regényt felnőtteknek nem is írt többet, viszont a dráma, a tévéjáték műfajában eredménnyel kamatoztatta tehetségét.

1957 tavaszán a Dunántúli Napló folytatásokban közölte a mohácsi jeges árvízről szóló, *Négyen az árban* című regényét. Hogy valami történt az íróval, abból lehetett sejteni: máról-holnapra, minden előzetes bejelentés nélkül megszakadt a regény publikálása. Örsi Ferencet – Szántó Tiborral, a Dunántúl főszerkesztőjével együtt – a forradalomban vállalt szerepe miatt letartóztatták. A lexikonban ezt olvassuk: „1957-ben hat és fél hónapot töltött vizsgálati fogságban, majd felmentő ítélettel szabadult.”

A *Testvértüzek* előadása idején már kapcsolatot teremtett a Pécsi Nemzeti Színházzal. Azt követően, hogy a pécsi rádióban megszűnt munkaköre, a pécsi színház segédrendezője és dramaturgja lett. Ez sem tartott sokáig. 1961-től „szabadfoglalkozású”. 1959 és 1963 között több drámát írt (*A kapitány*, *Fekete ventillátor*, *Az utolsó pillanat*, *Epeios akció*), ezek közül néhányat a Pécsi Nemzeti Színház is előadott. (Elgondolkoztató figyelmetlenség, hogy a *Száz pécsi évad* című, a pécsi színház száz évét bemutató vaskos kötet még a nevét sem említi meg.) Ez az az idő, amikor a Jelenkor szerkesztőjeként a publikálás lehetőségét följánlítottam neki. A folyóirat közölte a Reismann János *Kincses Baranya* című fotóalbumához írt előszavát, valamint helyt adott két részletben az *Epeios akció* című tévé-szatírájának.

1963-ban családjával együtt Budapestre költözik, és a Magyar Televízió szerkesztője lesz. 1968-tól a hetente megjelenő *Pajtás* című gyereklap munkatársa, rendszeres cikkírója. Amikor ezekben az években egy alkalommal Pécssett találkoztam vele, és azt kérdeztem tőle: Feri, miért nem írsz elbeszéléseket, regényeket, – azzal válaszolt: Tudod, ha az ember egyszer megteremt magának már egy egzisztenciát, életnívót, nem tud abból engedni. Meg kell élnem... – Két ifjúsági regénye azért később megjelent: *Zöld notesz* (1983); *A Bujdosó-zátony foglya* (1988). 1976 óta rokkantnyugdíjas. 1984-ben József Attila-díjjal tüntették ki.

Legismertebb munkája *A Tenkes kapitánya* című televízió-sorozat és az ugyanilyen című ifjúsági regény (1967). A tévéjátékot elkészülte óta a műsorban többször megismételték, külföldön is vetítették. Több gyerek-nemzedék nőtt föl a film és a regény élményén. Veres Péter az egyik legendás levelezőlapján, mely 1964. február 2-án kelt, a következőket írta nekem: „Megint csak levélben jelentkezem, s akkor is csak közvetítésre kérlek fel. Örsi Ferinek kellene átadnod azt az üzenetemet, hogy nemcsak az enyéimnek, gyerekeimnek és unokáimnak tetszik a Tenkes kapitány, hanem nekem is. Fenébe hajítom a dramaturgiát és mulatok a nem is kissé primitív történeteken. Az se baj, ha Robin Hood és Tell Vilmos hatások érződnek. Ha már szórakoztatni kell az embereket, inkább ilyen legyen, mint fülledt, morbid és üzleti hátsó szándékoktól bűzlő perverzitás.” Ugyanezen a levelezőlapon Veres Péter még Örsi Ferenc teljesítményénél is jobban dicséri Vujicsics Tihamérnak a filmhez írt kísérezőnéjét, és arra biztatja, hogy – Berlioz *Rákóczi indulójához* és Kodály *Toborzójához* hasonlítható – önálló Kuruc-szvitet írjon belőle.

Örsi Ferenc 1994-ben hunyt el Budapesten. Utolsó kívánsága szerint sírját a máriagyúdi temetőben ásták meg. Abban a temetőben, ahonnan a Tenkes hegyre és a siklósi várra egyaránt odalátni.

ÖRSI FERENC

Kincses Baranya

Részlet

Mondják, hogy Olaszországban a városok és falvak a hegytetőkre épültek. Messziről láthatod a hegyet megnyújtó templomtornyokat, a létükkel büszkén kérkedő emberi településeket.

Itt, ebben a megyében csak elvétve találsz falvakat a hegytetőn. A dombvidék községeit szinte odaérkezésedig rejtegetik előled az egymást váltó völgyek, melyeket hegyoldalak, erdők őriznek.

Kereshetünk magyarázatot erre a jelenségre a völgyek fenekén futó patakok vizében, talán a hegyoldalak éghajlatformáló erejében – sok mindenben. De leginkább a vidék népét formáló történelemben.

Verancsics Antal írja 1553-ban, amikor egy követség élén Konstantinápolyba tartva elhajózik Baranya mellett: „Jó Isten, a legjobb s legtermékenyebb földnek mily szomorú képe tárul a szemlélő elé, mily elhagyott itt minden; földet s szőlőket a dudva benőtte, nagy területen is ritka a földműves, ritka a barom, mindenütt elhagyatottság tátong... Hajósunk, egy rác ember, mondja, hogy a birodalom elfoglalása előtt egy faluban több ember lakott, mint most harmincban. Mit mondjunk hát a teljesen elpusztult falvakról, melyeknek még a neve is elveszett?”

287 falu elpusztításával adózott Baranya a töröknek, a Habsburgoknak és az általuk 1704-ben ránk küldött rácoknak.

Bizonyára megérte az olvasó, miért nem kérkednek falvaink a dombok tetején, és miért bújnak meg a hegyek és erdők oltalmában, völgyek mélyén.

Egy uraitól elhagyott nép keresett menedéket, védte életét a láthatatlanná válás fegyverével másfél századon át. Itt nincsenek meredek hegyek, nem voltak templomerődök. És ha lettek volna? Nem a szomszédos hercegecskék zsoldos csapatainak néhányhetes ostromát kellett átvészelniök, hanem emberöltőket, tártárhordák karhatalmával fenyegető török közigazgatása alatt.

A templomtornyok árulását sem kockáztathatták. A XII. században épült mánfai és a XIV. századból való mecseknádasdi templom mellől eltelepült a falu. Nem a hitüket hagyták el, csak a templomot.

Aztán feltalálták egy furcsa templomot.

Az Ormánságban járó ember még ma is láthat talpasházakat. Odalent a Dráva mentén magas a talajvíz, kevés a kő, de valamikor sok volt a fa. Az erdők közt megbújó falvak népe nem ásott fundamentumot, hanem vastag gerendák összekapcsolt talpazatára emelte favázast, sárral tapasztott, sövényfalú házait, amelyeket, ha úgy hozta a szükség, szétbonthatott és másutt, biztonságosabb helyen ismét felállíthatott. Néha meg éppen kerekerekre, görgőkre tették, ökröket fogtak elébe és elvontatták.

Így épültek itt a templomok is.

PÉCS DOMBORZATI KÉPE, PÉCS BEÉPÍTETTSÉGE

Bevezetés

A Dél-Dunántúl legnépesebb és legnagyobb kiterjedésű városa Pécs. Természeti földrajzi szempontból meglehetősen változatos környezetben fekszik. Ma már három tájra is kiterjed: a Mecsek-hegység D-i részére, a Baranyai-dombság É-i peremére és a Pécsi-medencére. Ezek a tájak nem határolhatók el élesen, így hagyományos módszerekkel nehéz eldönteni, hogy a város melyik része fekszik hegységi, dombsági, vagy síksági területeken, és mekkora ezek kiterjedése.

A különböző vetületű és méretarányú, papíralapú térképek vizuális elemzése alapján is számos következtetést vonhatunk le egy település alaprajzi fejlődésére vonatkozóan. Azonban a számítógépes módszerek, az ún. geoinformatikai programok több olyan lehetőséget is biztosítanak, amelyek még szemléletesebbé teszik a különböző korokban készült térképekről leolvasott település-alaprajzok időbeli változásának követését. Sőt az esztétikus megjelenésen túl, számszerű információk kiolvasását is lehetővé teszik.

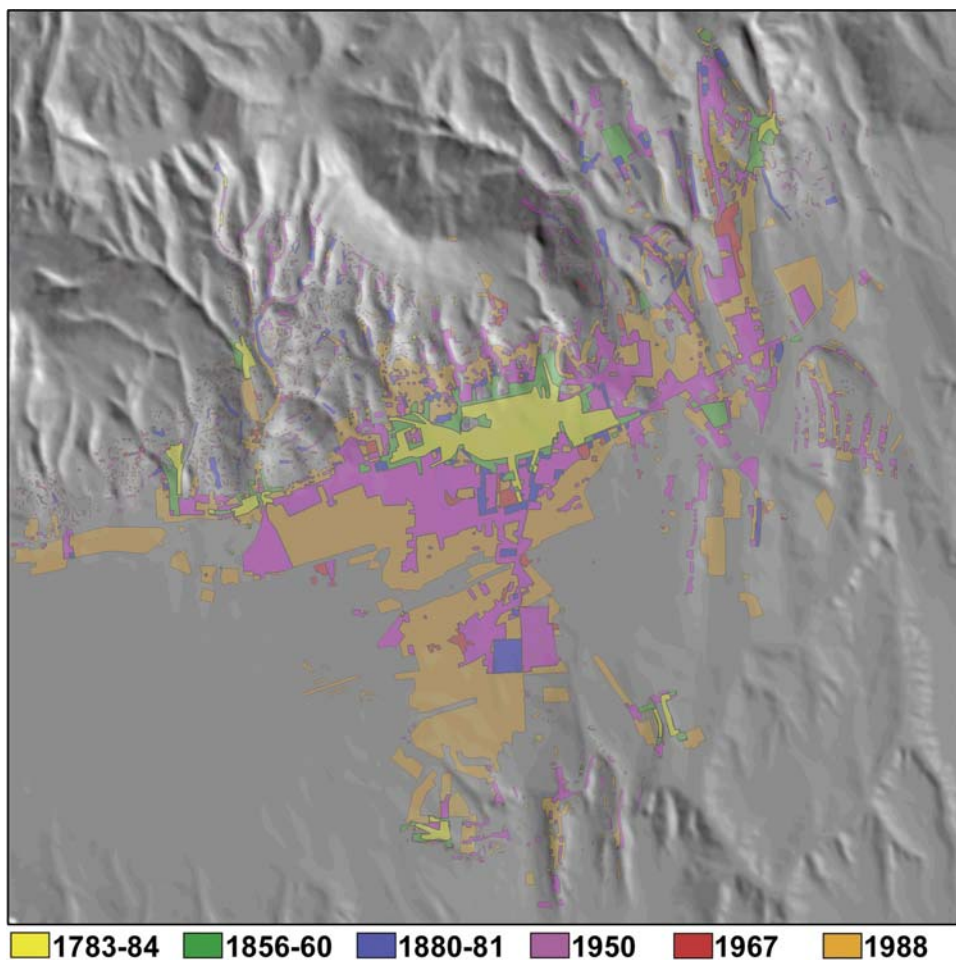
Ha bárkit megkérdezzük arról, hogy milyen domborzatú területen fekszik Pécs városa, akkor legtöbb esetben azt a választ kapjuk, hogy a Mecsek-hegység délies lejtőin. Vajon mennyire igaz ez a megállapítás? Vizsgáljuk meg a kérdést geoinformatikai módszerekkel!

A beépített terület nagyságának meghatározása geoinformatikai módszerrel

A vizsgálat során az IDRISI térinformatikai program segítségével egymásra helyeztük az 1783–84-es, az 1856–60-as, az 1880–81-es, az 1950–51-es, az 1967-es és az 1988-as térképekről leolvasható alaprajzokat. A beépített terület (nem bel-, illetve közigazgatási terület!) azonosítása vizuális interpretációval történt. Az utak futásiránya, a háztömbök alakja, templomok és patakok alapján digitalizáltuk rá a korábbi alaprajzokat az alaprétgre.

A vizuális információ tartalmat növelte az is, hogy a változó kiterjedésű alaprajzok mögé elhelyeztük a vizsgált terület árnyékolással kiemelt digitális domborzati modelljét (1. ábra). A domborzati modell kialakításához szükséges magassági adatokat az 1967-es katonai felmérés során készült, 1:25.000 méretarányú topográfiai térkép szintvonalainak digitalizálásával kaptuk meg. A program interpolációval kitöltötte a szintvonalak közötti részeket is magassági értékekkel, így kaptuk meg a digitális magassági modellünket.

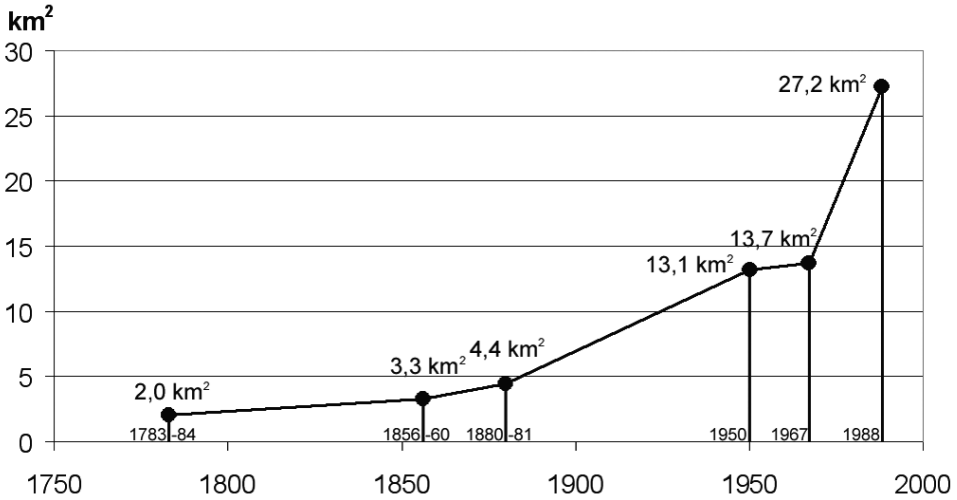
Véleményünk szerint már erről a természeti- és társadalomföldrajzi információkat is tartalmazó ábráról számos jellegzetessége leolvasható Pécs helyválasztásának, terjeszkedésének. Először is a hagyományos térképeknél realiztikusabban helyezi bele a települést a természeti környezetbe. Láthatjuk, hogy a sík, mocsaras terület, illetve az északias szelekkel szemben védelmet nyújtó Misi-

1. ábra. Pécs alaprajzának változása

na–Tubes hegyvonulat hogyan fogja közre az ősi településmagot. A korábban említett folyamatok közül pedig leolvasható a 19. század végéig tartó lassabb, dominánsan K–Ny irányú terjeszkedés, mely során több önálló ipari és lakótelep is kialakult a keleti részeken. Szemléletesen bemutatja továbbá a 20. század második felében bekövetkező, robbanásszerű terjeszkedést, amely már jelentős részben a Pécsi-medence déli oldalának beépítését eredményezi. Értelmezhetővé válik továbbá a 20. századi, „csápokat” eresztő alaprajz kialakulásának oka is, ha összevetjük a hegylábi, völgyekkel tagolt területet és az 1967-es, vagy az 1988-as alaprajzot.

Az IDRISI program segítségével meghatároztuk az egyes katonai felmérések során ábrázolt alaprajzok kiterjedését km²-ben. Ehhez természetesen a beépí-

2. ábra. Pécs beépített területének változása

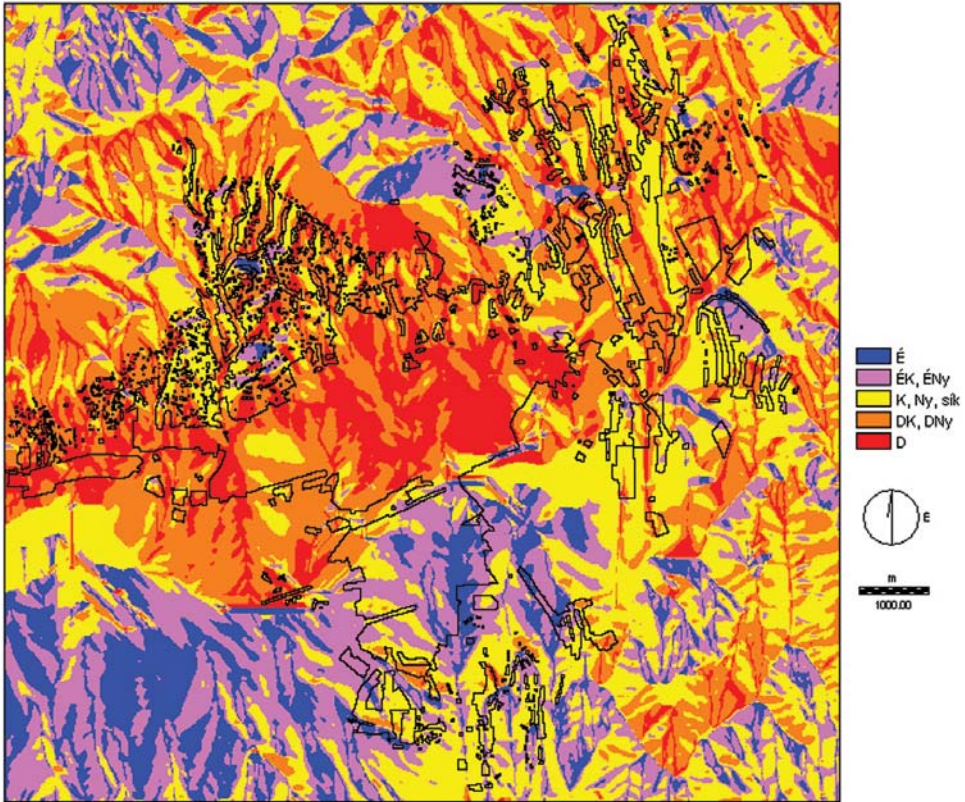
tett területeket minden esetben be kellett vinnünk (digitalizálnunk) a programba, majd az azt felépítő képelemek (pixelek) számának meghatározásával megkaptuk a területét.

A 2. ábrán látható diagramról leolvasható a város beépített területének kiterjedése különböző időbeli metszetekben. A 18. század végétől a 19. század végéig terjedő egy évszázad alatt több mint kétszeresére nőtt a város beépített területe, ami minden bizonnyal a szabad királyi várossá válással, illetve az első nagyobb ipari üzemek beindulásával állt kapcsolatban. A 19. század végétől a 20. század végéig az alapterület hatszorosára nőtt, ez jó egyezést mutat a lakosságszám majdnem ötszörös növekedésével, amit elsősorban a bányászat, majd az erőltetett szocialista fejlődés indukált.

A lejtőmeredekség és a lejtőkiettség arányának változása Pécs beépített területén

Hagyományos kartográfiai módszerekkel is többféle településkörnyezet-minősítő tematikus (pl. lejtőkategória, lejtőkiettségi, mikroklíma) térkép szerkeszthető. Míg korábban egy ilyen térkép megszerkesztése hosszabb időt és jelentős emberi munkát igényelt, addig ma a modern informatikai eszközökkel ezek néhány gombnyomással létrehozhatók. Természetesen a folyamat csak akkor működik ilyen egyszerűen, ha rendelkezésre áll a vizsgált területről egy digitális domborzatmodell. Az általunk készített magassági modellből lejtőkiettségi és lejtőmeredekségi térképeket hoztunk létre.

A kiettségi térkép pixeljei 0° és 360° közötti azimut értékeket vettek fel először. Mivel ez a koordinátaérték ilyen formában nem volt használható településkörnyezet minősítésre, ezért újraosztályoztuk. A különböző fő- és mellékégtájak mik-

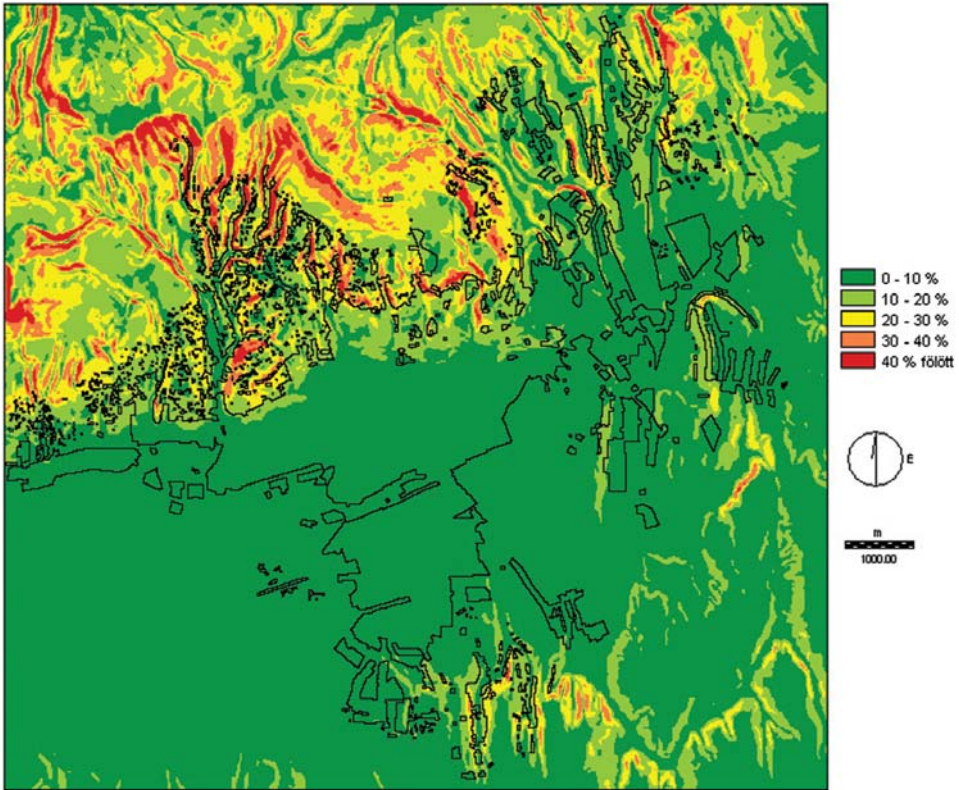

3. ábra. Pécs és környékének lejtőkiettségi térképe
(az 1988-ban beépített terület határát fekete körvonal jelöli)

roklímájuknak megfelelően északról dél felé növekvő pontértékeket kaptak: É = 1, ÉK és ÉNy = 2, K, Ny és sík = 3, DK és DNy = 4, D = 5 (3. ábra).

A lejtőmeredekséget a hazánkban hagyományosan használt mértékegységben, %-ban mértük. A részletes vizsgálathoz a nagyszámú kategóriára volt szükségünk, így tíz százalékonként alkottunk osztályokat (4. ábra).

A települések alaprajzi fejlődésük során különböző meredekségű és kiettségű felszínek felé terjeszkednek. Mint arról már szó volt, az empirikus vizsgálatok alapján kimondták, hogy a legkedvezőbb viszonyokat hazánkban a sík, vagy síkhoz közeli területek és lehetőleg délies kiettségű lankás lejtők képviselik. Vajon

4. ábra. Pécs és környékének lejtőkategória térképe
(az 1988-ban beépített terület határát fekete körvonalvonal jelöli)

mennyire érvényesül ez az elmélet a gyakorlatban? Hogyan lehet ezt számszerűen megvizsgálni?

A hagyományos kartográfiai módszerek alkalmazásakor igen nagy munkát jelentett egy sok részletet tartalmazó térképről a foltok területének a lemérése. Ma már a planiméter helyett térinformatikai programokat használnak erre a célra. Az IDRISI program alkalmas különböző értékek kiolvasására egy előre meghatározott maszk alól. Jelen vizsgálat során arra is kíváncsiak voltunk, hogy vajon Pécs különböző korokból származó, digitalizált alaprajzai (mint maszkok) milyen lejtőképességi és lejtőmeredekségi kategóriákba eső területeket fedtek le.

Az ismertetett módon létrehozott lejtőkategória és lejtőkitettség térképekre „fektettük rá” rétegenként az 1783–84-es, az 1856–60-as, az 1880–81-es, az 1950-es, az 1967-es és az 1989-es térképekről leolvasott alaprajzokat. Az alaprajzok alól a program kiolvasta a különböző értékű pixelek számát, melyeket Excel programban értékeltünk ki.

A kapott lejtőkitettségi adatok egyértelműen mutatják, hogy Pécs lakói az összes vizsgált időkeresztmetszetben uralkodóan délies lejtőket építettek be, kihasználva azok előnyös klimatikus adottságait (1. táblázat). Az égtájak szerinti megoszlásban azonban észrevehető eltolódás következett be a vizsgált két évszázad alatt. Míg a 18. század végén Pécs beépített területének több mint fele feküdt déli lejtőn, addig ez az arány az 1960-as évek végére egyharmadra, a rendszerváltás környékére egynegyed részre csökkent. Ezzel párhuzamosan a másik két délies irány (DK, DNy) nem mutat markáns változást. A keleti és nyugati irányultságú lejtők szerepe azonban észrevehetően megnőtt a vizsgált időintervallumban. Az északias lejtők továbbra is alárendelt szerepet játszanak, de a medence déli oldala felé terjeszkedő régi és új Kertváros hatására feltűnően, mintegy hétszeresére nőtt az ÉK-i és ÉNy-i lejtők beépítettsége.

1. táblázat

	1783–84	1856–60	1880–81	1950	1967	1988
É	0,3%	0,8%	0,9%	1,8%	1,8%	1,4%
ÉK	0,4%	1,6%	1,9%	3,3%	3,3%	2,9%
K	1,9%	7,0%	8,4%	10,8%	11,3%	12,6%
DK	22,4%	22,9%	19,8%	17,7%	17,8%	16,8%
D	54,2%	46,2%	42,4%	35,9%	35,5%	27,4%
DNy	14,7%	14,3%	15,3%	16,3%	16,3%	16,9%
Ny	4,6%	5,5%	6,3%	8,0%	7,8%	11,4%
ÉNy	1,1%	1,1%	3,1%	4,1%	4,1%	7,9%
Sík	0,4%	0,6%	1,9%	2,1%	2,1%	2,7%

A lejtőkitettségi arányok változása Pécs beépített területén

A lejtőkategória térképek kiértékeléséből hoztuk létre a 2. táblázatot. Ezekből kiolvasható, hogy a település az elméleti következtetésekkel összhangban elsősorban a kislejtésű területeket részesítette előnyben az elmúlt évszázadokban lezajlott terjeszkedése során. Azonban a lankás és a meredek lejtők részvételi aránya észrevehető mértékben módosult a vizsgált korszak településfejlődési tendenciáitól függően. A város legjellemzőbb K–Ny-i terjeszkedési iránya mellett a 19. század elejétől megfigyelhető az É-i részek beépítése is, így az 1830-as években a domboldali temetőket megszüntették és újakat jelöltek ki a mocsaras medence szélén. A heglábi területek völgyeiben és szélesebb hátain bányászkolóniák létesültek, és egyre több helyen beépültek a szőlőterületek is. Ennek köszönhető, hogy

a vizsgált időszakok közül csak 1880–81-ben csökken le 60% alá a 0–10 % közötti meredekségű, beépített lejtők részaránya és nő meg észrevehetően a 10–40 %-os domboldalaké.

2. táblázat

	1783–84	1856–60	1880–81	1950	1967	1988
0–10 %	67,9%	61,1%	58,1%	63,6%	63,6%	70,5%
10–20 %	28,4%	32,7%	32,4%	25,1%	25,1%	21,1%
20–30 %	2,9%	4,2%	6,2%	6,9%	6,9%	5,6%
30–40 %	0,3%	1,2%	2,3%	2,9%	2,9%	1,9%
40–50 %	0,3%	0,4%	0,6%	1,0%	1,0%	0,6%
50–60 %	0,3%	0,4%	0,4%	0,4%	0,4%	0,2%
60% fölött	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

A lejtőkategóriák százalékos megoszlásának változása Pécs beépített területén

A 20. század első felében a Pécsi-vízet szabályozták, mocsaras síkságát lecsapolták, így jöhetett létre a medence D-i felén, a területileg némileg elkülönült a régi Kertváros. A II. világháború után a lakáshiányon az állami kézbe került szénés az akkor beinduló uránbánya-vállalatok próbálták segíteni a város K-i és Ny-i részén épített lakónegyedekkel. Ekkor kezdődött meg a hegyoldal nagyobb mértékű beépítése a Magaslati úton és környékén. Ennek a jelentősége azonban eltörlődött az 1970–1980-as években, a medence D-i peremén végrehajtott panel városrész megépítése mellett. Megyeri (Lvov) Kertvárosnak köszönhetjük azt, hogy Pécs beépített területe jelenleg 70 %-ban 0–10 %-os, azaz sík, vagy közel sík felszínen fekszik. Az új városrész ugyanis erősen ellensúlyozza a Mecsek egyre jelentősebb mértékű beépítését.

Összegzés

Geoinformatikai módszerekkel számos érdekes, eddig nem ismert, szám-szerű adathoz jutottunk Pécs történelméből. Pécs fekvését többnyire a Mecsek déli lejtőjéhez kapcsolják a különböző írásokban. A lejtőkíttettségi vizsgálataink valóban igazolták, hogy városunk mindig is délies fekvésű volt, bár a legmelegebb lejtők beépítettsége csökkent az elmúlt időszakban. Megállapítottuk továbbá, hogy a fejünkben élő képpel ellentétben a város nem a meredek mecseki lejtőkre épült első-sorban, hanem a medenceperemi sík, vagy kislejtésű területekre.

Dr. Barri Istvánné tanárnő – Ili néni 100 éves

Barri Istvánné dr. Simrák Ilona tanárnő 2008. július 8-án ünnepli 100. születésnapját. A kerek évforduló okot ad az ünneplésre, s külön öröm számunkra, hogy a tanárnő szellemi frissességben éri meg ezt a magas kort, folyamatos munkában, alkotó terveket szőve. Sokan vannak a városban, akik az elmúlt 82 év alatt élvezhették a társaságát, csodálhatták színes egyéniségét, választékos nyelvhasználatát, pedagógiai rátermettségét, sokoldalú műveltségét, kulturált magatartását, sugárzó lényét.

Második gimnazistaként ismertem meg Barri tanárnőt. A Leőwey Gimnáziumba jártam, 1959 őszén helyettesítő tanárként tanított 3 hónapig az osztályunkban. Két maradandó emléket őriztem meg róla abból az időből: Bornemissza Péter Siralmas énnékőm c. versét, Kecskeméti Vég Mihály LV. zsoltárát tanultuk. Távolinak, szokatlannak tűnt a nyelvezet, de az órán minden olyan természetessé és egyszerűvé vált. Egyszer hazafelé menet találkoztam a tanárnővel, útközben beszélgettünk, majd csatlakozott hozzánk dr. Barri István, a tanárnő férje. Ili néni teljesen magától értetődően felém fordult, és mondta: „Bemutatom neked a férjemet!” Én, az akkor 15 éves diák, tudtam, hogy a tanárnő ezzel engem tisztelt meg. Nagyon sokszor eszembe jutott ez a jelenet, s adott nekem is útmutatást a tanári magatartáshoz.

Az elmúlt tíz évben a Pécsi Szemle olvasójaként, szerzőjeként többször megfordultam az új számok bemutatóján a Művészetek Házában. Ott találkoztam Barri Istvánnéval, Ili nénivel, egykori tanárommal. Egyetemtörténeti írásaimmal kapcsolatban gyakran fordultam hozzá tanácsért, faggattam a 20-as évek bölcsészkaráról, melynek egykor hallgatója volt. Emlékeit szívesen idézte föl, s osztotta meg velem ismereteit a témával kapcsolatban. Erre írásaimban is utaltam.¹

2007. november 6-án az Adalékok a pécsi magyar–finn kapcsolatok történetéhez. *Lisäyksia Pécsin unkarilais–suomalaisten suhteiden historiaan* c. kétnyelvű különnyomat bemutatóján hozzászólóként mondta el a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem „üzenetét”, egy összehasonlító nyelvészeti elemzést, amit magyar és finn nyelvi példákkal támasztott alá.

Máskor a pécsi várfalon fölállított Keltaur-szoborról nyilvánított véleményt. Forrásokra hivatkozva utalt a pécsi kelta régészeti emlékekre. Hiányolta a nagyközönség tájékoztatását a mű mitológiai vonatkozásairól. Elmondta, hogy a kelták a rómaiak előtt és idején éltek a város területén, s a Sopianae név is abból az időből származik, valószínűleg egy kelta főúr neve volt, de ez nem állítható teljes biztonsággal. A város kelta nevének magyarázatáról Harcos Ottó: Szerelmem, Pécs c. könyvében is olvashatunk, szerinte a városnév három szó összetétele, jelentése: az istenanya háza. A várfalon látható keltaur nem azonos a kentaurral, mint sokan hiszik, a kentaur a görög-római mitológia része, a keltaur a kelta mitológiáé, amelyben előfordul az oroszlán-ló testű harcos alakja. A 100. életévében lévő tanárnő osztatlan elismerést váltott ki megnyilvánulásaival.

¹ Zemplényi Vera: Szabó Aladár és Aino Hakulinen. Pécsi magyar–finn kapcsolatok = Pécsi Szemle 2005. ősz, 82. p.; Adalékok a pécsi magyar–finn kapcsolatok történetéhez. *Lisäyksia Pécsin unkarilais–suomalaisten suhteiden historiaan*. A Pécsi Szemle különszáma. 2007. 68. p.

2008 januárjában értesültünk arról, hogy Barri Istvánné a Tüke-díj kiválasztotta, s ez évtől kezdve a Tüke Alapítvány kuratóriumának a tagja.

Hogyan vált a tanárnő pécsi tükévé, holott nem Pécssett született, s nem is egy több generáción át Pécssett élő család leszármazottja?

A tüke szó eredeti jelentése szerint a szőlőtőkét jelöli, a szőlőnek a föld feletti megvastagodott részét, a végleges helyére ültetett szőlőt. Később a szőlőtökével szoros kapcsolatban álló, azzal foglalkozó pécsi polgár megnevezésére szolgált. Arra, aki letelepedett Pécssett, szőlőt vásárolt, szőlejét maga művelte vagy műveltette.

2008 márcus. (Dezső Barnabás felvétele)

Pécs város mindig híres volt arról, hogy jelen volt a magas kultúra s annak intézményei, s arról is, hogy befogadta, s a maga képére formálta az ide érkezőket, s megtartotta az itt élőket. A meghonosodáshoz több generáció tapasztalata kellett, ezt jelképezi a szőlőtöke, dél-dunántúli nyelvjárásban a „tüke”, amit nem lehet átültetni, mert nagy, bozontos gyökerei a köves, meszes domboldal mélyéről szívják éltető erejüket. A pécsiek nyelvhasználata egy szép szóképpel fejezte ki az itt meggyökeresedni tudó, szőlőt művelni képes polgár megkapaszkodását. A tüke szó megőrzött régiség, a meghonosodás helyi tapasztalatait rejti, kifejezi a tágabb környezethez és a szűkebb hazához való ragaszkodást. Mai használata is őrzi az eredeti jelentés néhány vonatkozását, a városhoz való mélyebb kötődés kifejezésére szolgál. Mit is jelentett a befogadás, meghonosodás Barri Istvánné Simrák Ilona életében? Mit adott neki a város, és mit adott ő a városnak az elmúlt 82 év alatt? Hogyan érdemelte ki a tanárnő ezt a rangos kitüntetést?

Barri Istvánné Simrák Ilona 1908. július 8-án született a Tolna megyei Ócsényben. Apja, Simrák Károly tanító volt a faluban. Anyja, Kutnyánszky Róza egy lengyel kisnemesi család sarja. Bátyja, Árpád öt évvel volt idősebb nála. A család később Vázsnokra került. Gyermekkorát és szüleit a tanárnő később így idézte föl: „Édesapám szigorú volt, de nem kegyetlen. Fegyelmet tartott, de nem alázott meg senkit, és nagyon jól tanított. Végtelen türelme volt, akárhányszor elmagyarázott egy dolgot, ha valaki nem értett valamit. Persze, ha rosszkodott, vagy nem tanult valaki, büntetett is, ha kellett, de ezt is mindig szeretettel tette. Nem lázadást váltott ki a gyerekekből, hanem belátást. Azt, hogy saját érdekükben tanulni kell és jól viselkedni. És amit soha nem felejték el, édesapám el tudta felejtetni a már megbüntetett rosszaságot és mulasztást. A delikvenst legközelebb meg tudta dicsérni, ha megérdemelte, és bátorította teljes szívvel. Sohasem könyvelt el senkit rossznak, butának, hanem ezekből fáradhatatlanul próbálta kinevelni a tanítványait. De nekünk mindent kellett tudni, mert azt mondta, ha a saját gyermekeit nem tudja nevelni és megtanítani, akkor senkit sem. Ez nekünk a bátyámmal természetes volt. Szívesen tanultunk, és eszünkbe sem jutott, hogy amit a szüleink mondanak, ne lenne jó és igaz. Mert úgy éltek, ahogy tanítottak. Hitelesek voltak.”²

Később a család Városhidvégre, Somogyba költözött, Ilona pedig a kaposvári gimnáziumban folytatta tanulmányait, az érettségét Székesfehérváron tette le. Kitűnő tornász volt, szerette a matematikát, de a kedvenc tantárgy a latin maradt. Mindig jó tanuló volt, becsülettel tanult. 1926-ban jelentkezett a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–latin–francia szakára, később az utóbbit elhagyta. Választásában az egyetem jó hírének fontos szerepe volt. Édesapja széles látókörű művelt emberként nyomon követte a kulturális élet eseményeit, ajánlotta neki, hogy a pécsi bölcsészkarra kérje felvételét. Elhatározásában a székesfehérvári gimnázium tanárai is megerősítették.

A művelt nagyközönség számára ismert tény volt, hogy a pécsi bölcsészkaron olyan európai híró professzorok oktatnak, akik a legmodernebb filozófia iskola, a szellemtörténeti irányzat legjelesebb magyarországi képviselői. [Halasy-] Nagy József, a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem első rektora 1923. október 24-én mondott rektori székfoglalójában megállapítja, hogy az egyetem eszméje az idealizmusban gyökerezik, mely látja az ember magasabb rendeltetését, tudja, hogy nemcsak a mulandó, hanem az örök világnak is része. „Az egész kultúra alkotásokból jön létre, s alkotás az egyetemi élet feladata is. Az ész tevékenysége nyomán itt kell megformálódni a kultúra legfőbb értékének: az igazságnak. [...] Az isteni rész jelenjék meg a szellemünkben” folytatja.³ Az első pécsi rektor Pécs városát a lelki elmélyedésre, a tudós munkálkodásra alkalmasnak találta.

A 19. század utolsó harmadának és a 20. század elejének tudományát a pozitívizmus határozta meg. A tudósok figyelme a természettudományok gyors fejlődésének hatására a látható világ felé fordult, az idealizmust a múlt filozófiájának tekintették. A humán tudományok művelői is a természettudományok mintájára az objektivitást és az egzakttságot hangsúlyozták. A pozitivisták irodalomtörténet „ke-

² L. Sipos Koppány Kadosáné: Portré. Egy Mester és tanítványai 1941-től napjainkig. Dr. Bari Istvánné, Ili néni. Konzervatív pedagógiai folyóirat. 8. sz. 2005. november. PPKE BTK, Piliscsaba, 142. p.

³ Nagy József: Egyetem és idealizmus. Az 1923/24. tanévi rector magnificus székfoglaló beszéde = Egyetemi iratok. Dunántúl, Pécs, 1933. 31. p.

rülte az alkalmat, hogy az anyagon túlnövő szellemi erőkkkel összetalálkozzék.”⁴ A tudósok úgy gondolták, hogy a történelem és a kultúra egésze a természeti törvények szerint működik, s ezért nem szükséges más jellegű magyarázatokat keresni, mert a kultúra csak az anyag elváltozása. A pozitívizmus látókörén kívül esett a művelődéstörténet, az eszmei és lelki tényezők vizsgálata. Az idealizmus a 20. században ismét új lendületet vesz. A szellemtudományi irányzat tárgyául az egész embert jelöli meg, aki csak a lelkivilágába való beleélés, a megértés által közelíthető meg. A szellemtudományi kutatások célja a művekben megnyilvánuló értelem, jelentés megragadása. A németországi szellemtörténeti filozófia az emberi életre, a megértésre, az átélésre helyezi a hangsúlyt. A filozófusok szerint a természetet magyarázzuk, a lelki életet megértjük.

Thienemann Tivadar, a pécsi egyetem Német Tanszékének professzora, akadémikus a magyar szellemtörténeti iskola központjává Pécsre tette meg, legfőbb orgánumává a Minerva folyóiratot. Thienemann így fogalmazta meg hitvallását: „Lélekben visszautasítottam, ami engem nem mint egyént, hanem, mint csoport, osztály vagy faj tagjának tekintett. Mint szellemtörténész az embert szellemi mivoltában, különös egyéni gondolkodásával, meggyőződésével, előítéleteivel akarom megérteni, nem pedig testalkati, biológiai, faji vagy genetikus tulajdonságai alapján.”⁵

A Pécsen megjelenő Minerva folyóirat első számában a főszerkesztő megfogalmazza, hogy a folyóirat az idealizmust követi, és képes lesz megragadni a szellemi tényezők döntő szerepét. A szellemtudományi irányzathoz való csatlakozással Thienemann a „pécsi iskolát” a legkorszerűbb európai szellemi áramlatokhoz kapcsolja. A hazai szellemtudományi műhelyhez tartozott Szekfű Gyula, Gombocz Zoltán, Horváth János, Szerb Antal, Lukinich Imre, Zolnai Béla. A magyar szellemtudomány lépést tartott a német szellemtudománnyal, de meg is változtatta azt. Más hangsúlyokat jelölt meg, a hazai talajhoz igazította a szemléletét, hangja erőteljesebb. Thienemann Tivadar 1929-ben Pécsen megjelent könyve, az Irodalomtörténeti alapfogalmak a magyar szellemtörténet alapokmánya.⁶

A pécsi egyetem feladatainak megjelölésekor fontos szerepet játszott a szellemtörténeti irányultság mellett az egyetem földrajzi meghatározottsága, a dunántúli kutatási témák hangsúlyozása. Klebelsberg ünnepélyes megnyitó beszédében 1923. október 24-én a pécsi egyetemet a Dunántúl egyetemének nevezte.

Mindezekon kívül a nagyhírű professzorok fontos feladatuknak tekintették – akárcsak Klebelsberg Kunó kultuszminiszter – a jellem formálását, az erkölcsös magatartás kialakítását, az értelmiségi elit kinevelését, mert az egyetemi tanár is pedagógus, „de az ő pedagógiai eljárása más”.⁷ A jövő értelmiségének idegen nyelveket kell beszélni, meg kell fordulni külföldi egyetemeken. A Rákóczi úti aula bejárata fölötti latin mondat: Sub pondere crescit palma – Teher alatt nő a pálma – figyelmeztetett mindenkit a feladat komolyságára.

⁴ Thienemann Tivadar: A pozitívizmus és a magyar történettudományok. Minerva, 1922. 13. p.

⁵ Thienemann Tivadar: Margitszigeti napló. Kézirat. Hagyaték. OSZK, FOND 152/ . 1984.

⁶ Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Danubia Könyvkiadó, Pécs, 1931. Reprint: Pannónia könyvek, Pécs, 1985.

⁷ Weszely Ödön: Az egyetemi tanulmányok módszeréről – A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1923/24. tanévi irataiból. Dunántúl Kiadó, Pécs, 1933. 40. p.

Az egyetem szellemiségével összhangban fogalmazza meg Gyomlay Gyula, az 1926/27-es tanév rektora, a Klasszika-Filológia Tanszék professzora, akadémikus, tanévnyitó gondolatait. Szerinte az egyetem ugyan különböző területek szakembereit képi, de vannak olyan általános kérdések, amelyekre egységes feleletet kell adni az egyetem minden polgárának, azaz egységes világnézetet kell kialakítani. Az idealizmus talaján állva nem a pillanatnyi célt kell látni, hanem el kell vonatkoztatni a megtapasztalt valóságtól. A tudományos kutatómunkára már a középiskolának föl kell készítenie, mert önálló munkát a hallgatótól csak akkor lehet elvárni. 20 éves középiskolai, 20 éves egyetemi tanári tapasztalataira hivatkozva állítja ezt.

A klasszika-filológia tudósa szakterületének helyét így fogalmazza meg beszédében: „A mai értelemben vett klasszika-filológia valóságos történeti tudomány, mely a görög és római nép szellemi életének összes megnyilvánulását vizsgálódása körébe vonja, még azokat is, melyek nem éppen a nyelv útján alakulnak, és nem annak közvetítésével jutnak kifejezésre.”⁸

Simrák Ilona kisasszony „Leczekkönyvének” tanúsága szerint római irodalomtörténetet, görög alaktant, görög-római retorikát, később görög és római szerzőkről szóló előadásokat hallgatott a neves professzortól. Ma így emlékszik vissza a tanárnő Gyomlay Gyulára: „Pontos, alapos felkészülést várt el tőlünk, szigorú tanár volt. Az egyetemi előadásokon hűvös volt és távolságtartó. Előfordult, hogy meghívta hallgatóit a lakására, ahol barátságosan, vendégszeretettel fogadott mindenkit.” A Leczekkönyvben Weszely Ödön, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Birkás Géza, Nagy József, Holub József, Zolnai Gyula neve szerepel a tantárgyi felsorolásban. A szóbeli vizsgákon általában jeles, elvértve jó minősítéssel ad számot tudásáról, sőt van „Kitűnően colloquált. Igen szorgalmas” bejegyzés is. Pedig a vizsga nem volt könnyű. A professzorok alapos felkészülést követeltek meg, nem tűrték a felszínességet. A kollokviumokon beszélgetések közben vezették rá a hallgatókat tudásuk elmélyítésének szükségességére, szemléletük megváltoztatására, látókörük kitágítására. Tudatosították hallgatóikban, hogy a szellemtörténeti irányultság kimunkálása nem nélkülözheti a pozitívista tudományosság alaposságát.

„Zolnai Gyula, a magyar nyelvészet tanára igen mogorva ember volt, előfordult, hogy a húszéves fiúknak a könnyük potyogott, amikor a vizsgáról kijöttek. A lányokkal elnézőbb volt.

Tolnai Vilmos – bár igen szigorú tanár volt ő is – a hallgatók közt nagy népszerűségnek örvendett. Klebelsberggel ápolt barátságot, ő gondozta Széchenyi István döblingi hagyatékát. A 19. század irodalmáról, Aranyról, Madáchról tartott igen élvezetes előadásain annyian voltak, hogy még az ablakpárkányokon is ültek, sokan a folyosón kaptak már csak helyet. Orvostanhallgatók, jogászok is jártak az óráira. Nemcsak kitűnő előadó volt, hanem igazi pedagógus is. Sokat adott a hallgatók öltözködésére, külső megjelenésére. Előfordult, hogy figyelmeztette hallgatóit az udvariassági szabályok betartására, a kulturált magatartásra, de ezt soha sem bántó vagy sértő módon tette.

⁸ Gyomlay Gyula: Az 1926/27. tanév rector magnificusának beszéde, mellyel rectori székét elfoglalja. A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem irataiból. Dunántúl Kiadó, Pécs, 1933, 23. p.

Vargha Damján ciszterci szerzetes volt, magyar irodalomtörténetet, középkori vallásos irodalmat tanított. Nagyon szerette a tanítványait, érdeklődött a családi életük iránt, ő volt a Szent Mór Kollégium igazgatója is. A hallgatók anyagi problémáikkal gyakran fordultak hozzá, ilyenkor bevezette a diákot a kollégium kápolnájába, és az oltár előtt térdelve kérték a szenteket, hogy járjanak közbe a Jóistennél a pénzügyek rendezése érdekében. Előfordult, hogy kifelé menet eszébe jutott a professzor úrnak, hogy van még néhány szent, akinek a neve kimaradt a fősorolásból, s így vissza-visszatértek az imádság helyére, és folytatták a fohászkodást. Anekdoták keringenek még róla ma is, de az bizonyos, hogy annyi pénzt tudott összegyűjteni, amivel mindenkinek tudott segíteni. Klebelsberg Kunó mikor meglátta, már nyúlt is az erszényéért, s pénzt adott át neki, de állítólag így tett a holland királyné és az etióp császár is, akiket szintén fölkeresett pénzszerző útjain. Nagy tervét sikerült megvalósítania, fölépült a Szent Mór Kollégium, ahol a hallgatók nyugodt körülmények között készülhettek későbbi hivatásukra.

Az egyetem Rákóczi úti épületének második emeletén voltak a bölcsészkar tantermei, a jobb oldalon a bölcsészeké, a bal oldalon a jogászoké. A magyar szaktantárral, történelemmel, franciával, olasszal, némettel lehetett párosítani. Négy évig a szaktárgyi órákat kellett hallgatni, az ötödik évben a gyakorlógimnáziumban kellett tanítani, s ekkor volt a szakdolgozat beadási ideje is. Az egyetemen kevés volt a nőhallgató. A felsőfokú intézmények nem sokkal korábban nyitlak meg a lányok előtt, hisz csak néhány évvel azelőtt lehetett Magyarországon lánygimnáziumban is érettségi vizsgát tenni. Professzoraink külön figyelmet szenteltek nekünk, s férfi hallgatótársaink pedig vigyáztak ránk. Hallgatótársaink közül Georgovits (Györke) Józsefet, Szabó Aladárt, Kolozsváry Grandpierre Emilt, Kardos Tibort, Szabó Pál Zoltánt tartottuk tehetségesnek. Ők később szép pályát futottak be.”⁹

A szigorlatok letétele után következett a tanári munkára való gyakorlati felkészülés. Az egyetem nőhallgatói a Miasszonyunk Rend Pécsi Szent Erzsébet Gimnáziumában végezték gyakorlótanításukat. Simrák Ilona szakvezető tanára latin nyelvből Hardy Ernő volt, magyar nyelv- és irodalomból Major Mater Stefánia. Mindkét szakvezető tanár nagy tapasztalattal rendelkezett a tanítás területén, sok segítséget adtak, de biztosították a tanárjelöltek szabadságát a tanításban, nem erőltették a vallásos szemlélet hangsúlyozását. Az egyetem modern szellemisége nem volt idegen a katolikus leánygimnázium szellemétől. „Minthogy a tanítás a tanár és tanuló közös munkája, gondunk volt arra, hogy a tanulók ne kész anyagot kapjanak, hanem keressék az igazságot, gondolkodjanak, és ily módon széleskörű tudás birtokába jussanak” – olvasható az intézmény évkönyvében.¹⁰

Az egyetemi élet emlékeinek felidézéséből nem maradhat ki a szórakozás sem. „Sok udvarlóm volt, közöttük a későbbi férjem, Barri István jogász is. Eljártunk az egyetemi bálókba, ahova csak 'gárdé'-val lehetett menni, édesanyám olykor 10–12 lányt is gárdéozott. A hallgatókon kívül megjelentek a bálókban neves professzoraink is, feleségükkel együtt, s ott volt Vargha Damján professzor is. A bálók után a leánykollégiumban – a Rákóczi út sarkán lévő Szent Erzsébet Kollégiumban

⁹ Az interjúk készítésében nyújtott segítségért köszönetet mondok Füredi Zita bölcsészhallgatónak.

¹⁰ A Miasszonyunkról nevezett Női Kanonok Rend Értesítője az 1935/36. iskolai évről. Pécs. 15. p.

– nagy vidámsággal idéztük föl dr. Szanáthy Aniella felügyelő tanárral együtt elmé-nyeinket. Volt beszédtemánk bőven.”

Simrák Ilona 1934-ben vette kézbe kitüntetéses magyar–latin szakos diplomáját. 1936-ban kötött házasságot dr. Barri István pécsi jogással, aki akkor megyei aljegyző volt. Édesapja a földmérőségen kultúrmérnökként dolgozott. Házasságkötésük után férje szüleinek lakásában indult közös életük. A család számára boldog időszak következett, első gyermeke, István 1937-ben született, őt követte László 1940-ben. Barri Istvánné úgy gondolta, hogy a családban van tennivalója bőven, így nem vállalt állást, egyébként is a diplomások körében nagy volt a munkanélküliség. 1941-ben meghívták a Miasszonyunk Női Kanonok Rend iskoláiba állandó helyettes tanárnak. Édesanyja is Pécsre költözött, így a két nagymama segített a gyermekek nevelésében.

A Miasszonyunkról nevezett Női Rend iskolái közé tartozott az 5 éves tanító-nőképző intézet 6 osztályos elemi iskolával, a leánygimnázium és a polgári leányiskola. A többféle iskolatípusban végzett tanári munka, az állandó helyettesi státusz, a nagy múltú iskola sokirányú nevelői tevékenysége a kezdő tanár számára későbbi pályájához gazdag tapasztalatokat nyújtott. Állandó kinevezésre nem számíthatott a tanárnő, főként az egyetemet végzett rendi tagokat véglegesítették, s jártak a pécsi egyetemre apácák is. Időközben az iskola elvesztette gyakorlóiskola jellegét, ugyanis a pécsi bölcsészkar 1940. október 31-én bezárta kapuit. Mindenképpen állandó tanári státust szeretett volna Barri tanárnő, s mikor felajánlották neki a Pécsi Ipari Leányközépfiskola magyartanári állását, elfogadta azt. Erről az iskoláról, ahol 10 évig tanított, 1999-ben tanulmányt közölt a Pécsi Szemlében.¹¹ Az ipari szakközépfiskola új típusú iskola volt, mely gyakorlati pályára készítette föl a lányokat, de érettségit is adott. A tanítás 1943 novemberében indult, és még a háborús körülmények között is folyt. Az első érettségiző osztály 1947-ben végzett. Az iskola nagy népszerűségnek örvendett. Az idejárom diákok megtanultak főzni, gazdálkodni, varrni, kertészkedni. Mikor már állandósult az iskola, 1952-ben rendelettel szüntették meg az összes magyarországi ipari leányközépfiskolát. A növendékek közül sokan tanultak szakfőiskolákon tovább, mindegyikük megállta a helyét a családban, vagy ipari pályán egyaránt.

Az egyik itt végzett osztály 2003-ban születésnap ajándékként Barri tanárnőt hintóval kocsikázásra vitte a városban.¹² Barri tanárnő ült a fehér hintóban, egy tanítványa mellette, a bakon a hajtó, négy kis fekete ló húzta, s mögöttük felsorakozott az „osztály”. A kocsikázás híre eljutott dr. Mádl Ferencné Némedy Dalma köztársasági elnöknek asszonyhoz, aki szintén tanítványa volt a tanárnőnek. Ő küldte el hozzá a Kossuth rádió egyik riporterét, aki egyórás műsort készített vele, amit 2003 karácsonyán közvetítettek.

A 40-es évek alatt sok minden megváltozott, a háború, az orosz megszállás, a szocializmus felforgatta a családok életét. Nehéz idők voltak ezek. Barri tanárnő igyekezett mindenütt helytállni, nappal tanított, este készült az órákra, vagy ruhákat

¹¹ Barri Istvánné: Boldog Gizella Ipari Leányközépfiskola Pécsen 1943–1952. = Pécsi Szemle, 1999, 80–83. p.

¹² Születésnap hintó. (fotó Müller Andrea) = Dunántúli Napló, 2003. június 5. p.

varrt a gyermekeinek. Időközben a család létszáma is gyarapodott, 1946-ban született leánya, Éva. Az 1940-es évek végén magyar–latin szakos diplomája mellé orosz-tanári képesítést kellett szereznie. Férje elvesztette állását. Őt is bántották politikai okok miatt, de tanártársai kiálltak mellette. 1952-ben került a Leőwey Klára Gimnáziumba, a korábbi Szent Erzsébet Gimnázium jogutód iskolájába. 1954-től 1966-ig három osztálya volt, magyart, latint, orosz tanított, szabás-varrás szakkört vezetett, korrepetált. Mindenki fordulhatott hozzá apró-cseprő ügyeivel, de előfordult az is, hogy ki kellett állnia egy tanítványáért. Ezekre az eseményekre így emlékszik vissza az egykori diák, Vásáriné Trábert Márta: „1954-58-ig voltam leőweysta Pécsen, és olyan szerencsém volt, hogy Ili néni volt az osztályfőnököm. Ő mindenkihez egyformán, de szükség esetén különböző mértékben is jóságos, gondoskodó és önfeláldozó volt. Nagyon nehéz évek voltak. Benne volt 1956 és az azt követő súlyos terror. Mindenki félt, féltette a családját, állását, szabadságát. [...] Az történt a kollégiumban, hogy leckémmel végezve írtam egy hazafias verset. A felügyelő tanár elvette, és leadta az igazgatónál. Azonnal ki akartak csapni, az ország összes gimnáziumából kitiltani szándékoztak. Csak Ili néni múlt, hogy nem így történt. Minden veszélyt vállalva, ki mert állni mellettem. Így eztán csak a kollégiumból csaptak ki. [...] Ili néni újra segített. Egyik osztálytársamnál szerzett szállást havi 100 Ft-ért. Ezt még ki tudták fizetni a szüleim, és a családnak is segítséget jelentett. [...] A továbbtanulásom sem ment ezek után simán. Ili néni megsúgta, hogy pedagógus pályára nem engednek, és bejelölte nekem és helyettem a Veszprémi Vegyipari Egyetemet. Neki köszönhetem, hogy vegyészmérnök lettem. [...] Jóságával és szeretetével Ili néni magasan kiemelkedett a többi tanár közül. Értem kockázatot vállalt, és veszélyhelyzetben is segített. Hálát adok Istennek, hogy ő volt az osztályfőnököm.”¹³

S mi volt a titka nevelői tevékenységének? Hogyan idézik föl ma tanítványai az alakját? „Közvetlen, szeretetteljes lényével bearanyozta azt a környezetet, ahová betette a lábát.” (Czikkné Mosonyi Marianna). „Lényével tette a csodát, a szeretetével, az arcán levő mosolyával, a jó szavaival, azzal, hogy ott volt mindig, amikor és ahol szükség volt rá, mindenkire próbált figyelni.” (Dr. Soósné Simor Margit). „Empátiakészsége és sok szeretete.” (Karádiné Oppe Irén). Görögországból kimenekített gyerekek is kerültek az osztályába. Kuruczné Toli Stefánia hálásan emlékszik vissza egykori tanárára: „Egy voltam közülük. Négyen a pécsi Leőwey Klára Gimnáziumba kerültünk az »a« osztályba, melynek osztályfőnöke Barri Istvánné, Ili néni volt. Ettől fogva Ili néni figyelemmel kísérte életünket. Hétvégeken, amikor csak mi, görög lányok maradtunk a kollégiumban, bejött hozzánk. Első perctől kezdve nemcsak tanárunk, nevelőnk, hanem anyukánk volt. Minden problémával hozzá fordultunk. Ha szénszünet volt, Ili néni megszervezte, hogy egy-egy osztálytársunk fogadjon be minket. 1956-ban, a forradalom idején nem mehettünk ki a kollégiumból. Varrással töltöttük az időnket. Egy szoknya varrásával kínlódtam varrógép híján. Az ujjaim sebesek voltak már. Ili néni figyelmét nem kerülte el ez sem. Elővette a kollégium varrógépét, megtanított rajta varrni. Így a szoknya elkészült, és szabni-varrni is megtanultam tőle. Hálából egy kis tűpárnát készítettem neki. Amikor 2004 novemberében sikerült meglátogatnom, a sok emlék mellett előkerült az agyonhasznált régi kis tű-

¹³L. Sipos Koppány Kadosáné... i.m. 2005. 145–147. p.

párna is. Ili néni fantasztikus EMBER. Olyan anyaszívű asszony, akinek a három gyereke mellé elfértünk a szívében mindannyian. Jutott anyai szeretetéből a vadidegen, haza és család nélküli gyerekeknek is, mint amilyenek mi voltunk. Jó tanácsiból éltünk és tanultuk meg azt a sok mindent, ami az élethez kellett. Még csirkét sütni, fiúkkal viselkedni, vigyázni magunkra, embernek lenni is.”¹⁴

1966-ban kezdődő nyugdíjas éveiben is folytatta tanári tevékenységét, 10 évig tanított latin nyelvet a Leőwey Gimnáziumban, ekkor másodszor is nyugdíjba ment, majd 80 éves korában meghívták az egyetem jogi karára latint tanítani, 87 éves koráig tanított mindenki által, de főként tanítványai által nagy-nagy elismeréssel. Örömet jelentett számára visszatérni az Alma Mater falai közé latint tanítani, ahol egykor Gyomlay Gyula professzor óráit hallgatta, görög-latin szerzőkkel ismerkedett. A 90-es években tanított latint a Püspöki Énekiskolában is. Felkeltette a diákok érdeklődését nemcsak a nyelv iránt, hanem széles körű műveltségével arra ösztönzött mindenkit, hogy olvassák az ókori szerzők műveit, ismerjék meg a korra vonatkozó tudományos kutatások eredményeit.

Közben az évek múlásával sok szomorúság is érte. 1967-ben elveszítette szeretett férjét, 1970-ben súlyos betegségben elhunyt fiatalasszony lánya, Éva, 1993-ban István fiától kellett elbúcsúznia. Hogy lehet mindezt kibírni? – kérdezhetjük. „Hittel! – mondta. – Az Úr Isten tudja sorsunkat. Ha a jót elfogadtuk, el kell fogadnunk a rosszat is.”¹⁵ Ma szerető, segítő családi légkör veszi körül: István fiának özvegye, Mária, László fia és felesége, Zsuzsanna, unokái, dédunokái és ükunokája – ők biztosítják számára a nyugodt, békés öregkort, s örülnek minden elismerésnek, sikerének. Tagja a Leőwey Klára Gimnázium nyugdíjas egyesületének is, programjainak állandó résztvevője. Pedagógusi munkájának elismerését jelentik az állandó találkozók. Szinte nincs olyan hét, hogy ne hívná valamelyik osztálya, valamilyen üreggyel találkozóra. Tanítványai megünneplik a 40, 50, 60 éves érettségi évfordulót, a tanárnő 95., 96., 97. stb. születésnapját, a vas és rubin diploma átadását. Most a 100. születésnapra készül a tanítványok népes tábora. Nincs hely a naptárában, 2008. július 8-ig minden hétfőre foglalt az ünneplésre. A tanítványok javaslata alapján kapta meg a pécsi bazilikában a Tüke-díjat is, az ajánlások száma felülmúlta mindenkiét. „Kiváló oktató-, nevelőmunkája, munkabírása, csodálatos humora, derűje, emberek iránti szeretete, példamutató magatartása tette méltóvá arra, hogy a mai napon mindezek elismeréséül átnyújthassuk számára a pécsi Tüke-díjat” – hangzott a laudáció dr. Bözsöny Ferenc tolmácsolásában. S a padosorokban ott ültek az egykori tanítványok, akiknek a legfiatalabbja is a 60. életéve körül jár.

A tanárnő a díj átadása után megköszönte a kuratóriumnak a megtisztelő kitüntetést, ezután a tanítványaihoz szólt, akik mint hajlékony szőlővesszők kerültek évtizedekkel ezelőtt a keze közé, de mára erős tőkékévé váltak. Hogy lehetséges ez? Úgy, hogy aki alakította, formálta őket erős volt, mint a mecsekoldali szőlő, mely a köves, agyagos hegyoldalon a rögökbe kapaszkodik, s mélyről szívja éltető erejét.

Isten éltesse soká!

Zemplényi Vera

¹⁴ L. Sipos Koppány... i.m. 2005. 148. p.

¹⁵ Uo.

Mattyasovszky Zsolnay Péterné – Maritta emlékére

Édesanyánk, Mattyasovszky Zsolnay Péterné, született Maria Antoinette Sulkowska, 1918. január 14-én született Budapesten.

Édesapja hg. Victor Sulkowski, lengyel arisztokrata, akit családja gyermekkorától Bécsben taníttatott katonatiszté. Victor Sulkowski első házasságából egy leánygyermek származott, Valerie, aki a későbbiekben Bécsbe ment férjhez. Második feleségével, Szilassy Paulinával közösen alapított gyönki otthonuk közös nyelve a német volt. Szilassy Paulina a közszolgálatából ismert és közismert johannita családból származott, aki – mint e család tagjai – híven szolgálta hazáját és a Református Egyházat, átvéve édesanyjától a Nemzetközi Keresztyény Leányegyesület magyarországi tagozatának vezetését, mely munkája miatt sokat utazván, a Tolna megyei vidéki otthonától (Gyöng) gyakran volt távol. Nagyanyánk, Szilassy Paulina, igazi történelmi családok – mint a Zichy és a Széchényi – leszármazottja. Nagyapánk, Victor Sulkowski gazdálkodásból tartotta fenn gyarapodó családját. Házasságukból még két fiú született, Alfred és Victor. Féltestvérük, Valerie bécsi házasságkötése után Édesanyánk – férfiak között élve – jórészt férfias nevelést kapott. Ez a leányokat tekintve akkoriban szokatlan mértékű szabadságot és önállóságot adott neki. Édesapja családja és édesanyja munkája révén széles nemzetközi családi és kulturális horizontot tapasztalva így nődögélt a meleg, biztos és barátságos falusi közösségben.

Iskoláit eleinte magántanulóként végezte, majd Losoncon és Svájcban, s végül a közben beindult Baár-Madasban tanult még két évig, ott is érettségizett. Ebben az időszakban a neves Schulek családnál lakott néhány iskolatársával. Szellemiségére ez az időszak óriási hatással volt. A legmodernebb irodalmat falta. Három nyelven írt és olvasott: magyarul, németül és franciául. Legjobban a verset szerette, s ezeket általában kívülről is megtanulta. Szeretett volna egyetemen továbbtanulni, de erre a két fiú taníttatása mellett nem volt a családnak pénze. Nagyanyánktól azonban ígéretet kapott arra, hogy a későbbiekben, ha kitarat mellette, teljesítik kérését. Az élete nem így, nem a saját akarata szerint alakult.

1938-ban, Hollandiában, a Keresztyén Ifjúsági Konferencián a magyar delegáció tagjaként újságcikkben tudósított.

Hazatérvén gyönki otthonukba rövidesen, egy pécsi kirándulás alkalmával, megismerte Mattyasovszky-Zsolnay Pétert, akivel 1940. július 27-én Budapesten, a Kálvin téri református templomban Muraközy Gyula nagytiszteletű úr esketésében kötöttek házasságot. Nászútra a Balatonra utaztak, ahol a hotelportán édesapánkat a behívója várta. Így ő bevonult, édesanyánk pedig Gyöngre utazott vigasztalódni. A Zsolnay család a fiatal pár számára Pécssett, a Zsolnay-gyár területén lakást építtetett. Így ők ott laktak, ha Édesapánk hazajött. Ő igazából nem került ki a frontra, mivel a gyárak közül egy, majd kettő is hadiüzemként is működött. Gyermekek: 1941. április 9. Zsuzsa – Pécs (a gyárban laktak), 1942. szeptember 25. László – Kolozsvár (a kolozsvári gyárban laktak), 1946. augusztus 20. Pé-

ter – Pécs (a pécsi gyárban laktak), 1950. június 13. Zsófia – Pécs (Dinnyeberkiben laktak).

1941-ben a Zsolnay család édesapánkat a kolozsvári Irisz-gyár felszerelésével és beindításával, igazgatásával bízta meg. Itt volt végre módjuk kevéske időt valóban együtt élni, együtt tölteni és együtt dolgozni. Mert rengeteget dolgoztak, a bombázások alatt a gyár dolgozóinak a gyermekeit is a gyárban tartották. Édesapánkat hol behívták, hol visszarendelték, aztán súlyos betegségekkel kórházba került. Édesanyánk két kicsi gyerekkel, beteg férje kórházi látogatásával és éjszakai ápolásával, a gyár összes szociális teendőivel és a kerti termelés ellátásával, továbbá a légiriadók miatti teendővel volt elfoglalva. 1944-ben Kolozsvárról menekülniük kellett, így Pécssett éltek tovább, ahol azonban a pécsi Zsolnay Gyárban férje újra beosztott lett. Ő maga pedig elvesztette önálló, jórészt szociális munkáját.

Még 1944-ben édesapánkat újra behívták, így a nyugat felé húzódó hadsereg tisztfeleségeként a gyermekekkel Ausztriába mentek, ahol Karintiában nagygazdánál vállaltak mezőgazdasági munkát.

1945-ben meghalt édesanyánk édesapja és ifjabb öccse, Victor, sebesülteként eltűnt. Idősebb öccse, Alfréd, fogságból hazajöve börtönbe került, Bécsben élő nővére mindkét gyermekét a háború előtt-alatt elveszítette.

1946-ban visszatérnek Pécsre, és az államosításig (1948) a gyárban laktak, édesapánk ott dolgozott. Az államosítás után Helesfára, majd Dinnyeberkibe költöztek. Ezekben a helyeken próbáltak új életet kezdeni, most már három, majd négy gyermekkel. Innen vitték el letartóztatott édesapánkat, majd rövidesen őt is, 1951-ben. Közben sokszor azt sem tudja férje él-e még, s ha igen merre van. Törvénytelenesen ítélik el, s a börtönben a legnehezebb férfimunkát végeztették vele és társaival.

Gyermekei sorsáról ritkán értesülhetett. A tágabb család tagjai börtönben, kitelepítésben voltak vagy menekülteként külföldön éltek. Családtagok amúgy sem látogathatnák, különösen nem a gyermekei, akik közül három egyházi otthonba került, egyet ismerősöknél helyeztek el. Szabadulása után alkalmi- és segédmunkát kap csak. Időközben a család többi tagja is elvesztette egzisztenciáját. Az ismerősök, barátok és a megfélemlített emberek egy része az utcán is elkerülte. Félték vele szóba állni.

Óriási trauma érte a református egyház részéről. Amikor a börtönből kijöve gyermekeit összeszedte, elment beírni őket és a családot a pécsi egyházközségbe, ahol a lelkész értetlenül fogadta és vonakodott ezt megtenni. Édesanyja tanácsára így került az egész család aztán a pécsi evangélikus egyházközséghez.

Édesapánk szabadulása után egyetlen albérleti szobában kezdtük közös életünket. Nem ismertük egymást. A Háziipari Szövetkezet és egy édességyártó vállalkozó darabbéres munkáját esténként „közös játékként” együtt végeztük. Szüleink csak segédmunkát kaphattak, néha azt is nehezen. Osztályidegenként kemény harcot kellett vívniuk gyermekeik szimpla iskolázásáért, a legegyszerűbb hétköznapiakért. Hű társai voltak egymásnak a legnagyobb bajon túli bajban is.

Édesanyánk 1959 körül kezdett kisgyermek nevelésével foglalkozni, így tudta pénzkeresés mellett egyúttal a háztartást, családját is kézben tartva szellemi szabadságát újra megtalálni.

A 60-as évek végétől utazhatott újra, így látogathatta – ha csak háromévenként is – időközben külföldre távozott idősebb fiát és Bécsben élő nővérét. Szüleinknek saját tulajdonú lakásuk 1988-ban lett újra, amelyben ugyan szívesen lakott, de igazi otthonának nem érezte. 1990. július 27-én ünnepelték szüleink az aranylakodalmukat.

Édesapánk 1994-ben halt meg, megnyugtató és biztos megélhetést teremtve édesanyánknak, akinek persze sorsa révén a nyugdíja is elfogadhatatlanul alacsony volt. 80. születésnapján végre viszontláthatta a nagyvilágban élő, illetve az oda szétszóródott rokonait. Édesanyánk életének utolsó 20 éve nyugalomban és békességben telt. Utazott, látogatta rokonait, művelődött. Szeretett beszélgetni, sétálni, szerette a természetet és a művészeteket. Mindvégig érdeklődő és nyitott maradt. Élete próbatételeit türelemmel viselte, hitét megtartotta.

2007. december 17-én, néhány hónapig tartó betegség után, megtartott tudat mellett otthonában hunyt el, 90. életévében.

Édesanyánknak édesanyánkról szeretettel

Ámulni még, ameddig még lehet,
amíg a szíved jó ütemre dobban,
megőrizni a táguló szemet,
mellyel csodálkoztál gyerekkorodban.

Elálmélnodni megszokottakon:
az andezitre plántált ősi váron,
virágokon, felhőkön, patakon,
az azúrban kerengő vadmadáron,

a csillagon, ha végtelen terek
hajítják át a késő-nyári égen.
S ámulva szólni: Most voltam gyerek,
s vén volnék már, – s itt volna már a végem?

Elhangzott 2008. január 18-án édesanyánk, Mattyasovszky-Zsolnay Péter-né búcsúztatóján Péccsett, az evangélikus templomban:

Betonzott. Nehézipari gépalapot készítettek, betonból. Napra nap betonzott. 1952-t írtak abban az évben. Betonzott, hogy a büntetését csökkentésék. Betonzott, hogy néhány órára megkapja vasárnap a Bibliáját. És betonzott azért, hogy gyermekei apró fényképeit kezébe adják. És betonzott, hogy teljék az idő.

Megtörtént hát: elítélték jogalap nélkül. Azóta többnyire köztörvényesekkel élte életét. Mária, a mérnöknő volt egyetlen szellemi társa. De őt másik brigádba osztották. Munkaidő alatt távol voltak egymástól.

Betonzott, s közben verseket mondott magában. Ez megoldás volt, emlékeit tán nem is merte megidézni vagy élete utóbbi 11 évét végiggondolni! Az esküvő után nászút helyett behívó, magány, költözködés, rengeteg munka és megint magány, megint költözködés, betegség, menekülés, felelősség sok-sok emberért, édesapja és öccse halála, őt otthon és őt háztartás elvesztése, s mindeközben négy gyermek kihordása és világra hozatala, férje, Péter letartóztatása, meghurcolása, az ő keresése, az aggodalom: él-e még egyáltalán, s a gyerekek, hol vannak, hogy vannak... Nem! Inkább Reményik, Áprily, Knappe, Storm, Bódás, Babits, Ady, Hajdú, Gyóni, Túrmezey, Madách, Jósika, Schiller, Kölcsey, Tormay, Juhász, Zsigray, Rilke, Musset, Voltaire... És esténként Mária, akivel egymást tanígtatták versre, szépre, idegen nyelvre.

Maritta szelídsége majdnem mindenkit megindított. A polgári alkalmazottak hírt, csomagot, egyszer még krémet is beloptak neki. Gyilkosságért elítélt zárkátársától meleg ruhát kapott.

Igen, „a jóság a legnagyobb büntetés azokra, akik vétkeznek ellene.” „És a hazáért élni sokkal nehezebb, mint meghalni érte!”

Szabadulván adományozott ruhában, ágyrajáró segédmunkásként azon munkálkodott, hogy gyermekeinek, majdan hazatérő férjének otthont teremtsen. Rokonai-barátai külföldre menekültek, másiak kitelepítésben vagy börtönben voltak. Mindannyian elvesztették egzisztenciájukat. De volt ereje és bátorsága, elszántan küzdött a hétköznapi minden percéért!

Gyermekeit zokogva íratta át családjá tradícionális egyházából az evangélikus egyházközségbe. Többé nem sírt. Aztán sokan s egyre többen voltak, akik segítettek. 1955 folyamán újra együtt volt a hattagú család. Férjével új otthont teremtettek egy albérleti szobában.

Az ő számára az olvasás, a kultúra, a beszélgetés váltak a legfontosabbakká. Puritánabb lett, mint egykor. Tárgyak, javak nem érintették. Mindenét megosztotta.

Szinte illúzióknak tűnő fiatalkori otthona, a velejáró vidéki élet, s annak tartozékai, mint a szelíd tolnai táj, kistrókák, őzek, mezőgazdasági tevékenység, séták a ropogó hóban a téli erdőn, Cica, a lova, édesapja kutyái és az egész természet... nagyon hiányoztak.

De amit elvettek tőle, abból a legfontosabbakat a semmiből teremtette újra: Elvették gyermekeit és férjét? Visszavárta őket. Elvették egyházát? Újat talált. Elvették személyes holmiját, háztartását, otthonait? Belülre költöztette azokat. Kisgyermeküket nem ölelhette? Dajkálta másokéit, szám szerint 57-et. Nem tanulhattott? Olvasott. Bizonytalan volt a munkája és gyermekei neveltségi szintje? Családi bölcsődét nyitott – megoldva mindkét problémát.

Érdeklődő, szelíd, barátságos és nyitott volt. Sokat utazott, látogathatta újra nővérét, együtt lehetett szeretett apósával, elszármazott öccsével és nagyobbik fiával. Látogatta és vendégül látta felnőtt gyermekeit, unokáját nevelte. Baráti köre nőttön-nőtt. Magas életkora mellett sem vált szekántrá, így magányossá sem.

Arra a kérdésre, hogy milyen ember volt férje, Mattyasovszky Zsolnay Péter, hosszas töprengés után felelte: nem tudom. Nem jutott arra időnk, hogy igazán megismerjük egymást.

Férjét 1989 után rehabilitálták, őt nem. A jog logikája ilyen: tényleges jogalap nélkül ítélték el, így rehabilitálni sem lehetett. 80. születésnapján ez bántotta.

„Az embernek mindig mindenben a jót kell keresni, mert ha nagyon keres, minden rosszban megtalálja a jót.” És: „ha gyűlölök, megfosztom valamitől önmagammat, ha szeretek, azzal válok gazdagabbá, amit szeretek.” Ezek az elvek vezérelték.

Ha adsz nekem részt a feltámadásban
 Ó add Uram, támadjak fel virágban,
 Harangvirágban örvények felett,
 Himbálják viharok a kelyhemet,
 Vagy örökkévaló csend simogasson,
 Csengjek misére sziklatemplomokban,
 Bazalt-tornyokon hajnali misére,
 És ne kérdezzem: miért élek, mi végre,
 Hadd hervadjak egy kicsit boldogabban,
 Hadd lássam kissé szebbnek az eget,
 Figyeljek jobban mélysége szavára,
 A csengettyúmmal dicsérjem neved:
 Harang a harangozót, Istenem.

Áprily, Reményik versei és édesanyánk 1935 és 1938 közt vezetett olvasmánynaplójából az idézetek felhasználásával írtam.

Mattyasovszky Zsolnay Zsófia

In memoriam dr. Kurnik Ernő 1913–2008

1913. augusztus 17-én Mecsekszabolcson született, osztrák-magyar szülők gyermekeként. Apja kistisztviselő volt a Duna Gőzhajózási Társaság szabolcsi bányájában. Elemi iskoláit a bányatársaság magániskolájában, középiskolai tanulmányait a Gróf Széchenyi István Gyakorló Reál Gimnáziumban végezte. Ezen időszak megedzette őt testben és lélekben, hiszen naponta 13 km-t tett meg gyalogosan az iskolába és vissza. Majd a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdaság-tudományi Karán szerzett mérnöki oklevelet 1939-ben, ugyanitt doktorált 1942-ben, az egyetem 147. doktoraként.

A háborús frontszolgálat éveit leszámítva 1939-től az iregszemcei Növénynemesítő Intézet munkatársa, 1953 és 1983 között, nyugállományba vonulásáig az intézet igazgatója. Mivel a háborút követően hiány mutatkozott képzett szakemberekben, így igazgatói teendői mellett a Földművelésügyi Minisztérium Kísérletügyi és Propaganda Főosztályát is vezette. Ekkor épültek ki többek között Herceghalom, Gödöllő, Nyíregyháza kutatóintézetei. Pályája során 74 államilag minősített növényfaj és hibrid nemesítése fűződik a nevéhez, valamint a szója magyarországi nemesítése és elterjesztése. Kiemelkednek az Európa-szerzte termesztett szója, napraforgó és borsó hibridjei.

Az intuitív, szorgos munka eredménye meghozta számára az elismerést is. Előbb 1970-ban az MTA levelező tagjává, 1976-tól az akadémia rendes tagjává választották. Az MTA Növénynemesítő Bizottságának tb. elnöke volt. Az Állami-díjat 1978-ban, a Magyar Köztársaság Középkeresztjét 1994-ben kapta meg. Ezen kívül számos magyar és külföldi szakmai társaság tagja lett, Nebraska és Iregszemcse díszpolgárrá választotta. Több egyetem fogadta díszdoktorává. Generációkat tanított a korszerű gazdálkodásra. Találmányait mai napig számos területen alkalmazzák, növényfajtaikat termesztik. A betegágyából is szervezte kutatásait és kísérleteit.

Igazi tudós ember volt, aki egész életében alázattal szolgálta hivatását és szakterületén maradandót alkotott. Tevékeny életére jellemző, hogy kilencvenéves kora fölött is olyan megvalósult elképzelései voltak, amelyeknek eredményei a gazdaságban nagy haszonnal kamatoznak. Mint ahogy az apró mustármagból hatalmas fa növekedik, úgy a nemesített magból ezerszeres eredménnyel és haszonnal fejlődnek azok a fajták, melyeknek a termesztése hazánk mezőgazdaságát szolgálja. Jelmondata volt a szolgálat és az alázat. A vendégségbe hozzá érkező tudós, az intézetében dolgozó munkás ugyanolyan partner volt a számára, mindenkiben az embert és a barátot nézte. Beosztottjai talán ezért is szerették annyira, és nyugdíjas éveiben rendszeresen keresték a vele való találkozást.

Az élethez szerencse is kell, szokták volt mondani. Ugyanis több repülőszerencsétlenségnek és számos autóbaleset szerencsés túlélője. Akkor is mellé állt a szerencse, amikor az ÁVO „meglátogatta” a kísérleti telepen. E kellemetlen „vendégek” érkezése után pár perccel egy másik autó is érkezett, melyből Veres Péter szállt ki és rövid úton elzavarta a hivatlan látogatókat. Többet már nem zaklatták. Soha nem volt semmilyen pártnak vagy politikai szervezetnek a tagja. Noha munkája a vidék Magyarországhoz kötötte, ízig-vérig pécsi tüke maradt, aki hétvégeken donátusi szőlőjében munkálkodott, vagy a Mecsekben sétálgatott. Itt érezte igazán otthon magát. Pécs városa Kurnik Ernő munkásságát 1996-ban Millecentenáriumi-díjjal jutalmazta.

Eredményeit tudásával, szorgalmával, kitartásával érte el. Olyan életpályát futott be, amelyről elmondható, egész életében azt tehette, amihez értett és amihez tehetsége volt. A sorsnak köszönhető, hogy pályája teljes volt és kerek egész. Élete végén súlyos betegségét is méltósággal viselte. 2008. március 3-án Pécsen hunyt el. Gyermekei, unokái, rokonsága, tanítványai és ismerősei gyászolják. Példamutató élete műveiben folytatódik.

Páva Péter

In memoriam dr. Marosy Cézár atya 1925–2008

*„Boldog, akit kiválasztasz, és magadhoz fogadsz,
aki udvaraidban lakhat.”*

(Zsolt.64,5)

Marosy György Cézár OCist. atya 1925. október 24-én született Pakson. Középiskolai éveit Pécssett töltötte, ahol először a Püspöki Énekiskola majd a Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának diákja lett. A gimnáziumi évek során nagy hatással volt személyiségére Kühn Szaniszló OCist. gimnáziumi igazgató. Szaniszló bácsi – ahogy tanítványai ma is emlegetik – szerető és megértő törődésével sok ifjú fiatalembert gyámolított és segített lelkileg. Példaértékű ciszterci élete sokaknak ad erőt még ma is. Cézár atya 1944. május 26-án lépte át a Zirci Apátság küszöbét, hogy megkezdje a ciszterci szerzetesi életre való felkészülést a noviciátussal. Egészen 1948-ig Zircen tanult teológiát, majd 1952-ben doktori címet szerez a budapesti Hittudományi Akadémián (Pázmány Péter Katolikus Egyetem). Eközben 1949. június 29-én áldozópappá szentelték, és két éven át a fejér megyei Nagykarcsonyban volt káplán. A szerzetesrendeknek a kommunista államhatalom által való erőszakos szétzavarása, feloszlata és az internálások idején 1951–55-ben egyházzenei kutatásokat végzett a zeneakadémián, Lajtha László vezetésével. Ezt követően hosszú éveken át különböző budapesti és Budapest környéki plébániákon szolgált káplánként vagy éppen plébániai adminisztrátorként. 1968-ban került Szárra, ahol hamarosan plébános lesz és egészen 1992-ig ebben az egyházközségben szolgált. A rendszerváltozás után lehetővé vált, hogy ciszterci szerzetesként ismét visszatérjen a zirci rendi közösségbe a pécsi Nagy Lajos Gimnázium hittanáraként, illetve a rendi növendékek filozófia tanáraként. 1992-től Arató Orbán OCist. házfőnök atyával – akivel hosszú évek óta személyes jó barátságban volt – együttesen dolgozott azon, hogy tanár és diák egyaránt jó lélekkel, és töretlen lelkesedéssel fogadja el a ciszterciek ismételt jelenlétét Pécssett a Nagy Lajos Gimnáziumban. Kedélyessége, irodalmi és teológiai műveltsége sokakat „táplált” és szerény, nyílt természete számos diákot, tanárt, hívót vonzott s éppen emiatt lett sokaknak gyóntatója, lelki atyja. 2000 novemberében a Zirci Apát perjelnek nevezte ki Zirc-re, majd 2004-ben, Arató Orbán OCist. halála után ismét visszakerült Pécsre házfőnöknek.

Hatvanégy esztendeig élt ciszterci szerzetesként és 59 évig szolgált áldozópapként. 2008. március 20-án, Nagycsütörtökön – a szentmise és a papság szentségének alapításának szent napján, órájában – hívta magához a Mennyei Atya.

Kedves mosolya, mindig érdeklődő természete, vigasztaló humora és bölcsessége, költészet- és természetszeretetből fakadó szellemessége mindnyájunknak hiányzik majd.

Végezetül húsvéti körlevelének néhány gondolatát had idézzem: „A nagyböjt 5. vasárnapja elmúlt, tehát jön a Húsvét, vagy talán mi megyünk a Húsvét felé? Várunk – készülődünk – lelkigyakorlat itt is, ott is. Megyünk-e igazán közelebb Húsvéthoz, a Föltámadáshoz? A hantok a lábunk alatt töredeznek, tehát komoly fagy nincsen, de hóvirágok egyhelyben vannak, virágzanak, de mintha nem lenne folytatás, nagyon kevés a virág a szabad levegőn.”

„Teljesítsd be Urunk, amit bennünk elkezdtlél és műveltél, hogy ne álljunk meg félúton. Feltámadás, kikelet, új élet, győzelem a rossz felett: csak Tőled és Veled remélhetjük!

Valóban feltámadt az Úr – támadjon fel bennem is, melegítsen, virágot és gyümölcsöt hozzon, hogy szebb legyen a világ és jobb, nemesebb legyen én is.”

Dékány Sixtus

Recenzió – A Pécsi Egyházmegye ezer éve

A Pécsi Egyházmegye alapításának közelgő, ezeréves jubileumára való felkészülés jegyében Mayer Mihály pécsi megyéspüspök úr 2005 folyamán újjászervezte az egyházmegye bizottságait. Ennek keretében újult meg az egyháztörténeti bizottság is, melynek az egyik legfontosabb feladata a püspökség közelgő millenniumára történő felkészülés. A feladatokat Sümegi József és Fedeles Tamás koordinálják. Ez természetesen összetett feladat, amely magában foglalja a 2009-re tervezett egyházmegye-monográfia első kötetének elkészítését és kiadását.

E jelentős jubileumra történő felkészülési időszakot Mayer Mihály megyéspüspök úr ünnepi szentmise keretében nyitotta meg 2006. március 4-én. Az eltelt időszak során több tudományos konferencia került megrendezésre, melyek közül két rendezvény anyaga már napvilágot látott, emellett havonta ismeretterjesztő előadások keretében ismerkedhet meg a nagyközönség az egyházmegye gazdag történetének egy-egy szeletével. Nagyon fontos azonban, hogy az ezer esztendő történetét lehetőség szerint az egyházmegye területén élő valamennyi érdeklődő megismerhesse, mindenekelőtt a gyermekek, fiatalok: a jövő generációja. Ezért rajz és fotópályázatok, hittanversenyek segítségével szeretné a megyésfőpásztor e legifjabbakat is megszólítani, bevonni a közös ünneplésbe. Kimondottan ennek igényével készült el *A Pécsi Egyházmegye ezer éve* címet viselő könyvcsalád, melyet 2008. április 2-án mutattak be a Dómmúzeumban.

A három kötetből álló „csomag” két kötete a katolikus tanulóifjúság számára készült, azzal a szándékkal, hogy bemutassa számukra azt a gazdag örökséget, melyet a pécsi püspökség teremtett meg évezredes működése során. A 9–12 esztendő korosztály számára készült kötet, mely Fazekas Orsolya gondozásában jelent meg, gördülékeny stílusával, gazdag és igényes képanyagával, feladataival élvezetes olvasmánynak ígérkezik. A 13–18 évesek számára készült tankönyvet Sümegi József állította össze, a legmodernebb pedagógiai módszerek alkalmazásával. A gazdag kép- és térképanyag mellett, számos szerkezeti ábra segíti az információk befogadását. A két említett kötet alapjául szolgáló kézikönyvet, melyet a történelem, egyháztörténet és művelődéstörténet iránt érdeklődő nagyközönségnek is bátran ajánlhatunk, az alábbiakban részletesen ismertetjük.

A Pécsi Egyházmegye ezer éve címet viselő kötet szerzői: Bánkuti Gábor, Fazekas Orsolya, Fedeles Tamás, Horváth István, Kikindai András, Kovács Zoltán, Sümegi József és Tengely Adrienn. A szöveget a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyháztörténész professzora, Török József lektorálta.

„Ez a munka szélesebb olvasóközönség számára íródott, akik érdeklődéssel fordulnak a múlt felé. Ajánlom ezt a könyvet papjaimnak, a hitoktatóknak és az egyházban szolgálatot teljesítőknak, hogy pontosan megismerjék egyházmegyénk történetét. Ajánlom az érdeklődő olvasóknak is, akik viszont megismerhetik, hogy mit köszönhet az ország, Pécs városa és az egyházmegye területe annak, hogy itt püspökség létesült, milyen fontos kultúráközvetítő, és tájformáló szerepe volt ezen a területen az egyháznak az ezer év alatt.” E szavakkal zárja a kötet előszavát

Mayer Mihály püspök. Fontos üzenet ez: bár az egyházmegyénk történetét bemutató munka hatalmas mennyiségű információt tartalmaz, nem egy szűk szakmai rétegnek készült. A forrasszövegekkel, képekkel és térképekkel bőven ellátott olvasmányos szöveg egy átlagos érdeklődőt sem riaszt el.

Még az előszó előtt találunk a kötet tanulmányozásához mintegy vezérfonalul is szolgáló listát az egyházmegye 81 püspökéről. Ez egy praktikus, jól elhelyezett segítség az olvasó számára. A szerzők úgy vezetik végig az érdeklődőt az események folyamán, hogy az egy-egy történelmi kort átfogó fejezetek elején ügyelnek a hazai és egyetemes történelem adta keretek felvillantására, az adott téma történelmi kontextusba helyezésére.

A nem elhanyagolható előzmények, a pannóniai kereszténység és a világörökségi listára felkerült ókeresztény építészeti emlékek bemutatása után megismerkedhetünk a magyar egyházszervezet kiépülésének folyamatával, benne a pécsi püspökség alapításának körülményeivel. A pécsi püspökség azon kevés egyházmegyék közé tartozik, amelynek alapításáról viszonylag pontos képet alkothatunk. Ismeretes létrehozásának pontos dátuma, fennmaradt ugyanis az az oklevél, noha interpolált formában, amely beszámol erről az eseményről. A püspökség felállítására 1009. augusztus 23-án Győr várában került sor, Azo pápai legátus jelenlétében. Az egyházmegye első két évszázadának püspökei közül a legjelentősebbek, Bonipert és Mór püspökök életéről áll több adat a rendelkezésünkre. A közéletben is aktív, egyszerű bencés szerzetesként induló Szent Mór püspök működését, akinek erényességét Szent Imre legendája örökítette meg, külön fejezetben mutatja be a könyv. Nem csak változatos életútja elevenedik meg az oldalakon, de szentté avatásának folyamatába is betekintést nyerhetünk. A 13. század elején Bertalan püspöknek volt nagy szerepe a pálos rend megalakulásában, ugyanis ő emelt kolostort a környéken élő remetéknél 1225 körül.

Magyarország első egyetemének létrehozása kapcsán a fejezet szerzője körbejárja az egyházmegye alap- és középfokú oktatását is. Az egyetem Nagy Lajos uralkodása idején, Koppenbachi Vilmos püspök kezdeményezésére létesült, de teológiai karral nem rendelkezett. 15. századi püspökeink közül Albeni János a várnai csatatéren esett el, az Európa-szerte ismert költő, Janus Pannonius Mátyás elől menekülve Medve várában hunyt el, a közéletben szintén aktív, Janushoz hasonlóan humanista műveltségű Ernuszt Zsigmondot pedig meggyilkolták. A középkori egyházi társadalom szerkezetének vázolója kapcsán szükségszerűen előkerül a hivatali írásbeliség színtere, a káptalanok és konventek által működtetett hiteleshelyek világa. E speciálisan magyar intézmények közül tíznek a középkori működése mutatható ki a Pécsi Egyházmegyében.

A török hódoltság korában az egyházmegye és annak megmaradt keresztény lakói nagyon nehéz helyzetbe kerültek. A püspököket ebben az időben is kinevezték – jelezve ezzel is, hogy nem mondanak le a területről –, ám a főpásztorok nem tudtak fizikai közelségbe kerülni a rájuk bízott egyházmegyével és az ott élő lakossággal. Egyedül Dudith András püspök volt az, aki az 1560-as években Szigetvárra akarta helyezni székhelyét, terve azonban a vár elfoglalásával megghiú-

sult. A keresztény lakosság lelki gondozását a jezsuita misszió és a boszniai ferencek végezték.

A törökök kiűzése utáni birtokviták, a Rákóczi-szabadságharc és a szerb dúlás mind megnehezítették az újrakezdés utáni felemelkedésért küzdő jelentős püspökök, Radanay Mátyás és Nesselrode Vilmos munkáját. A Pécsi Püspökség csak lassan tudott megindulni a fejlődés útján. Bonyolította a helyzetet, hogy a hódoltság időszakának végére a terület etnikailag és vallásilag is nagyon sokszínűvé vált. A 18. század közepétől egyre több eredménye mutatkozott az elvégzett munkának. Berényi Zsigmond püspök megalapította a pécsi szemináriumot, Klimó György működése pedig mind az egyházszervezésben, mind pedig a kulturális életben a század csúcspontját jelentette az egyházmegye számára. Klimó püspök kapcsán nem csak a plébániaalapításokról, a papírmalomról, vagy Magyarország első nyilvános könyvtáráról olvashatunk, hanem Pécs szabad királyi várossá válásának folyamatában betöltött valódi szerepe is elének tárul.

II. József rendeletei kapcsán sűrűsödtek a felhők az egyházmegye, és természetesen az egész magyar egyház felett. A szerzetesrendek feloszlásához a pécsi egyházmegyében egy volt pálos tartományfőnök, Esterházy Pál László püspök volt kénytelen asszisztálni. Az ő utódja a kissé megenyhült légkörben a székesegyházat átépíttető, nagy mecénás Király József volt. A reformkor legjelentősebb pécsi püspöke Szepesy Ignác, aki elkészítette a Biblia új fordítását, létrehozta a Püspöki Joglíceumot, új tanítóképző intézetet létesített és támogatta a magyar nyelv ügyét. Szepesyt az igen tevékeny, ám elődje árnyékából kitörni nem tudó, kevésbé népszerű Scitovszky János követte a püspöki székhelyen. Neki sikerült elérnie a Szentszéknél Mór püspök nyilvános tiszteletének engedélyezését. A 19. század második felének legmeghatározóbb pécsi főpásztora a székesegyházunk mai formáját megálmodó, a máig vitatott átépítést lebonyolító, az oktatás és az egyházzenei reformtörekvések iránt is érdeklődő Dulánszky Nándor püspök volt. Dulánszky utódai hozzá hasonlóan az oktatásügy iránt érdeklődő, bőkezű püspökök voltak: Hetey Sámuel és Zichy Gyula. Utóbbi hivatali idejére esett az első világháború, a trianoni békediktátum és a szerb megszállás. Az egyházmegye elvesztette Dráván túli területeit. A második világháború és az azt követő évek viharában Virág Ferenc kormányozta az egyházmegyét, az egyházfő még megélte a forradalom kitörését és eltiprását is. A Kádár-korszakban Cserháti József állt a pécsi püspökség élén.

Elérve a jelenhez a könyv foglalkozik a papi utánpótlás problémájával, bemutatja a Pécsi Egyházmegye oktatási intézményeit és a vallási élet megújításának fontosabb állomásait.

Egyházmegyénk történetének kronologikus bemutatását helyenként tematikus fejezetek törik meg, melyekben a különböző korok építészeti emlékeiről tudhatunk meg többet, vagy a vallási élet aktuális kulcsfogalmaival ismerkedhetünk meg. Utóbbi kapcsán kerülnek szóba a vallási társulatok, a búcsúk és zarándoklatok, a barokk liturgia jellegzetességei, a szentkultusz, később a katolikus egyesületek, a Mária-kongregációk, és az Actio Catholica mozgalom. A jelentősebb püspökök te-

vékenységének méltatásakor említésre kerülnek az általuk létrehozott plébániák és a kezdeményezésük nyomán épült baranyai és tolnai templomok.

A kötet hatalmas értéke a felhasznált gazdag illusztrációs anyag. A képek püspökeink arcképcsarnoka mellett egyházmegyénk gyönyörű templomait és a Pécsi Püspöki Levéltár kincseit is bemutatják. A kiváló minőségű, részletes térképek – melyek Kikindai András munkái – valódi segítséget nyújtanak a téma megismeréséhez. A könyv bőséges forrásanyagot közöl, mely megkönnyíti az adott korszakok megismerését. Az egyházmegye és az egyetem alapítólevelének szövege, a Szent Imre legenda részlete, a rácdúlások szemtanújának beszámolója, a Klimó-könyvtár szabályzata, a Missa Sollemnistről beszámoló újságcikk szövege (1936), Virág Ferenc 1956 októberében, az ÁEH engedélye nélkül kiadott pásztorlevele, Cserháti püspök visszaemlékezéseinek részlete, és a sok más érdekes forrás mind a könyv egy-egy színfoltja.

A kötet végén betűrendes névmutató és fogalomgyűjtemény található, az egyes részterületek iránt komolyabban érdeklődők pedig egy bőséges irodalomjegyzékből válogathatnak.

A szerzőgárda vállalkozása egyedülálló Magyarországon: eddig egyik egyházmegye sem adott ki történetéről tankönyvcsomagot, sőt, a bemutatotthoz hasonló, átfogó jellegű kézikönyv sem jelent meg eddig magyar nyelven. A könyv hitelesen mutatja be a Pécsi Egyházmegye múltjának értékeit, s mivel egy tankönyvcsalád része, talán a tanulói ifjúságot is hozzásegítheti szellemi gyökereinek megismeréséhez, az identitás és a helyes értékrend kialakításához.

A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Szerkesztette Sümegi József. Pécs, 2008. 259 oldal.

A Pécsi Egyházmegye története a kezdetektől napjainkig I. Tankönyv 9–12 éveseknek. Összeállította Fazekas Orsolya. Pécs, 2008. 43 oldal.

A pécsi Egyházmegye története a kezdetektől napjainkig II. Tankönyv 13–18 éveseknek. Összeállította Sümegi József. Pécs, 2008. 107 oldal.

Onhausz Miklós

Tisztelt megjelentek, ünneplő közönség!

Ma azért gyűltünk itt egybe, hogy lerójuk tiszteletünket Pécs város kiváló polgárának emléke előtt, aki a semmiből teremtett világraszólót, utánozhatatlant, utolérhetetlent. A helyszín, ahol itt most állunk, régít idéző hajdan volt környezet, a ma még szinte érintetlen Zsolnay gyár, amely piciny fazekas manufaktúrából fecskéfészékként egyre bővült, és a monarchia egyik meghatározó, ha nem a legnagyobb kerámia-gyárává nőtte ki magát. A helyismerettel rendelkezők kiszámították, hogy hét szinten folyt itt a termelés és nemcsak a hőskorban. A későbbi bővítések, korszerűsítések sem igen változtatták meg a gyártelep fokozatosan alakuló arculatát. Nekem igazából csak az a mézeskalácsház hiányzik, ami a mauzóleum tengelyében épült és a modernizációnak esett áldozatul. A valamikori gyáróriás – a mi szemünkben legalábbis annak tűnt – ma rendkívüli átalakulás előtt áll, az igencsak kicsinyé zsugorodott Zsolnay gyár mellé, köré, benne Pécs új kulturális centruma épül, s talán maga a gyár is ujjáéled. Péterné Marosy Katalin újonnan kinevezett vezérigazgató, Zsolnay Vilmos testvéröccsének, Zsolnay Imrének és Stirling Máriának az ükunokája felcsillantja bennünk a reményt, a családi tradíció továbbélésének, továbbéltesének a lehetőségét.

Az ötvenes években Dombay Jánosnak és Hárs Évának köszönhetően jó kezekbe került a gyári gyűjtemény. Jómagam három évtizeden keresztül voltam a Zsolnay Múzeum vezetője, és mindent megtettem azért, hogy a rendkívül népszerű kerámia gyűjtemény ne kerüljön ebek harmincadjára. Bizony volt idő, amikor a Zsolnay Vilmos utat Beloianiszra keresztelték, az államosítás után a családot súlyosan inszINUÁLTÁK, elvették a gyártól a világszerte ismert Zsolnay márkanévet, és a hatvanas években, a múzeum akkori vezetése – ma már szinte hihetetlenül hangzik – tömény giccsnak minősítve meg akart szabadulni a Zsolnay gyűjteménytől. Azt hiszem ez volt a mélypont, amikor Zsolnay Vilmos világraszóló tevékenységét nem is politikai nyomásra, de valami félreértelmezett ál-szakmaisággal – nevezném inkább szakbarbárságnak – enyhén szólva is megkérdőjelezték.

A gyáriak azonban sohasem adták fel a reményt. A hetvenes években Mattyasovszky Zsolnay Margit különalkujával visszakapta a gyár a Zsolnay márkanévet. Ma már mindez történelem, a múzeum 1972 után 2007-ben ismét megújult és jelentősen kibővült. A világ aukciós házaiban hihetetlen magas áron cserélnek gazdát a Zsolnay kerámiák, és egyre több hazai gyűjtőnek kerül érdeklődési körébe, s bizony meglepő, nemcsak az antik Zsolnay.

Ma ünnepelünk, hiszen kerek 180 éve, 1828-ban, éppen a mai napon, április 19-én született Zsolnay Vilmos. Pécssett, a mai Jókai utca 2. sz. ház helyén álló, eosin mázas kerámia-emléktáblával megjelölt épületben. Rendkívüli ember volt – egy személyben kereskedő, iparos, tudós kutató és ön maga megjelölésében fazekas – aki tehetsége, szorgalma és kitartása révén magas csúcsra ért fel. A múlt század kilencvenes éveiben a Zsolnay kerámia a világ élvonalában is a legmagasabbra jutott.

Zsolnay Vilmos némi atyai ráhatással feladva ifjúkori álmát, kereskedőnek készült. Eredendően festőművész szeretett volna lenni, ránk maradt festményei egy rendkívül karrier ígéretes dokumentumai. Nem volt tanult festő, vándorfestőktől leste el az elemi tudnivalókat. Gyerekkori barátja volt Weber Xavér Ferenc, a későbbi müncheni akadémikus festő. Tizenévesen apja, dohány, norinbergi és rövidáru kereskedésében inaskodott, majd a bécsi Politechnikumban folytatta tanulmányait. A szabadságharc idején tért haza Bécsből, és tagja lett a pécsi polgárőrségnek.

Ekkora talánerő azonban nem lehet minden előzmény nélküli. Érdemes hát a családfában kutakodni. A család eredete a 15–16-ig századig vezethető vissza. A régmúlt szájhá-

gyományon alapuló emlékezete szerint a Trencsén vármegyei Zolnai Mátyás két kiskorú fiával II. Lajos seregében harcolt Mohácsnál, majd Ödön fia Zrínyi Miklós szigetvári seregében tűnt fel. Géza fia Pozsony vármegyében, Bazinban élt. E kurta nemesek valamelyikének kései utóda, Zsolnay István szücsmester első bizonyítható őse a családnak, aki Szombathely mellett, Szentmártonban hunyt el. Unokája Ferenc György szabómester megözvegyülvén, 1796-ban Pécssett telepedett le József nevezetű fiával. Utóbbtól eredeztethető a keramikus Zsolnay dinasztia. Az ő Miklós nevű fia – Vilmos apja – már jó nevű és tehetős kereskedőként alapozta meg fiai jövőjét. A családból elsőként az elsőszülött Ignác, a lukafai kis manufaktúrában kezdett el kerámiával foglalkozni. Azonban nem rendelkezvén kellő kintartással, testvéröccse, Vilmos vette át tőle a mindössze néhány fazekast foglalkoztató szerény kis üzemet. Évtizedek szívós munkásságának köszönhetően, kitartó önképzéssel és tehetségen alapuló hatalmas elszántsággal, valamint nem kis üzleti érzéssel Vilmos szinte a semmiből hozta létre a rövid idő alatt világhíressé vált Zsolnay-gyárat.

Néhány említésre érdemes adat: 1851-ben Zsolnay Miklós a mai gyár helyén telket vásárolt tégláégetővel és agyagbányával, majd megvette a Szigetvár melletti Lukafán működő fazekasműhely berendezését, Pécsre szállíttatta és 1854-ben apai örökrész címén Ignác nevére íratta. A családi visszaemlékezések szerint Ignác művelt, sokoldalúan képzett, tehetséges ember volt, rendkívül muzikális, de hiányzott belőle a kitartás és a gyakorlati érzék.

Az apa, Zsolnay Miklós, 1853-ban tehetős polgárként vonult vissza az üzleti élettől, átadva a házasulandó Vilmosnak családi örökség részeként a Fő téren lévő kereskedést. Vilmos gyors anyagi megerősödését jelzi, hogy 1859-ben megvásárolta a mai Király utca 1. szám alatti kétemeletes Obadics házat, és ott 1860-ban egy bécsi építésszel háromemeletes új házat építtetett, melyet üvegtetejű átjáró köt össze ma is a két főtéri házzal. Ebbe az épületbe került a Bazár feliratot maig őrző új nagyruház. Vilmos 1880-ban számolta csak fel belvárosi üzletét és ettől kezdve kizárólag az 1868-ban a Cégbírósnál bejegyzett Első Pécsi CEMENT, Chamott, és Tűzálló-agyagáruk gyárának szentelte minden idejét és energiáját.

Magasra tűzött céljának eléréséhez azonban irtatlan sok pénz szükségeltetett. Az eredeti tőkefelhalmozás valamennyi akkor szokásos eszközt bevetette. Elvállalta a pécsi üsögi vasút kiegészítő vonalszakaszának építését. A feltörő víz által okozott veszteséget is a maga javára fordította, a gyár mellett felbukkanó forrás vizére a vasúttársaságtól használati jogot szerzett. Gyártott cementet, majd a cementégető kemencét átalakítva tűzálló samott-téglát készített, cukorgyártáshoz szükséges csontlisztet, spódiumgyárat létesített, tí márok számára gubacsot őrlött, a Mohácsi szigeten fakitermelésre szerzett jogot.

Bányavállalkozásai azonban nem jártak sikerrel, Pécssett a DGT leelőzte, Hosszúhetényben, Hidason, Mázán és Szászváron szerzett szénmezőket, de a kitermelésre már nem futotta az erejéből. Társulással üveghutát, mészégetőt, tégláégetőt állított fel és kaolint bányászott. A vállalkozás megbukott, de megmaradt a nyersanyagforrás elérhetősége. Később sorra felvásárolta a város területén és környékén az agyaglelőhelyeket, a megszünnőben levő fazekas telephelyeket, házastul, ebben telepedtek meg a monarchia távoli területeiről idehívott mesteremberek. Szőlőbirtoka is volt Pécssett, a Zsolnay szőlők emlékét a családtagjairól elnevezett, Vilmos, Miklós, György utcanevek mindmáig őrzik. A gyár területén termesztett dinnyéivel Erfurtban nemzetközi díjat nyert.

Amikor gyárára alakította a fazekas- és terrakotta műhelyt, vezetőnek Dressler személyében Németországból hívott szakembert. Később a német Alexander Schmidt, a cseh Steinfeld, a német Golisch szakértelmét vette igénybe. A továbbiakban azonban a pécsi Nendtvich Tamás gyógyszerésztől vett kémiai stúdiók után magamagára bízta az irányítást. Az első, kőagyagra kobaltirónnal díszített készletek, tálak, vázák is még Zsolnay Vilmos

sajátkezü munkái voltak. De a későbbiekben inkább a gyártási folyamat, a massa és a máz milyensége foglalkoztatta. Az alapanyagok összetételének vizsgálatát, tárgyhoz szabott mértékének kimunkálását, valamint a mázkísérleteket saját maga végezte.

1872-ben sikerült a porcelánnál lágyabb, a fajansznál keményebb különleges masszát előállítania. Ezt ma általános szóhasználattal porcelánfajansznak nevezzük.

Az 1873-ban rendezett bécsi világkiállításon elért bronzérem és a Ferenc József-rend meghozta a gyár első nemzetközi sikerét. A külföld erre már felfigyelt.

Újabb találmánya, az általa 1877-ben kimunkált újfajta máztechnika, az elefántcsont színű mázon plasztikusan kiemelkedő magas-tűzű máz, korabeli nevén a Scharffeuer Email azonban már világraszóló nagy elismerést jelentett. Tíz évvel a gyár cégbírósaági bejegyzése után, 1878-ban, a párizsi világkiállításon elnyert Grand Prix és a Francia Becsületrend már a megközelíthető legmagasabb csúcst jelentette. De mindez még fokozható volt két újabb találmánya révén.

Hosszas kísérletezés eredményeként sikerült az építészeti követelményeknek mindenben megfelelő fagyálló, egyúttal kőkemény, ugyanakkor könnyen megmunkálható épületkerámia-alapanyagot, a pyrogránitot előállítania, mely a korabeli építészeti igényeknek igencsak megfelelt. A színes-mázás épületdíszeknek, burkolóanyagoknak a kor vezető építészeti stílusa, a historizmus, később pedig a szecesszió rendkívüli módon kedvezett. Zsolnay a hazai és monarchiabeli legnagyobb építészekkel Alpár Ignáccal, Hauszmann Alajossal, Schulek Friggyessel, Steindl Imrével, Lechner Ödönnel kölcsönösen gyümölcsöző kapcsolatot épített ki.

A kilencvenes években Wartha Vince műgyetemi tanárral, a korszak legjelentősebb kémikus szaktekintélyével alakított ki szoros munkakapcsolatot. Párhuzamosan végeztek kísérleteket a reneszánsz itáliai mester, Giorgio Andreoli fémes csillogású lüszter-mázainak újbóli előállítására. Minden bizonnyal Zsolnay Miklós közel-keleti útján vásárolt fémfényű, 10. századi, Kairó melletti fazekas-központból, Fuszátból származó iszlám edénytöredékek tanulmányozása is közrejátszott a kísérletek elindításában. A századvég keramikusainak ugyanis talán a legnagyobb kihívást és próbatételt jelentette ennek a feledésbe ment technikának az újjá élesztése.

Zsolnay Vilmos a növekvő munkáslétszám szakember-utánpótlását nemcsak képzett korongosok, festők, kályhások Pécsre telepítésével oldotta meg, hanem a helybéli és környékbeli fiatalok házon belüli képzéséről is gondoskodott. 1886-ban iparos-tanonciskolát alapított, ahol öt éven keresztül neves gyári szakemberek vezetésével sajátíthatták el a korongos, a festő, a mintázó, a formaöntő szakmát a helybéli fiatalok.

Az 1883-ban létesült Betegsegélyző Egylet később Gyári Betegsegélyző Pénztárrá alakult át. 1887-ben alapították a gyár Önkéntes Tűzoltó Testületét, majd megszervezték a gyári fúvózenekart és a dalárdát is.

Zsolnay Vilmos kémikusokkal, építészekkel, iparművészekkel, múzeumi szakemberekkel kialakult kitűnő külső kapcsolatai mellett is legfőbb támaszát saját családjában találta meg. Bell Terézszel, egy vinkovcei kereskedő lányával kötött házasságából született – Teréz, Júlia és Miklós – a későbbiek során apjuk legfőbb segítői lettek. Miklós Grazban kereskedelmi iskolát végzett, ahol kémiát, franciát, angolt és gyorsírást is tanítottak. 17 éves korától dolgozott a gyárban. Korábban részt vett apja alapanyag- és mázkísérleteiben, később azonban már csak az üzleti élet foglalkoztatta. Nem gyártani akart, hanem csak eladni. Fantasztikus szervező képességgel rendelkezett. Apja halála után közel két évtizedig volt a gyár sikereinek a kovácsa. Zsolnay Margit szerint Vilmos nehéz és eredményekben gazdag küzdelmének minden babérját, a végre elért anyagi egyensúly minden előnyét Miklós élvezte. Neki köszönhető a Budapesti Fischer-féle porcelán- és majoli-

kagyár megszerzése, az 1907-es Pécsi Mező- és Erdőgazdasági, Ipari és Művészeti Országos kiállítás, melynek több mint egymillió látogatója volt, ezzel magasra téve a mércét a 2010-ben rendezendő Pécs Európa Kulturális Fővárosa szervezőinek is. Legfőbb mozgatója volt a tavaly felújított Zsolnay szoborcsoportnak, a német túlsúly ellenében a francia orientáció jegyében felállítandó Francia emléknek. Édesapja emlékére 1912-ben Zsolnay dísz-kutat ajándékozott a városnak.

Otthon a lányok kitűnő nevelésben részesültek. Anyanyelvi szinten beszéltek a magyar mellett németül, svájci-francia nevelőnőjük volt, angol és olasz tanár járt hozzájuk, mindamellett társasági életet éltek, zeneórákat vettek, tánciskolába jártak. Itáliában, Bécsben és Londonban a múzeumok mélyén rejlő értékek tanulmányozásából merítették ihletet. Júlia Münchenben Liezen-Mayer Sándornál is végzett festői stúdiókat. Mindkét lány vezető tervezője volt a Zsolnay-gyárnak. Motívumkincsüket a tiszta forrásnak tekintendő magyar, környékbeli sokac, bosnyák, horvát népművészetből merítették. A keleti kultúra is megragadta fantáziájukat. Teréz például jóval túl a hetvenen megalkotta az akkor feltárt királysír kapcsán a nevezetes Tutanhamon-sorozatot.

Házasságuk révén is tovább erősödött a gyár szakembergárdája. Teréz férje, Mattyasovszky Jakab geológus nagy szakmai tapasztalatát kamatoztatta a nyersanyag beszerzésében és megmunkálásában, Júlia férje, Sikorski Tádé építész pedig az építészeti kerámia gyártásának irányításában hasznosította jártasságát. Ő tervezte a Zsolnay Vilmos tiszteletére emelt Mauzóleumot. A város szégyene, hogy évtizedek óta romos ezen egyedülálló kegyhely.

A család harmadik generációja is adott számos kitűnő művészt a Zsolnay-gyárnak. A festőművész Mattyasovszky-Zsolnay László a szecesszió, majd az art deco szellemében tervezett állatfigurákat, nagyméretű gömbvázákat. Sikorski Zsolnay Miklós a hágai Békepalota számára tervezett díszvázájának másodpéldánya itt látható a közelben, míg Sikorski Zsolnay Lívia épületplasztikái a Gyárvárosi templomot díszítik. A negyedik generáció – vegyészek, jogászok, közigazdászok – az államosításig vehettek részt a gyár irányításában.

És most egy Zsolnay leszármazott, Péterné Marosy Katalin veheti vissza a stafétabotot, akinek megadatott a lehetőség, a jelenlegi mélypontról kimozdítani a gyárat és elindítani felfelé a lejtőn. Zsolnay Vilmos születésének évfordulóján a gyárnak a személyéhez köthető nagyszerű eredményeit felidézve, a jelen kihívásainak nehéz, de megoldható feladata kell hogy mindannyiunk előtt lebegjen. Pécs polgáraként szeretném, ha jó programot lehetne adni az építészeknek, akik legjobb tudásuk szerint, a valós értékek megmentése mellett korszerű kultúrközpontot varázsolnak az elárvult gyártelep bontható épületeinek helyébe, a megtartandó épületek, a megvédendő Zsolnay-szellemiség és a másfélszáz éves környezet értékeinek megőrzésével.

És most Vezérigazgató asszony, engedje meg, hogy átadjam Önnek Zsolnay könyvem, azzal a kifejezett kéréssel, hogy tegyen meg mindent a jövőben a Zsolnay-szellemiség ismételt meghonosítása érdekében.

Romváry Ferenc

Elhangzott 2008. április 19-én, Zsolnay Vilmos születésének 180. évfordulóján rendezett, koszorúzással egybekötött megemlékezésen Dobány Sándor 2005-ben átadott emlékfalánál.

Száz éve Pécssett... 1908-ban

- április 3.** Offenbach: Párizsi élet c. operettjének bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 5.** A Katolikus Kör jótékonyági estélye a Szentháromság-szobor költségeinek javára.
- április 5.** Szocialista népgyűlés a Tornacsarnokban.
- április 11.** VI. Zsolnay-serlegünnepély a Polgári Kaszinóban.
- április 11.** Az 1848-as áprilisi törvények szentesítésének évfordulóján ünnepek a város iskoláiban, ünnepi szentmise a Székesegyházban.
- április 12.** A Katolikus Kör felolvasó estélye.
- április 13.** Vármegyei közgyűlés.
- április 20.** A Gyermekvédő Liga gyermeknapi rendezvénye a Széchenyi téren.
- április 22–23.** Városi közgyűlés többek közt a Kossuth-szobor környékének rendezése, a Porges-féle kereskedelmi iskola városi tulajdonba vétele stb. ügyében.
- április 23.** Abonyi Árpád: A gyermek című színművének bemutatója.
- április 25.** Szabados Béla – Rákosi Jenő: A bolond. Operettbemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 29.** Bródy Sándor: A tanítónő című színművének bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- május 1.** A pécsi munkásság felvonulása a Tettyére, ahol népgyűlést tartottak.
- május 2–4.** Lóversenyek.
- május 9.** Zeller Mihály festőművész kiállításának megnyitója a Nőegyletben.
- május 10.** Felavatták a Kossuth-szobrot, Horvay János alkotását.
- május 18.** Városi tisztújító közgyűlés.
- május 29.** Rendkívüli vármegyei közgyűlés többek közt a közutak állapotáról, a helyi érdekű vasutak segélyezéséről.
- május 31.** Felavatták a Pilch Andor tervezte Francia emlékművet.
- június 8.** Sztrájk kezdődött a mecseki bányákban.
- június 9.** Rendkívüli városi közgyűlés a Kardos Kálmán és Radonay utca rendezésének kérdéséről.
- június 28.** A Budai Külvárosi Katolikus Kör 10 éves jubileumi ünnepe.

Hetvenöt éve Pécssett... 1933-ban

- április 4.** Ákos Ferenc – Illiczy László: Tiéd vagyok. Operettbemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 4.** Gyomlay Gyula: Szabadkai diákok c. színművének bemutatója a színházban a Pécsi Püspöki Tanítóképző Intézet cserkészcsapatának előadásában.
- április 5.** Mohácsi Jenő: Eszterházy vigasságok c. színművének ősbemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 7.** Megalakult Pécs–Baranya Barátainak Társasága.
- április 7.** Frank Mahr (Meller Rózsi): Irja hadnagy c. darabjának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 11.** Szerényi József operaénekes búcsúhangversenye a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 12.** Göbel Károly: Az Ó útja c. passiójátékának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 15.** Eisemann Mihály: Zsákbamacska. Operettbemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 16–23.** Pécsi képzőművészek tavaszi tárlata a Vigadóban.
- április 20.** A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Pannóniában.
- április 21–23.** A Városi Villamostelep és Gázgyár propaganda kiállítása a Nőegyletben.
- április 23.** Megalakult a pécsi görögkeleti egyházközség.
- május 1.** Megnyílt a Stefánia Szövetség anya- és csecsemőotthona.
- május 5.** Hamerli Ili és Szende Ferenc ária- és dalestje a Pécsi Nemzeti Színházban.
- május 8.** A pénz nem minden – Bús Fekete László vígjátékának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- május 12.** A pécsi rádió reléállomás avatási ünnepe, melyen részt vett Fabinyi Tihámér kereskedelmi miniszter.
- május 12–13.** Hóman Bálint kultuszminiszter és Fabinyi Tihámér kereskedelmi miniszter pécsi látogatása.
- május 13.** Zsolnay-serlegünnepély a Polgári Kaszinóban.
- május 14–28.** Magyar festők kiállítása a Széchenyi téri Engel-féle üzlethelyiségben.

május 20. Faragó Jenő – Békeffy István: Régi orfeum. Operettbemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.

május 20–24. Országos Bölcsészkongresszus az egyetemen.

május 21. A Magyar Erdészeti és Vadászati Műszaki Segédszemélyzet Egyesületének vándorgyűlése.

május 24. A Magyar Revíziós Liga nagygyűlése a Városházán Llwellyn Jones brit politikus részvételével.

május 25. Tízéves jubileumi közgyűlést tartotta a Stefánia Szövetség pécsi fiókja, melynek keretében felavatták a hónap elejétől már működő anya- és csecsemőotthont.

május 28. A pünkösdi ünnepek miatt egy héttel korábban: „Vasárnap üli Pécs hazafias társadalma a trianoni gyásznapot” (Pécsi Napló).

május 29. Vármegyei közgyűlés.

május 30. Rendkívüli városi közgyűlés az egyetem megszünése ill. megcsonkítása ellen. Pécsi Napló: „Pártpolitikára való tekintet nélkül egyöntetű határozottsággal állt a város törvényhatósága az Erzsébet Tudományegyetem mellé”.

június 3–11. Pécsi Ünnepi Hetek.

június 3. Ünnepi szabadtéri hangverseny a Székesegyház előtt.

június 4. Gabriel Pierre: A gyermekek keresztes-hadjárata című négy tételes zenei legendájának bemutatója a Székesegyház előtt.

június 4. Népművészeti kiállítás nyílt a Nőegyletben.

június 4. A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának kiállítása a Vigadóban.

június 4. Az Egyetemi Könyvtár ritkaságaiból, érdekességeiből nyílt kiállítás.

június 5. A 19-es és 52-es pécsi háziezredek hőseinek emlékűnepe a Széchenyi téren. Pécsi Napló: „Hatezer főnyi közönség áldozott a 19-esek és 52-esek ünnepén az ezredek hősi emlékének.”

június 6. Orgonahangverseny a Székesegyházban.

június 6. A 70 éves Pécsi Katolikus Legényegylet ünnepe.

június 7. Kamarazenei emlékest a Pannóniában Hölzl Xaver Ferenc karnagy tiszteletére.

június 8. A Pécsi Dalárda 85 éves jubileumi ünnepe.

június 9. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének Brahms-estje a Pannóniában.

június 11. A Pécs-Baranyai Automobil Club gépjármű szentelési ünnepe.

június 16. Pécsi Napló: „Mintegy nyolcszáz ember jelenlétében, igen mérsékelt hangulatban folyt le Pécssett a Pannónia nagytermében a Nemzeti Egység Pártjának zászlóbontása”.

június 17–30. Az Országos Kamaraszínház vendégjátéka a Pécsi Nemzeti Színházban.

június 28. Országos ügyvédkongresszus kezdődött a Pannóniában.

június 29. Országos lóversenyek kezdődtek.

Ötven éve Pécssett... 1958-ban

április 3. Dunántúli Napló: „Díszünnepség a Pécsi Nemzeti Színházban hazánk felszabadulásának 13. évfordulóján”.

április 4. Koszorúzási ünnepség a szovjet hősi emlékműnél.

április 4. Ábrahám Pál: Viktória. Operettbemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.

április 9. „India művészete” címmel Baktay Ervin indológus előadása a Városi Művelődési Házban.

április 9. A Tátrai Vonósnégyes koncertje a Liszt-teremben.

április 16. Juhász Gyula-emlékest a Városi Művelődési Házban.

április 19. A Nevelők Háza és az Uránércbánya Vállalat kórusának hangversenye a Liszt-teremben.

április 26. Alejandro Casona: A fák állva hálnak meg c. vígjátékának kamaraszínházi bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.

április 28. A Pécsi Filharmonikus Zenekar Wagner-hangversenye a Liszt-teremben.

május 1. Dunántúli Napló: „Felejtethetlen május 1. Hatvanezer pécsi dolgozó tett hitet a proletár-nemzetköziség és a béke mellett”.

május 1-június 8. Baranyai Ünnepi Hetek.

május 3–4. Országos mérnök- és technikusképzési tanácskozás a MTESZ-székházban.

május 4. A Leówey Klára Gimnázium jubileumi ünnepe az iskola fennállásának 50. évfordulóján.

- május 8.* Magyar–szovjet barátság címmel kép- és könyvkiállítás nyílt az MSZBT-székházában, a Janus Pannonius utca 11-ben.
- május 11.* Pécsi írók irodalmi estje a TTIT Bartók-klubjában.
- május 11.* Cseh László festményeiből nyílt kiállítás a Janus Pannonius Múzeumban.
- május 18.* A Pedagógiai Főiskola 10 éves jubileumi ünnepe a Pécsi Nemzeti Színházban Kodály Zoltán részvételével.
- május 21–23.* Baktay Ervin indológus előadása a Városi Művelődési Házban.
- május 23.* Huszka Jenő: Lili bárónő. Operettbemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.
- május 24.* Megyei békekonzferencia a Doktor Sándor Művelődési Házban.
- május 25.* Munkásmozgalmi kiállítás nyílt az egyetem aulájában.
- május 25.* A pécsi katonai felkelés 40. évfordulója alkalmából díszünnepség a 48-as téren, ahol felavatták a 6-os honvéd gyalogezred hőseinek emlékművét.
- május 25.* Gárdonyi Géza: Ida regénye c. könyve színpadi adaptációjának bemutatója a Kamaraszínházban.
- május 27–28.* Országos gyámügyi konferencia a Városi Tanács tanácstermében.
- június 4.** A Mecsek kora tavaszi és nyári virágai címmel nyílt kiállítás a Janus Pannonius Múzeumban.
- június 4.* A pécsi Ünnepi Hetek zenei rendezvényeinek megnyitó hangversenye a Liszt-teremben.
- június 7.* A Mecsek Művészegyüttes új műsorának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- június 8.* Megyei ifjúsági béketalálkozó.
- június 8.* Gádor Emil festőművész kiállításának megnyitója a Janus Pannonius Múzeumban.
- június 13.* Pécsi költők, írók irodalmi estje a Városi Művelődési Házban.
- június 14.* Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival c. regényéből készült színdarab bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- június 14.* Borsay Pál zongoraestje a Liszt-teremben.
- június 16.* Az Ezerarcú Pécs című fotókiállítás megnyitója az SZMT nagytermében.
- június 21–22.* Pécsi tornászok bemutatója a Szabadtéri Színpadon.
- június 29.* Megkezdődött az Ünnepi Könyvhét.
- június 30.* Barátságos nemzetközi labdarúgó mérkőzés: Pécsi Dózsa – Moszkvai Lokomotív: 1: 1.

Huszonöt éve Pécssett... 1983-ban

- április 1.** Városi és megyei ünnepi megemlékezés a MÁV Oktatási Főnökségén és a Megyei Pártbizottságon a felszabadulás 38. évfordulója alkalmából.
- április 4.* Koszorúzási ünnepség a szovjet hősi emlékműnél és a felszabadulási emlékműnél.
- április 5.* Alla Pugacsova moszkvai énekesnő koncertje a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 5.* Papp Zoltán zeneszerző estje a Nádor kávéházban.
- április 6–8.* XIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia a Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán.
- április 8.* Illyés Gyula: Kiegyezés című drámájának bemutatója a Kamaraszínházban.
- április 8.* Pécs mj. Város Tanácsának ülése az energia racionalizálásról.
- április 9.* Georg Büchner: Leonce és Léna. Vígjáték bemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 10–12.* VI. Pécsi Tájéfutó Napok.
- április 11.* Baranya Megye Tanácsának ülése a lakásgazdálkodásról.
- április 13.* Kiss Gyula zongoraestje a Liszt-teremben.
- április 13.* A Baranya Megyei Könyvtár Ars poetica rendezvénysorozatának vendége volt Gyarmathy Tihamér festőművész.
- április 13.* A. Tóth Sándor festőművész képeiből nyílt kiállítás a Mozgalmi Házban.
- április 14.* Emlékek és látomások címmel a Pécsi Balett svéd estjének bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- április 14.* Ifj. Benedek Jenő festőművész kiállításának megnyitója a Képcsarnok Ferenczy-termében.
- április 14.* Kőpeczi Béla művelődési miniszter nyitotta meg a kibővített és újjárendezett Csontváry Múzeumot.

- április 14–15. A gazdaság időszerű kérdéseiről tartottak országos tanácskozást a Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság Baranya Megyei Szervezetének rendezésében.
- április 15. Gyarmathy Tihámér festőművész kiállításának megnyitója a Pécsi Galériában.
- április 19. Szegváry Károly képeiből nyílt kiállítás a Mecseki Szénbányák Liász-klubjában.
- április 22–24. XVI. Nemzetközi Mecsek Rali.
- április 22. Etienne Beöthy szobrászművész gyűjteményes kiállításának megnyitója a Modern Magyar Képtárban.
- április 23. A Marie című fantázia-színházi bemutató az Apáczai Nevelési Központ színháztermében, Eck Imre rendezésében és koreográfiájával.
- április 25. Bach: Máté passió. A Liszt Ferenc Kórus és a Zeneművészeti Főiskola Pécs Tagozata zenekarának koncertje a Székesegyházban.
- április 29. Az Országos Sopianae Diáknapok megnyitója a Széchenyi téren.
- május 1.** Dunántúli Napló: „Békében, derűsen ünnepeltünk. Látványos színes felvonulás május 1. ünnepén.”
- május 5. Megalakult a Pécsi Városvédő és Városszépítő Egyesület.
- május 9. A Szovjetunió 60 éve címmel fotókiállítás nyílt a POTE aulájában.
- május 10. Magyar–szovjet barátsági gyűlés a Helyőrségi Művelődési Otthonban.
- május 11–14. A bécsi székhelyű Európai Társadalomtudományi Kutatási és Dokumentációs Központ igazgató bizottságának ülése a PAB-székházban.
- május 13. A pécsi rádiózás 50. évfordulójáról tartottak megemlékezést a meszesi központban.
- május 13–15. Konzum Kupa nemzetközi kosárlabda mérkőzések.
- május 14. Bizet: Carmen: Operabemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.
- május 14–15. XVIII. Mecsek autós hegyi verseny.
- május 19. Szentgyörgyi Kornél festőművész kiállítása a Képcsarnok Ferenczy-termében.
- május 23. Átadták a Mozgáskorlátozottak Baranya Megyei Egyesületének rehabilitációs központját a Tüzér utcában.
- május 26. Murányi István és Murányi Zsuzsa tipográfusok és könyvtervezők munkáiból nyílt kiállítás a Pécsi Galériában.
- május 28. Az Ünnepi Könyvhét országos vidéki megnyitója a Jókai téren.
- május 29. Felavatták a Sétatéren Varga Imre szobrászművész Liszt Ferenc szobrát.
- május 30. Európai–amerikai irodalompszichológiai konferencia kezdődött a PAB-székházban.
- május 30. Az Ünnepi Könyvhét központi író-olvasó találkozásának vendége volt Jókai Anna, Makay Ida, Cseres Tibor és Pákolitz István.
- június 1–3.** A Magyar Belgyógyász Társaság XXX. Vándorgyűlése a POTE-n.
- június 4. Lázár Ervin: Szegény Dzsoni és Árnika című mesejátékát mutatta be az Apáczai Nevelési Központ irodalmi és színjátszó műhelye.
- június 9–12. XI. Steinmetz Kupa nemzetközi ökolívó verseny a Városi Sportcsarnokban.
- június 10. Raimo Kanerva finn grafikus kiállításának megnyitója a Pécsi Galériában.
- június 15. Méhes Lajos ipari miniszter látogatása.
- június 20. Baranya Megye Tanácsának ülése a megye gazdasági helyzetéről, eredményeiről.
- június 20. Megkezdődött a VIII. Országos Gyermekek Színjátszó Fesztivál.
- június 21–24. Pécssett tartotta tanácskozását a KGST állandó bizottsága, melyen részt vett Ábrahám Kálmán építésügyi és városfejlesztési miniszter.
- június 21–26. Kútahyai testvérvárosi delegáció pécsi látogatása.
- június 23. Pécs mj. Város Tanácsának ülése többek közt az 1982. évi költségvetésről, a nyugdíjasok helyzetéről.
- június 23. Bach: Máté passió – táncfantázia két részben. A Pécsi Balett bemutatójával megnyílt a Pécsi Nyári Színház.
- június 25. A Komarov Gimnázium udvarán felavatták Szatyor Győző „A nap születése” című szobrát.
- június 28. Fülöp-szigeteki folklór együttes estje a Városi Sportcsarnokban.
- június 28. X. Baranyai Irodalomtanítási Napok.
- június 29. Tíz kicsi Gerschwin és operasaláta címmel a Bóbita Bábszínház bemutatója az Anna-udvarban.
- június 30. A Magyar Urológus Társaság VI. Kongresszusa a POTE aulájában.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

dr. Ács Zoltán * dr. Ádám Antal * dr. Adorján László * dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhétény) * Angster József * dr. Antal Borbála * Arató Csaba (Budapest) * Auer Gábor * Auth Ferenc (Budapest) * Balatonyi Gábor * dr. Balatonyi Zoltán * Bánfai Antal * dr. Bánhegyi György (Anglia) * dr. Bánhegyi Mihály & Komoróczy Ildikó * dr. Bank József * Baranyai Pál * dr. Barcza Tiborné (Budapest) * Baronek Jenő * dr. Bari Istváné * Baum Attila * Békés Sándor * dr. Bellei Árpád * Benyovszky Mónica * vitéz Berkovits Tivadar (Baden-Baden) * Betlehem László * dr. Bihariné Bauer Zsuzsanna * dr. Bíró József * dr. Blasszauer Róbert (Budapest) * Boda Miklós * Bóday Miklós * Bóday Zoltán * dr. Bodor András * Bodor Attila * Bógnerné dr. Tóth Mária * Bókay Endre * Boros László * dr. Borsay Péter * Borsy Eszter * Bozók Anita * dr. Bódó László * Buchert Eszter (Kovácshegyénája) * dr. Buzády Tibor (Budapest) * dr. Buzás Tibor * Czerpán István * dr. Csaba Tamásné * Csánk Jenőné * Csiži Péter * dr. Csullag József (Bonyhád) * dr. Csullag Zsolt (Bonyhád) * Dallos Nándorné (Hosszúhétény) * dr. Dankó Imre (Debrecen) * Darida Miklós * dr. Deli József & Szegvári Csilla * Dénesi Odón * Derényi László (Vác) * Dévényi Sándor * dr. Dabay Péter * Dobó Rudolf * Dolgos Sándor * Erdős János (Zók) * Éri István (Budapest) 2 * dr. Ernyes Mihály * dr. Faragó László * Fedeles Tamás * Fekete László * Filákovits István * Fitos Gábor * dr. Flerkóné dr. Bárdos Vera * Frankovics György * Füredi József * dr. Füredi Péter * Gábor Olivér * Gál Éva & Márfi Attila * Gálhidy Éva * Gálos Éva * Gállos Orsolya (Pécsvárad) * Garadnay Balázs * dr. Gáspár Gabriella * dr. Gáspár László (Budapest) * Gasteiger László * dr. Gazda Ferenc * Gasz Zoltán * dr. Gazda Ferenc * Gergely Tibor * Getto József * Golob Ferenc * Gömörzy János * Guld József * dr. Gundrum Károly * dr. Gyenizse Péter * dr. Győrey Ferencné * Győrfi Csabáné * Hágen József * dr. Hajnal László * dr. Haldta Tamás * Háló Krisztián * Hámory László * Harasztj Judit * dr. Hárs Éva * dr. Hartai István * dr. Havasi János * Hegedűs Lajos * Hevesi András (Budaörs) * Hideg József * Hoffmann Agnes (Kozármisleny) * Homola Viktor (Budapest) * Hopp-Halász Károly (Paks) * dr. Hoppál Péter * Hormay Mihály * dr. Horváth Attiláné dr. Nagy Éva (Budapest) * Horváth Béla (Budapest) * Horváth István & Tengely Adrienn (Járdánháza) * Horváth Józsefné * Huba József * Hudák István * dr. Hudvágnér Sándor * Huszár Zsuzsanna * Ijjász István * Ilcsik János (Mohács) * Illa Gyula * dr. Illei György & dr. Donhoffer Ágnes * István László * dr. Istvánné Kollár Anikó * Ivasivka Máttyás * dr. Jandó Péter * dr. Jánosi Edit * dr. Jéki László (Budapest) * Jerney Miklós & Borsy Márta * Jeszták Lajos * dr. Jobst Kázmér * Józsa Judit * Jurdik Lászlóné (Kozármisleny) * Kamarás Júlia * Kanizsai István * Karancsi Illus * dr. Kator György * dr. Kelemen László * dr. Keller Mayer Miklósné * Kerekes Imre * Kéri Nagy Béla * Kilár Ferenc * Kilár Gyöző * Kincsené Szeifert Judit * Kismányoky Károly * dr. Kiss Iván (Essen) * dr. Kocsis Béla * Kolat Irén * Kollár Levente * Koltai Erika * dr. Korinek László * dr. Koós Margit * Kosári Aurél * Kovács Attila * Kovács Imre * dr. Kovács Lászlóné * Kovács Szabó János * Kőszegi Gáborné * Kraft János * dr. Krassó Sándor * dr. Krommer Károly * Kukai András * Kulcsár László * Kungli János * Laczayné dr. Dombay Sarolta * Laczhegyi Béla * Lafferton Gyöző * Lakatosné Novotny Sarolta * László Károly (Basel) * dr. Lehmann Antal * dr. Lénárd László * Lengvári István * Lenkovics László * dr. Létai György * Lischka Györgyné * dr. Lovász György * Lovász Lázár * dr. Madas Éva (Székesfehérvár) * Madas Katalin * Mádl Ferencné (Budapest) * dr. Magyarlaki Józsefné dr. Lovás Tamásné * Markó Imre * Marks Levente * Marsai Ágnes (Hosszúhétény) * Matkovits Eleonóra * Mátrai Miklós * Mattyasovszky Zsoltay Péter (Budapest) * Márcz Róbert * dr. Meláth Ferenc * Mendly Lajos * Mendőli Zsuzsanna * dr. T. Mérey Klára * dr. Mestyan Gyuláné * dr. Mestyan Ildikó * dr. Mezey Béla * Mihályi István * Millei Ilona * Mischl Róbert * Molnár G. Judit * Molnárné Garai Edit * Móró Mária Anna * dr. Mózsa Szabolcs (Budapest) * Müller Lajos (Palkonya) * Nagy Csaba * Nagy Erzsébet * dr. Nagy Gábor * dr. Nagy Imre * Nagy Norbert (Szentlőrinc) * Nagy Sándorné * Nagyné Légrádi Szabina (Baja) * dr. Nagyváradai László (Kozármisleny) * Németh Norbert (Csányoszló) * Németh Zsolt * Norgauer Mária * dr. Nyers József * Odobrina Zoltán * dr. Olasz István * Onhausz Miklós * Öhl Müller Miklós * Paksi Sándor * Palágyi Gergely * Pálffy Attila * ifj. Pálffy Attila * dr. Pandur József * dr. Pásztoriné Kovács Julianna * dr. Páva István * dr. Páva Zsolt * Pavlovics Attila * dr. Pesti János * Peták Péter * Pete József * Péter Pál * dr. Péteri Zoltán * Petrusz-Kerner Mária (USA) * dr. Pilkhoffer Mónika * Pinczehelyi Sándor * Platty István * Pusztafalvi Gábor * dr. Rác Gábor * Radnóti Ilona * Radó Péterné (Budapest) * dr. Rákóczy István * dr. Rákosyné dr. Vass Klára * Ramocsay István (Budapest) * Rayman János * Rétfalvi Sándor * dr. Roisz Andrásné * Roma Enrico (Budapest) * dr. Román Lászlóné * Rónaky Edit * Rozvány György * Rozs András * Róth Lajos * Rusznyákné Gaszt Felícia * Sallay Árpád * Sándorné Gacsajli Irma * dr. Sarlós Tamás * Schaller Károly * Schmelczor Józsefné * dr. Schmidt József * dr. Schmidt Pál * dr. Schweitzer Gábor (Budapest) * Sebők Ferenc * Selmecezi László * Sey Gábor * Sikorski-Zsolnay Antónia * dr. Simon Higin (Hatvan) * dr. Simor Ferenc (Siklós) * Siptár András * Sivák Henrik * Soó László * dr. Sólomy László (Budapest) * Staub Ernő * Stenczer Béla * dr. Süle Tamás * Szabados György * Szabó Dorka (Pogány) * Szabó Klára Gabriella (Budapest) * dr. Szabó László Gy. (2) * Szabóné Könyg Éva * Szalay Lajos * dr. Szántó Péter (Budapest) * Szarka Zsolt * dr. Szébenyi Imre (Budapest) * Szeép Zoltán (Budapest) * dr. Szelestey Judit * Szentivánsszky Jeromos * Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdonyi) * Szieberth Józsefné (Balatonföldvár) * Szieberth Judit * dr. Szili Katalin (3) (Budapest) * Szily Imre Balázs (Budapest) * Szirtes Béla * dr. Szirtes Csongor (Esztergom) * dr. Szirtes Gábor * Szirtes Zsófi (Kövágótóttós) * Szluka Balázs * Tamási Balázs * dr. Tamásy István (Leányfalu) * Tavasz Marianna * dr. Tegzes Ferenc * Temesi Endre Miklós * dr. Temesi László * Tenkely István (Pomáz) * Tenkely Miklósné (Budapest) * dr. Ternák Gábor * dr. Tigyi József * Tihanyi János * Tirkala Ferenc * dr. Tóbiás János * dr. Tóth Gyula * dr. Tóth József * G. Tóth Károly * Tóth Mihályné * Traj Ferenc * Trebbin Ágost * Tüskés Tibor * dr. Újvári Jenő * Úz György * dr. Varga Csaba (Budapest) * dr. Varga Gyula * dr. Varga Levente * Varga Koppany (Budapest) * Varga Mihály * Vargha Dezső * dr. Vargha Gábor * Várnagy Attila * dr. Varró Zoltán & dr. Darók Judit * Vass István * Végh Tibor * Visy Zoltán (Budapest) * dr. Visy Zsolt * Vóko János * Wenczel Csilla * Werner Imre * Wolosz Vera * Zalay Buda * Dezsőné dr. Zemplényi Vera * Zemplényiné Barta Júlia * Zengővári Mária (Budapest) * dr. Zoltai Ákosné * dr. Zsigmond Endréné (Szombathely) * dr. Zsolt Njura (Gárdonyi)

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Nevelési Központ * Baranya Megyei Bíróság * Baranya Megyei Levéltár (2) * Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület * Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma (2) * Csorba Gyöző Megyei Könyvtár (2) * Déri Múzeum (Debrecen) * Egészséges Városért Alapítvány * Erc- és Ásványbányászati Múzeum (Rudabánya) * FVM Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet * Hajnóczy József Kollégium (2) * Hétfő pr. és reklámügynökség * Iskolaszolgálat (38) * Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola (3) * Központi Bányászati Múzeum (Sopron) * Lauber Dezső Városi Sportszalonok * Lúster-Ékszer Bt. (Kozármisleny) * Malomkő Alapítvány (Orfű) * Mecsek Egyesület * Mecsekfaljai Óvoda, Általános- és Középsiskola * Nevelők Háza Egyesület * Parti Galéria * Pécs-Barányai Kereskedelmi és Iparkamara (40) * Pécs-Barányi TIT * Pécs/Sopiane Örökség Kft. * Pécsi Gyermekegthon * Pécsi Hírek Kft. * Pécsi Horvát Színház * Pécsi Kulturális Központ * Pécsi Református Kollégium, Gimnázium és Általános Iskola * Pécsi Távfitű Kft. * Pollack Mihály Műszaki Szakközépiskola * PTE Egyetemi Könyvtár * PTE Egyetemi Levéltár * PTE BTK-TTK Könyvtár * PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskola Könyvtára * PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár * Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola * Sasvári és Fia Kft. * TEMI Minerva Könyvtár * Várkonyi Nándor Könyvtár * Városterületi Múzeum